

Jean Etxepare

BURUXKAK

Fitxategi hau “liburu-e” bildumako alea da,
liburu elektronikoen irakurgailurako prestatua.

Liburu gehiago eskuratzeko:

<http://armiarma.com/liburu-e>

Iturria: *Buruxkak*, Jean Etchepare (Isabel Arrigainen edizioa). Euskal Editoreen Elkartea, 1991

<http://klasikoak.armiarma.com/>

Egileari buruzko informazioa:

<http://zubitegia.armiarma.com/egileak/00590.htm>

LEHENIK BI HITZ IRAKURTZALEARI:

—Liburu hunek dauzkan mintzaldi gehienak ezarririk ukanak ditugu *Eskualduna* derizan orok dakiten berrikarian.

Eskerrak diozkagu hemen haren egileetarik bati, zeren xuxendu dauzkigun, berrikarian sartu aitzinetik, bere nahitara eta oneziaz, atzartasun eskasak bezenbat eskuararen ez ontsa jakinak makur utzaraziak zauzkigun hitz zenbeit.

—Han hemenka baditugu hitz batzu, hunenbertzeko batekin (bateko, biko, hiruko edo lau-koa) sahetsaren gaineko aldetik. Beheraxago, datxizkon osto alderdiaren zolan, emaiten dugu, frantsesez behin, gero españolez, zer duten erran nahi.

J.E.
Aldudan egina 1909.ko urrian.
BURUXKAK.

AMERIKETAKO ORHOITZAPENAK

Sei urte eta erdi nintuen Ameriketarik Frantziarat aitamekin etorri nintzanean. Adimendua-
ren adina, edo nunbait han, diotenaz. Hortakotz
othe nizan hoinbertze orhoit Ameriketako lurraz,
ala bi tokiak hain direlakotz itxuraz berexak non
batetik bertzerat aldatzeak begia joiten baitio
den haurrenari, ttipian ikusi lekuez eta erabili
gora-beherez orhoit niz, hasteko, han nizala orai-
no iduritzerainokoan.

Ez da deus garbiagorik ene buruan. Askotan
banago ere kokatzen othe duenez bertzerik.
Gogoia bethea daukat orduko zerez. O haurreko
egun berriz jinen etzaretenak, zuetarik dut biho-
tzean nere bizi apurrak eman daukedan gozoric
hoberena!

Orhoitzapen xumeak, bizkitartean, eta nork
daki? geroztikako zenbeitekin nahastekatuak
orobat, nehork ez baitu ikusten nola dabilkion
bere barnea... Halere begiratu ditudan bezala
ezarrikoditut hemenxe.

Etxe luze aphalt bat ginduen, lastoz estalia, bi ixurkirekin; sahetsak beltz, ihia abere ongarriarekin gogortuz eginak. Barneak nola zituen, bazuenetz ere bihirik, ez nakike erraiteko. Buru batean, kanpotik, zurubi luze bat xutik zagokola, ba.

Zenbeit urhatsetan, ziloka batean, burdin hariz eta paxet gora batzuez hetsirik, barrio ttipia, zaldiena; zaldi basa xehe andana han zagon, ardura gizonak, zalthuts igan eta, handik baitzeramatzaten azpian putarka.

Haratxago, bainan hurbil hau ere, barrio handia, *corral* erraiten zakotena, burdin hariz berdin hetsia. Han ikusten ditut oraino ardiak, muturra bat bertzearen sabel azpirat zaudela, elgarri tinki.

Ikusten dut ere, lau zango besoetarik diliridan harturik, sartzen zituztela halako ur bat zaukaten aska batzuetan. Ur hartan piltzar bat bustirik, huntaz thorratzen zituzten zenbeit. Lan hori deitzen zuten: *cura*. Begien aitzinean daukat bertzalde nola, noizetik noizera, arkhina aski tinkatu zenean eta loditu, palaz urratzen zuten, zohikatuz, zohiak gero metatzeko.

Etzetik urrunxago ginduen zipua, zabal eta barna. Edateko ala zerbitzuko ura handik ginaukan. Noiztenka, soka bat gerrian estekaturik, hartarik dilingo, gizon batzu zolarat bazoazkion, ura zer heinetan zen ikertzeko arabez.

Begiz ikus ahal urrun hedatzen zen zelhaia, belharrez musker gizen, han hemenka bizkitartean pentoka larrutuño batzuez titatua. Zeru ahal urdin batek leherturik bezala zaukan; odaiertzean, urrutirat, ukurtuz haren ganat jaus-ten zela iduri baitzuen. Nun nahi burua goiti zin-dezan, erdiz erdi aurkitzen zinuen iguzkia, zabal, xuri, dixtirantarekin lilluragarri, xipiltzeko sapa zariola.

Jendeez bezenbatean, gehienik orhoit nizana, bethi eta bethi gogoan baitaukat: aita. Eta bizki-tartean etzaut bururat heldu behinere nehon ikusi dutala, ez baitezaket erran nolakoa zen begitartez ala trakaz. Ardurenik lanean ari zen nunbait, bere aneia eta sehiekin.

Haren beldur gaitza nuen. Arras goizik aditua bide nakon haurrer dagola ixilik egoitea jende larrien aitzinean, guziz jateko tenoretan; ezen, urrunerat hautemaiten nuen ber, ixilik jartzen

nintzan, erdi ahalge, erdi izitua. Behatzera ere ez nintzoken ausarta. Hain barna sarthua ukan dut zainetan, ttipi danik, aitaren alderateko beldur hori non, gizondu ta, jarraiki baitzaut, halako uzkur eta, zer nahitarat abia nindadien, huts egi-teko ikhara bat jauzarazten zaundala...

Haur zotz izana gatik, joiten othe nindue-
nez... baditeke, bainan ez dut gogoan.

Aiphatu dutan herabe harritua huntarik nau-
kan gehienik: ama hanitzetan mintzatua baitzi-
tzautan hartaz, goretsiz, bera baino biziki gorago
ezarriz. Errana zaundan etzuela lana baizik
maite, zuzentasunez ala zuhurtziaz ez zitzakola
nehor hurbiltzen herrian, orok jauspen ekartzen
zakotela, guziz artzainek, etzuelarik bizkitartean
haukiekin elherik batere.

Banakien oraino, amak erranik, gauzak ikusi
arau zerabilala gogo; lausenguz etzitakela bil;
huts xehe lerroarentzat garratzago zela, ezin ez
handi bakar batentzat; buruan hartuz geroz,
etzezakela barka. Behakoa urrun heltzen zuela-
rik bizkitartean, ezen harek behin tzarrarendako
bazterrerat utzi artzainetarik ez omen zen bihirik
geroan oneratzen. Amaren aneia gazte bat hola-

xet bazuen sei hilabetheren buruko kanporat emana, ordutik deus behar bezalakorik ez baitzuen egiten nehon dohakabeak.

Amari aditua nakon, bertzalde, berdin gogorra zela zakurrentzat, hotarik baitzaukan andana hilik, alferrak zirelakotz edo hatzemanik izanak ardien ausikika meskaratzen.

Etzetik igor nindezan osaba artzain hura bezala edo, zer dakit?... zakur gaixtoer jazarri zen araberan loth zakitan nire ere, holako zerbeitarik sorthua bide zen aitarendako naukan delako beldur izigarria.

Beharrik han bainuen ama; bertzenaz, lazturan ereman nintuzken nere gau egunak. Geroztik, o zenbat urrikari ukan ditudan amarik gabe ttipi danik gelditu diren haurrak!...

Ene ama maite, ene haurtasuneko argi eta gozo bakarra, bethi ikusten dut etxe sahetsean xutik, goizarekin, xuhailez jauntzia, besoak ukondoraino agerian, eskuen artean oihal marruskatzen ari, aitzinean bi heraitz sardekadunen gainean zaukan aska baten barnerat ixurkina erortzerat uzten zuela.

Goizarekin atheratzen nintzan bada egun guzietz, eta joaiten etxetik urrun, pala bat bizkarrean, erranen dut berehala norat.

Elhe emaiten zaundan amak, irriño batek arraitzen zakolarik bere begitarte gazte pollita, ahoko sendoak lerro lerro agerian. Nexkato larri bat zitzautan, bainan ona ene alderat ezin gehiago eta, bethi maldatzen ninduelakotz, halako herabe batekin nitaz gorago naukana.

Ihizirat nindoan, oixtian aiphatu pentoka larrutu hetarik batetara, nehorri (ez amari ere) erran gabe hargatik

Peludoaren ihizirat. Bi urtez ez dut behar bada egun bat huts egin, joaitetik; ez oren bat iragan peludo bat edo bertze nere eskuz hilen nuela uste ukan gabe.

Erbiaren heineko ihiziño bat duzu peludoa, lurpean satorra bezala bizi dena. Bizkarra eta sahetsak azal lodi batek gordetzen daizko, balak ere aldeanbertze zila ez dezakena. Zenbat aldiz ez nuen aditua, haren hiltzekotz, tiroaz gibel aldetik behar dela hatzeman; edo, ohantzetik hurbil haren beha egon ondoan geldirik, han sartzean buztanetik lotzen ahal bazako, esku ezke-

rraz azkarki atxikiz buztana, ipurdi xilotik kanitaz ondoraino sarraskitu.

Entzuna nuen oraino aurdik zitakela, gehiago ez goititzekotan, lepoan edo buruan kaskako bat emanaz, hotaraino ez baitzako heltzen bizkarreko azala. Nehondik, bizkitartean, ez nitake gogorra nolakoak dituen lepo ala burua.

Ilhuntsetan, amak erakutsirik, ikusten ohi nintuen metaka jalgitzen tegietarik. Belharra segaz bezala bazeramaten beren hortz xeheen artean; non, ephe laburrik barnean, hemengo pentze handi baten eremua garbitua baitzuten. Tiroka nundik uxa zitzazketen jostatzen ziren maiz artzainak, bainan alferretan.

Zoin lagunekin ere lur-pean bizi ziren, banakien: *bizkatxak*, azeriaren iduriko mutur luze batzu, jateko zailak; eta *zorrinoak*, ile horasta argal batez estaliak, marra urdin bat bizkarrean trebes. Ez niz bizkitartean orhoit, ala hotarik, ala hetarik bat bakarra ikusirik. Zorrinoek, urrundarik ere kitzikatzen balin baziren, are gehiago hurrantzera egiten bazeien gizonak, bi metretan gora eta sei ixtapetan harat zirristan igortzen ornen zakoten berea gernu zikina, soinekoak his-

ten baitzituen, erretzen, eta haren usainlikits izigarria ez baitzen boketarik ezezta zezakenik. Sorjes hek zaldizkoer berer oldartzen ziren.

Bainan peludoen ondotik ez nindabilan, baitezpada egun guziez urrutirat ikusten nintuelakotz. Aspaldi zuen jastatua nuela heien haragia, ez bainuen sekula amestuko hain onik bazitakela: orduz geroztik nindaukan bethierekotz hartua ihiziko errabiak.

Ardura ekartzen zaungun bat edo bertze gure etxetik urrunxago ezkondua zen aitaren koinat batek. Aldi bakotx aitak, arduran elhe guti zuelarik, ixiltzerik etzuen osaba haren begi xuxenaz. Ba, ni ere lehiatu gogo nintzan osaba bezala, eta lehen bai lehen, peludo harrapatzera!...

Hanbatenez ere non amak baitzakien peludo-
kitik jaki hautaren adelatzen, oraiko egunean oraino orhoitzeak berak ezpainak milikarazten baitauzkit. Arrats guziez, etxean sarthu orduko, goiti behatzen nuen: ba othe zen dilindan ihizi hetarik bat, bi ziriek zabal zabala idekirik zaukate-la, baratxuri xixter batzu han hemenka sart-huak bizkar azalaren barneko aldetik daukan haragi uzter horail ahotik ezin utzizkoan. Ah! zer

phesta, biharamunean, peludoa ginuelarik bazkariteko!

Beraz goiz guziez banindoan ihizirat, pala bizkarrean, kanit ez harmarik ez bainezaken oraino zorigaitzez eskura. Aitaren zakurretarik bat nerekin hartzen nuen; zenbat zituen, nolakoak ziren oro, nun zagoden ez bainakike gehiago. Bien izen eta itxurak ditut gogoan atxikiak bakarrik: *Kapitain*, zakur larri bat, zuri beltz, arrunta, bainan indar handikoa; *Garibaldi*, orotako maiteena, begi ederrak baitzituen, erneak, ilea labur, margoz kanela iduri, bai eta bere beharri zabalak buruaren bi sahetsetarik dilindan ostoa batzu bezala higituz bazerabiltzalakotz. Denak diren bezala erraiteko, ene pala eta zakur lagunaren gatik, beldurrez ikharan nindoan ihizien oro zilo eta larrutuak urrun ageri ziren gordegietarat, hara ta bizkatxa mutur luzeek ausik nindezaten edo zorrino zikin sorhaio batek, bere uharra begietarat zirristatuz, alderat itsuturik ezar.

Nere buruari gogor eginez, lotzen nintzan bizkitartean lanari. Palaz zabaltzen nintuen ziloak, gainetik urratzen, barnez barne ahal bezain urrun jarraikitzen nintzeielarik; batzuetan, erra-

biarekin lurrez ahal bezain tinki bethetzen nintuela, handik ezin atheraz ithoko zirela agian agertu nahi ez zitauztan kabala gaixtoak. Zakurra ene sahetsean saingaka eta jauzteka, burua lur arras, bizkarra besoen gainerat eroria, beharriak xut, begiak landatuak, erhotua zilo hetarik airatzen zen urrinarekin. Nik tresnaz jo lur kofatua, harek ihausi eta aztaparka; bainan peludorik ez. Holaxet bagineraman goiz osoa biek, leherturik.

Sabelean ahul bat hautemaitearekin, ordukotz bertzela iguzkiak erre nahi baininduen gain behera, pala sorbaldarat goititurik banindoan azkenekotz etxerat, ene lagun maitea gibeletik; «Ago, ago, bihar ikusiko die gurekin!» nakolarik urhats guziez erraiten eta egun guziez, den gutieneko etsimendurik gabe.

Ardura, etxerat hurbiltzearekin ikusten nuen aita, hegastegiari zagon zurubiaren gain gainerat igana, handik beha zagola urrutirat, artzain ala ardiak nun zabilzkion. Bainan ez nindakon so egoiteko baratzen. Niri ohart etzadin, inguru bat eginez ixilka sartzen nintzan etxean.

Sar eta berehala emaiten zaundan amak jatera. Aita han zelakoan, eta guziz ene kexuarekin ez nuen atheratzen hitzik, ez begirik goititzen.

Ez dute egundaino ene ganik jakin nun eta nola neramatzan goizak.

Are gutiago, ez dutala behin ere hatzeman peludorik.

Horrela ihizin nindabilalarik, aitak eman behar zaundan nahigabe handia.

Ez dut ahantziko bizi naizeno: arratsalde aphala zen; ama etxe sahetsean jarria, itzalean; ni, haren inguruan ari josteta. Horra nun ikusten dugun aita gure ganat heldu, begitarte mokorra-ekin arabez, ezen berehala amaren altzorat ihes egin nuen.

— ada berriagorik, Joanes?

— Zakur madarikatu horiek berriz ere ardier ohartiak... Bortzpasei hunki daizkiatzie barda.

—Jainko jauna! Ez dauzkitzute balinba itho?

—Bizkarrerat jauzi eginik, handik ausiki. Ez dituzu hilen naski, bainan xahuturik utzi tizie gai-xoak. Behingotz zauri ederra badikezie.

— Eta nun ziren mutilak?

— Gaua zuzun, ez dizie ikusi deusik. Egun ogizian ohartu bakarrik, ardier odola baitzariezin.

_ Badakitea zakurra zoin den?

— Denek Garibaldi dela ziozie.

Izen hori aditzearekin, ene zakur eta ihiziko lagun maitearen izena, izialdurak inharrosi ninduen amaren belhaunen artean. Hauteman bide zuen, ezen erran zakon aitari:

— Ezin sinetsia da. Aspaldi du etzinuela holako zakur onik eskuratu. Bi urte huntan gurekin baita, etzuen bada oraino holako gaixtakeriarik eginik!

Aita ixil ixila.

Amak, berriz:

— Haur gaixo hunek ere hainbertze maite zuen! Hunen gatik, aldi huntako bederen, othoi barka zakozu.

Aitak hitzik.

Kurubilkatu nintzan amari kontra, hatsa doi-doi hartzen nuela hersturarekin. Banakien etzuela aitak barkatuko; haren begietan ez nintzala deusik; lehenago egitate berarentzat bazituela zakur andana bat hilak.

Ez nuen begirik hetsigau hartan.

Biharamun goizean, argi urratzearekin, ikusten dut aita, bazoala etxetik zalhu zalhua. Urrundanik jarraiki nindakion, zerbeit izigarri jasan behar nuelako lazturak koropilatzen ninduelarik.

Sarthu zen barrio handian, eta joan haindiko bururaino. Ni gelditu erditan.

Burdin harizko hesirat heldu zeneko, horra nun atheratzen duen sakelatik, dirdir, *revolverra*, gibelean berehala gorde baitzuen. Ageri zitzautan ba orai zertarat jalgia zen, bainan nik deus ezin egin! Ah! Jainkoa!

Aditu nakon oihu hau, labur eta gora:

—Garibaldi!

Agertu zen handik haratxago zakur gaizoa, eta lasterka abiatu bere nausiari buruz, — beharri, buztanak higitzen zituela, bere begi ederrak dena amodio.

Ximixta bezala iragan ziren denak: aitaren beso agertzea, tiroa, zakurraren erortzea sahetsaren gainerat, sabela zilaturik.

Bizia ordu berean nihauk galtzen nuela iduritu zitzautan, bainan laster ahantzi nuen Garibal-

di, ardiak hala ausikirik hobendun handia zela gogoak erraiten zaundalakotz...

Bazen bertze zakur bat, gogoan bizirik begiratu dutana. Bainan, ez denez bitxikeria! ez nintzan haren izenaz orhoituko, aitak ez balaut geroztik aiphatu, erranez ez duela zakur hura bezain maiterik ukan bihirik, Ameriketan egon den ephe guzian.

Deitzen ginuen *Ñatoa*.. Aphala zen, xuri eta beltz, bulharrak zabal, oinak labur bezain lodi; burua biribil, matrail gotorrak zituelakotz. Aitarren ahotik daukat, bat ala bertzea huntaz harrituak baigaude, etzuela behereko aldean hortzik; tresna hok gaineko matrailaren hegitik zatxizkila, eta handik baizik ez.

Hau irakurtu duenak bere beithan egin duke ja, horrela marketsa zenaz geroztik xakur hura, sortzez edo bertzela, nekez zitakela loth ardier; ez dela beraz batere balditzekorik aitak hainbertze maite balin bazuen.

Bertze eskualde on edo handirik bazuen ordean Natoak. Berehala erran dezadan: zaldie-

kilako larderia (adi ontsa: zaldiekilakoa), zaldien garaitzeko jakitate eta... ahala.

Haren lagunak arthaldearen zaintzeko ziren, hura zaldien.

Ihausika abiatzen zitzeien, gaitzeko kalaxkan, hanbatenaz ere non artzainek eta aitak huiatzea laket baitzuten; gero, emeki emeki gibeletik hurbiltzen, zaldiak (ardura gertatzen zen bezala) behatzen ez bazion; azkenekotz, klask buztanari ausikian lotzen.

Zaldiaren laster eta putarrak orduan! Erhutzen zen, bi zangoak airaturik igortzen zuen uztar bakotxean pilota bat bezala goititzen zuelarik zakur mokordoa; bainan hunek ez uzten. Gehiago tinkatzen baizik ez, izaitekotz, iduri lurrean punpatzearekin indar berriak hartzen zaizkotela matrailek. Laster akitzen zen potroa, buztanaz halako ihizi gaixtoaren herrestatzea ezin jasanez; azkenekotz, gelditzen; abiatzen itzulika lekuaren ganean, mozkortua izan balitz bezala; eta, oro xutituak ginaudelarik —Ñatoari: «Bapo! bapo!» oihuka—, sahetsaren gainerat lau hatzez erortzen. Ordu berean uzten zakon buzta-

na zakurrak, eta berriz xutitu zen bezain laster, ihausika bere aitzinean barriorat zerakarran.

Gogoan biziki barna sarthua daukat egun batez ardien barrioaren erdian ezarri zutela barrika bat xutik, eta hari, etxearen sahetsetik, aita bertze zenbeitekin arizan zela revolverraz tiroka, azkenekotz alde orotarik zilo gelditu baitzen. Geroztik bethi orhoit ere niz orduan aditurik hitz hauk: «behar dugu ari *blanquian*».

Aita bizkitartean ez da orhoit. Gehiago dena, dio ezetz.

Ez dut bada, haurrez geroz, behinere ikusi ara hartako tirokarik.

Nola othe ditake beraz itxura hori ene orhoitean?... Nork erran dezake nola dabilan gure buru barneko alha?

Ardura, etxearen inguruan josteta ari nintzarik, aditzen nintuen urrunerat oihu batzu gaitzak.

Banindoan zenbeit urhats heier buruz; ikusten bainuntuen orduan zaldizko andana bat zala-partaka harat-hunat zabiltzala, zaharoa besogainka erabiliz; heien artean, heien inguruan,

nun nahi, ardiak aztoraturik alde orotarar lasterka, ez jakin zer egin, ez norat jo.

Arratsean, etxerat zeneko, aditzen nakon aitari artzainek arthaldeak nahastera utzi zituztela; zer nahi ikusi zutela zoin zoinena ezin bereziz; etxeko ardiak akiturik gelditu zitzaizkola.

Biziki kexu zen arrats hetan aita.

Amak belhaunikarazten ohi ninduen —noiz, nun, ez nakike— eta, bi eskuak ahurraz elgarri ezarririk, erranarazten zaundan hitzez hitz othoitz hau, oraino aditzen baitut:

«—Jinko maitia, egizu nitarik mutiko perestubat».

Lehen, azken, agerturik daude ene Ameriketako orhoitzapenak oro.

PILOTA PARTIDA

Pilota partida bat esku huts, Lekornen, dituela hogoi urte, ikusi ez duenak ez daki zer den esku huskako partida, bazter herri batean. Jakin dezazun gatik, ene haurtasuneko batez mintzatuko nitzauzu.

Chipiene astelehena zen egun hura, herriko eta elizako phesta bigarrena, *San Cyprienen* ohoretan urte guziet egiten ohi dena buruilarekin.

Hogoi egun hartan hitzhartua zuten partida, Hazparneko merkatuan: Elhorriko hiru, hiru Lekondarren kontra. Laster hedatu baitzen berria auzo herrietarat, berehala batzu hangoen, bertzeak hemengoan alde jartzen zirelarik. Diru poxi batzu ere ba bitartekoer atxikitzeke eman, aitzinetik jokaturik, sehiek: partidaren ikustera joaiteko baimena ez bazuten ardiesten ere.

Astelehen arratsalde hartan beraz, ja bi ore-netako ikus zitazken hiru erregebideak beltz beltza gizonez estaliak, herriko bertze etxe-mulko

bai eta auzo herrietarik toki bererat urhats
xehean joanki hainbertze lagun.

Plazarat bildu zireneko, multzoka jarri ziren,
batzu bertzeekin solasean beren abereez, labo-
rantzaz, harat-hunatez. Horrela nahasiak izana
gatik, herri arau kara berezia zuten gehienek:
aise ezagutu zinintuzken Makearrak, ginharriak
direlakotz eta gora mintzo; Luhustarrak, hiritar
emaiten baitute; Heletarrak, hezur larrikoak hek,
barnez bezala mihiz azkar; Doneztihiritarrak,
xuhurrago, jauntzia ere ez hain aberats; Leku-
darrak, biribil bezain legun; Gerezieta, ler-
den eta bipil; bainan, guzien artean, Lekonda-
rrak berak. Gizon bierarteko batzu (handiak, izai-
tekotz), xut, etxeko-jaun hoberenez bertzeak
xamardun, bainan ederki emanak, begitartea
xuko, bizar ondo bat gabe, iguzkiak eta nekeak
kaskaildua apur bat, behakoa orozbat herabe
eta hotz; ala geldirik, ala urhatsean, ala mintzo
direlarik, ala daudenean ixil, baitaukate halako
bildu bat, zuhau berehala sararazten zituena
zeure baithan.

Plazak arroltze bat iduri du, erdian zabal, bi
muturretan hertsia, dena etxez inguratua.. —Hau-

kien artean hiru, lau, eskualdun egoitzaren kara dutenak, argamasak ezagun dituztelakotz gorritz thindaturik. Ez da bat halere lorioa duenik; arte harrasirik ez dute ageri; gainek ez dakote zolari alharzerik egiten, ez doazko gainka; bi aldetarat ixurkia berdin dute estalgiek. — *Ursuiak* maldatzen ditu ipar ala mendeal haizetik.

Buru batean dago errebota, harri pikatuz egirik, harrasi batek zabaltzen duela eta bertze batek goititzen, burdin sarea hegian; Eskualherri guzian 1870ez geroz aiphatua, armadetako aitzindari, *général* bat, bere zaldi xuriaren gainean herriko seme batek thindaturik badaukalakotz. Plazari sahetsaz badago, hogoi ta hamar ixtapez luze, ostatu bat gaitza.

Lau orenak irian agertu ziren Hazparne-Zelhaitarrak, mutiko gazte xuhail batzu, jaunxkila, erneak, neskato ile harrodun andana besoz beso zerakartelarik; ausartzia horren gatik aditu baitzituzten handik eta hemendik xixtu batzu saminak. Bainan etziren ahalgetu; eta, ostatuan sarturik, erauntzirik beren soinekoak, aldaturik, huna nun ditugun ja plazan hiru pilotariak, xuritan jauntzirik, arin.

Ziri luze batzu eskuan, kaskatuz zango mutur-
rrak, oihuka, ukabil ukaldika, bizpalau mutikok
berehala husten dute plaza zola; inguruan, biz-
pahiru lerrotan, gainka elgarri, kokatzen dira
behariak; etxetako leiho guziak bethetzen, hau-
rrak igaiten zuhamu ala teilatueta; horra
jujeak izendatuak, biga herri bakotxeko, bi baz-
terretan xutik baitaude, begia atzarrik: hara kon-
dazalea, ziri bat eskuan; huna azkenean, nehor
ez baitzitzeien oraino ohartzen, Lekondar pilota-
riak.

Ixilka sarthuak dira, uzkur hainbertze begien
aitzinean agertzeko, ez jakin norat ibil, ez eta
nun ezar beren eskuak. Hiru laborari ume azka-
rrak, gerruntze ala sorbaldak zabal, larrua bel-
tzaan. Soinekoetarik ezagun bertzalde, ezen oro
kolorezkoak dituzte, espartinetarik hasirik, eta
botoin hori batek biltzen deie osoan, aitzinerat,
ixtapeko galtza.

Jujari bat plazaren erdirat jinik ikusten dugu
sos bat piruriketan igortzen goiti; mutiletarik
batek derro: «Kutx», hala gertatzen da, eta, pilo-
ta punpatuz, badoa gure gizona oldarrean lauza-
rat, botatzera. Oro ixil, beha zer beso dukeen.

Lehen kintzearen ondotik, kondazaleak bere oihu luzearekin adiarazi ere ez! boteak bat, erreferak bat ere ez. Hiruetan hogoi! Trabesa haizu! minto samurrik baizen ez da entzuten eskuin eta ezker:

- Bortz libera bortz liberaren!
- Hogoi libera hamarren!
- Ni Hazpandarren alde.
- Ni Lekondarren. Biba Lekondarrak!

Purpurpur higitzen dira beharien lerroak. Orok, moltsa eskuetan, zilar urreak harat-hunat derabiltzate. Ez hanitz, bainan gogotik, guduka-tzeari: ez zautzuia alabainan etsai bat, diruz oldartzen zautzuna?... Lehenago, bertzela, bortz liberakoa bortz liberakoa zen; orai, hain ardura baiterabiltzagu, nehork gehiago ez deie eskerrik.

Pilotariak, anhartean, beren hari.

Lehen hamar kintzeak Lekondarrek deramatzate xita-miruka.

Hazpandarrak, hutsa hutsaren gainean, plazaren ezin ezagutuz ari dira. Hunek zola gain behera dauka izpi bat, eta ez orotan berdin tinki, laborarien orgak ardura han gaindi doazilakotz; gunek bat uspel dago eta hil; gibela arras tzarra

du. Pilota, berek ez dakitelarik nola, bihurtzen dute aldi bakotx ostatu sahetsari buruz. Emeki emeki ohartzen dira lauzak ozka bat egiten duela lurrarekin, harriak ere ez dauzkala oro hein berean zelhai. To, to! eta erreboteko harriek berek baitituzte beren zilo eta zizkak! baitira hetarik zenbeit gogorragoak bertzeak baino, biziagoak, pilota urrunago heltzen dutenak! Sahetseko harrasiak, berriz, zeharka izanez, nola igortzen duen ukaldia barnerat, gehienetan ona gertatzen baita! Eta iguzkia, begietar bat baitago arratsalde aphaolarekin, guziz gibelkoentzat! hok itsutzen baititu eta, —non ez diren zeharka beha egoiten pilotari, eror artio,— ez uzten ikustera!

Orai ikasiak dituzte, haztatuz, plaza hartako xoko moko eta zimardika guziak. Badakite haren ara; jarri zaizko. Laster berdintzen dituzte bertzeak. Jendea heier beha, xoraturik. Hain dituzte oinak zalhu, hain xuxen eta zorrotz behakoa, joa hain erne, gerruntzeak hain guri eta zainhart, halako eskuairea dute airetik, — ezkerrarekin orobat, —punpe lasterretik, gainez, azpiz, itzulia, non gaintitzen baitute bethi danik hazpan-

dar pilotariek Eskual-herrian ukan duten omena. Begikoak dira, egiazki, zapatain xantxail hek!

Bainan neke da Lekondarren garaitzea. Hani-tzak jadanik ohartuak dira heien joak, ez iduri-gatik, tanka gogorragoa emaiten duela harrian. Eskoilak nahi duzun bezenbat, bainan jarraiki-tzen pilotari, bethi onerutzen nunbaitik, lehera-razten artetan, eta, buruz ari direlakotz, jo hanitz berexten, hartarik baita ezagun jokolaria! Badu-te oraino bertzerik beren alde, guziz hau: ez bai-tira hats hantzen, ez baitute oraino kopetan izer-di xortik ezagun, ez mateletan gorririk. Hogoï ta hamarretan harat doazi. Orai da ageri jendea, nor noren den alde, nor kontra. Lekondar, Makear, Heletar, Gerezietar gehienek laborariak dauzkate beren gogoko; Lekuindar, Doneztihiri-tar, Luhustar, Hazpandarrek, zapatainak. Leihok mukurru dagode betheak ikusliarrez, burdin ziri batzuen artetik buru zenbeit geldi geldia dagozilarik, begiak bakarrik alde orotar atalhan. Pilota jo eta jo airean dabilano, denak ukur eta xuti, xuti eta ukur, lekuaren ganean tente dago-zi; lurreratu dea bada, heien esku zarta, oi-hu, marruma, jauzi, zalaparta, guziz menditarrene-

nak!! Halako izi bat sartzerainokoan, behinere aditu ez dituenari...

Kintzeek ez dute hausterik, beren ahal guziaz bermatzen direlakotz sei gudukariak. Indarrean badabila pilota, lore, gora, urrun, batzuetan ahalik, ximixta bezala; airetik emaiten diozkate gaitzeko zaflak; zoko guziak ikertzen ditu, baina oro zainduak hatzemaiten; erretzen ardura marra; zirristan lerratzen lur arras, baina bethi bizi; iraun lezake luzaz oraino, ez balakio azkenean gertatzen, nehork uste ez duelarik, eror lekuan, harri kizkor madarikatu bat, makurtzen duena eta huts eginarazten.

Zurpil, akituak, ahituak hatsa ezin hartuarekin, baratzen dira apur bat pilotariak. Arno xorta bat ekartzen deiete, berriz har dezaten indar.

Hemendik goiti, edozoin estakuru aski zeie gelditzeko, deitzeko jujarien. Hok ardura dute elgarretarat biltzea plazaren erdirat, onhartua delarik bizkitartean bethi heien errana, nehork hitzik athera gabe.

Kintzetik kintzera ahulduz doazi gure mutikoak, eremu gutiago du hartzen pilotaren harat-

hunatak; ordoki izpi batek dauka orai, lau edo borts lerrotan behariek ithoa baitaukate.

— Berrogoi ta hamarna, berdin, jaunak! du kantatzen oihulariak.

Orduan nahasten dira denak, jokari eta ikusliar. Zer egin: hartan gelditu eta etxerat joan, zoin bere eskualde; ala jo aitzina?

Gudukariek «aitzina» diote, gerlak alabainan norapeit hautsi behar baitu.

Bainan beharien artean dituzten haurrideak bara ditene othoizka ari zeiezte: zapatain batek, airetik zafratuaren ariaz, ez duia besoa arrunt galdua, ez baitezake gehiago goiti? haren lagunak hebaindurik badukea irauteko gemenik aski, xipa bezala bustirik horxe baitago doidoi? Hirugarrenak aldiz ageri ahal du ez dezakela gehiago pilotarik hunki: eskua hantua du pintzaren iduri, eta ahurrean itzea jauzia begia bezain minbera, eskua aldeanbertze zilatzen baitako... Beha, bertzalde, laborarien beren aztaparrer: ondar neguko mandoak erhi arteetan idekirik, odola dariote gaizoek!...

Bainan dirua jokatua dutenek ez eta ere pilotarien aitek ez dute nahi geldi ditene. Trenka bedi harat edo hunat!

Erasian luzatua da heien oldez partida hiruetan hogoi ta hamarri. Auzapezak, bere xapelaren larderiak eta makila erakutsiz barreatzen du azkenean plazaren erdirat eztabadaren aditzeko bildua zen gizon multzoa.

Ikusi zinintuzken orduan Lekondar guziak lehen lerroan xut jartzen, ukondoak elgarri, plazaren ingurua hesten zutela tinki. Blekarietarik biga ukurtu ziren, eskua zabalik lurtean hedatzen zutela, gainerat iganik zangopean leherrezoten herritar gotor zenbeitek, bere hazta guziaz. Ahurtara bat legar xeherekin eskua freska gero, eta erhiak hartan berma: haste berriz partida!

Inguruan ari zeiezte haurrideak, aitek, ezagunak, sistatzen:

— Emazie hor, zerri gorriak!... Jo gogotik!... Ez barka!

Iguzkia aphaldu baita, ukan baitute mutiko gaizok beren indarren berritzeko ephea, eskuak apur bat hertzen zitzaizkotelarik, behinere

bezain azkar lotzen dira guduari, hainbertze diruren gora-behera heien menean dela orhoitzeak berotzen dituelarik aitzina.

Kintze arte jarraikitzen dira elgarri. Hiruetan hogoi ta bortzetarat huna nun ditugun helduak. Ixiltasun izigarri batek itzaturik bezala dauka oste guzia.

Orduan botean den Lekondarrak aurdikitzen du bere burua lurrerat, han ihalozkatzen da zamari bat bezala, erhautsaz lohitzen duelarik bizkarra, bainan orozbat larrua freskatzen eta zainer, bildurik, emaiten azken oldarra; hain urrun eta azkar heltzen baitu pilota non bortz kintzeak baiteramatzatza lerro lerro, bertze gehiagoko joiterik gabe.

Arramantz bat orai gaitza plaza guzian; mul-tzoka denak, oixtian jokatu diruen lehen bai lehen eskuratzen, ezti ezta mendiari behera jausten ari delarik gaua...

Betbetan aditu izan ziren oi-hu batzu izigarrak:

— Ai... u... iu... iu! uuuuu!... ai!... ai! ai... uu!...

«Biba Lekorne!»

«Kuku Hazpandarrak!»

Hara hok jadanik hanxe, badoazila etxerat
beren emeak besoan, bihotza beldurrarekin pil
pil

ITHURRI LEKUA

Ez dakit nori aditu dakotan, eskual herri batean orai artio ithurria xoko batean baitzuten, haren handik kentzera doazila, plazaren erdirat ekartzeko.

Ez zindezake asma zenbat ilhundu nauen berri horrek.

Nihau nagon herria, hasteko, osoki bertze bat litake, den lekutik aldara balezate gure ithurri maitea. Ez pollitagoa, ez hobea. Daukat ur keta-ko, xurikiten berendako ere, irabazi guti luketen jendeek .

Herriko etxe multzoaren ganik berex da gure ithurria. Berrehun urhatsetan, nunbait han. Ez urrun beraz. Bi elhorri xurizko hesien artean orga-bideak bazeramatza, erdi gorderik. Hara ta, ur xirripa bat argi-argia, ñir-ñir, mendixka baten azpitik sortzen dena erasian. Iduri du ohantze bat xilo harek, goroldiz inguruatua delakotz.

Gaztandei handi batek egiten dako itzal.

Zurezko askaño baten mokotik haratxago da erortzen xurruta. Ikusi orduko ahogozoa jauzten

zautzu; ahurra bildurik bazoazkio edatera. Zoazi, ori, halako uraren jastatzera berunezko tuta zikin horien ahotik!... Bego han, bere xokoan, gure urñoa, plazarat ekarri gabe!

Xurruta jaustearekin bilhakatzen da ithurri, lur hutsean egina baitakote lekua, zolan legar xehe bat ezarririk. Hunaindiko buruan badauzka lerroan bortz latsa-harri gaitzak.

Bortzak hartuak baitire ardura, goizetik. Emazteak urerat ixuriak dira, ithurria itsuski laket dute. Nork erran ahal lezake zendako?

Han direnean gibeletik behatzen badeiezu, askotan ezagutuko duzu berehala nor zer adin, edo kara, edo gogokoa den. Mutxurdin xaharrak zango sagarra gorderik dauka; neskato gazteak, aldiz, belhaunetarik goiti zaiak. Aztal beharri hantu batzuek, zainak beltz eta dena koropilo, agertzen dute ama familiakoa; mehar legunek, hazi oneko edo lanean guti nekatzen den andereska. Ez dut uste bizkitartean beren buruaren erakustea gatik doazila hoin ardura emazteak ithurrirat.

Asko herritan, bertzela leihorretik dira aspaldian ari xuritzen. Ez da hainbertze hozten, baita

erran zahar bat, gezurra ene iduriko —ezetz diote, hasteko, jende xaharrek,— bizia laburtzen duela zangoen urean atxikitzeak.

Elgarren ikustea gatik, elgarren berri jakiteko, bihotzaren batek bertzeari idekitzeko lañoki, badoatzi gehienik emazteak ithurrirat. Hemen solas gaitzak derabiltzate, hanitz direnean eta gizonetarik urrun. Elizako gora-beherak daukitzute ikertzen oroz gainetik; apezaren erranak ez dira nehon han bezala xehatzen, hain xorroxki. Han da sortzen, hazten, handitzen, ithotzen ere ba hanitz medikuren omena... Herriko jende handien azturak, ahuleziak, itxaxurak deusek ez ditu boketa latsa batek bezain agerian ezartzen. Sehien, langileen mihiarentzat poxelu eta ahalgerik gabeko xoko goxoa!

Egun batzuez, nahaskeria gaitzak atheratzen dira ithurritik. Herriko jende xeheak xinaurriak bezala jazartzen dituzu elgarri. Aste bat edo biez, ez da aditzen elhe eta ukaldi gaixto, mendekio, jokotriarik baizen. Inguruetako herriak berak ikus ditazke auzotik auzora sumintzen. Horiek guziak ahur bat xuritzaleen *politikaren*

ondorioa. Jasaitekorik gabe ohartzen zakonarentzat jostagailu.

Hitz batez, gizonek kafe, edo ostatu, edo merkatuan baitute beren bihotzeko jaidura ttipien alha, hau ithurrian dure hatzemaiten emazteek.

Erradazut orai garbiki: plazarat ekartzen balin badute ura, nundik nahi duzu gaixoek beren barneko irakinak egotz ditzaten han bezain lañoki? Kopeta behar lukete, haur muku-zu batzu ororen entzuten eta ikasten inguruan balagozkioketelarik!

Bego han, bere xokoan, gure urñoa, plazarat ekarri gabe!

Ithurriak badu oraino bertze eskualde onik. Arratsalde aphaletan da ezagun, noiz eta ere, alhorreko lanetik lekora, gazteria ur keta baitoa edo abereen edanaraztera. Epel egiten du tenor hartan. Gaua heldu da gain beheiti, iguzkiak egunaz ixuri su izigarriaren eztitzera. Atsegin dute laborariak erreka xoko hartarat biltzen. Badaude han gogotik elheketa. Nehon ez dute han bezala, gelditu gabe bethi berdin azkar sor-

tzen den ur hotx garbiaren bazterrean, akituak ditazkela ahanzten.

Mutil gazteek laguntzen dituzte neskatxak pegarraren bururat goititzen. Ezagutzak egiten dituzte, kabalekin egun guzia ibili ondoan jendetasun poxi bat ikasten dutelarik. Zenbat aldiz ez dira ithurri bidean aipatu ezkontzazko lehen solasak!

Bego han, bere xokoan, gure urñoa, plazarat ekarri gabe!

BI GOGOETA

Nahi bazare ontsa heldu, zozoek lehen hitza
atheratu artio igurik zazu bethi, azkena bere
uzten duzularik emazter.

* * *

Alferra ez da deusik egiten ez duena: oro ari
baigira zerbeit.

Alferra ez da guti ari dena: horren gatik ber-
din nekatua izan ditake.

Alferra da *bere hartan gogo onez* bermatzen
ez dena.

Bada alfer munduan!

* * *

Ezkontzea diru harrapatzeko bakarrik;
Ezkontzea dirurik gabe:
Bi astokeria.

* * *

Nausi batzu halakoak dira non, ezagutzen ahal balituzte beren sehiak eta halaber beren burua, ahalge bailitazte beren nausigoaz.

* * *

Mintzatzekotz, behar da:
Zerbeit erraiteko;
Hura erran;
Eta gero, ixilik egon.

* * *

Ene maite hilkorra, badakit ez zaitudala *oraiko* baizik.

Oraiko baizik etzaitudala badakialakotz zaitut ordean maite...

* * *

Gizona hainbertzetaraino da ez-deusa non *gaizkian* ere baitu hein bat; handik goiti, eltzo batek bezala leher egiten du.

Gogoeta hok, xaharrak diren bezain xorrotxak balire, eta xorrotx bezain sarkorrek, balukete zerbeit onik.

NOR ESKOLA-EMAILE ZER IRAKATS

I

Zuk erranen duzu:

«—Oro badoatzi. Deus, badagonik. Beraz izan behar da, *bertzalde*, sortzerik ukan ez duen, ezeztatzerik onets ez dezokegun, bere baitharikako norbeit. Sinesten dut badela.

«ineste horren gainean finkatu gogo dut jakitate, adimenduak gauzen harat-hunataz eman dezakedan ohartze laburra.

«Sinestean dago bertzela, sinestean baka-rik, bihotzeko gozoa.

«Baldin gauzek bertzerik bururat eman balezadatet, bide makurrean nindoakelako beldurra-ekin begiak bazter nitzake heien irakaspenetik. Hunen kutsu galgarritik oso iduk nezake nere ustea.»

Ihardets zaitzuke:

«—zin asma dezaket ezezta nitakela, onda ditakela deus. Itxuraz, ba, aldatzen dira denak;

izaitez, orobat. Bainan ez iragaiten. Edozoin ala edozer erhauts bedi, bilhaka bedi ilhaun, khe, azantz, argi, usain, indar; Hok begoite bere alde edo, elgarri lothurik, osa bezate aitzinean zen hura, ala bertze zerbeit: bildu direnean, barreatu zirenean baino gehiago ez da galdu izpirik.

«Ez dakit, zu eta ni eta gure idurikoak oro eta zeru lurrak barne, nolako kara zuen munduak lehenbizikorik, are gutiago nolakoa luken ondarra, bere itzulikatik gelditzen balitz noizbeit; daukat, bakarrik, bethi danik izan dela, eta bethi izanzen.

«Nola dabilan jakiteari lehiatu gogo naiz, badakialarik arren ez nitakela nehondik hel, ttipiak direlakotz ene ahalak eta handi haren golkoa. Utz nezazu ohartzera berma nakion, ez balitz ere ikusteko baizik zer hatzemanen dutan. Aldiz etzait gaitzituko urrundarik jarraitzen balin bazaizkit, behaztopatzen nizalarik xuxentzen nuzula, laguntzen, guziz zurekin ukanen dituzun gizon araldeak niri jazartzetik begiraturuz. Ezen, nere onetan baino gehiago, zuen onetan ariko naiz.»

Holatsu mintzatu zen egun batez Elizari Gobernamentua, ez du oraino hain aspaldi. Eta berehala hitzeman sailari lothu.

II

Herririk xumeenetaraino igorri zituen bere gizonak, eskoletxe berriak nun nahi eraikitzen zituela. Erlisione naturala baizik etzuelakotz onesten, debekatu zeien bertze edozoinen erakustea; zerutikako sineste guzien orhoitzapenak irazi zituen eta kendu.

Hargatik bere hitza atxikiz, bederen hanbaitan: Elizaren *gizonak* utzi zituen irakasle, beren gain, bakarka; ez, multzoka. Multzoka ba, aldiz, Elizaren *aldeko* baizik etziren ez apez ez fraileak; hargatik, hotarik zenbeit jaunzturaz aldaturik ikusi nahiago zituzkela adiaraziz.

Laster ikusi ginintuen alde orotan sortzen beren baitharik, ondoak iduri, *libroak* erraiten zeien eskolategiak. Hiriatarik herrixketaraino umeak eginez bazoatzen; haurrak, emaztekiaren kideko, dena sineste baitira, dena bihotz, eta

ezin manatuak, erleak kofoirat bezala bazoazko-
ten, burrunban. Eliza, hastapenean apur bat
zapatua egonik, Gobernamentuaren urhats
guzier jarraitzen, kasik aztala hunkiz.

Biak hargatik oldartuak elgarri: berex, bat
bertzeari sumindu gabe, ibiliko zirela ginaudela-
rik. Harek gibeletik zimiko; hunek, itzul eta,
beharrondoko; hura errabian, hau ulitxekin; bat
ez bertzea bere zedarrietan ezin egon, gizonki.

Mutiko gazteentzat baitzauzkan Goberna-
mentuak eskoletxe hetsi batzu, bere eskukoak;
hetan sartzera uzten baitzuten Elizaren gizon,
apezak, haurrer erlisioneak erakuts ziezoten; lan
hau saristatzen ere baitzeien: azkenekotz, gizon
heiekilakoa orobat hautsi, aitzinean bezala sar-
tzeko zuzena begiratzen zeielarik, baina hau-
rrek berek galdatu arau eta bizitzekoa emanaz.

Ordutik moztua gelditu zen lokarrik azkarre-
na. Bi aldeak berezixeak zagoden.

Ez arrunt bizkitartean. Nausi batek nekez
uzten ditu bere giderrak, nahi den bezenbat
heien erdizka emaita zuzenago izana gatik.

Arras berdinerat heltzen etzakono jasaitea
aski lukelarik, azpitik dauka oraino Gobernamen-

duak bere laguna, eta idorki. Ala eskola-emai-
leen, ala ikasleen tituluak eskutik badauzko.
Haren aitzinean agertu behar denek, haren, bai-
mena behar nolazpeit ardietsi. Deus ezin egin,
hari eskatuz baizen; bidea, batzuek ala bertzeek,
jauspen eskasean hetsia.

Zango hori aski ez balu bezala, bigarrena
Gobernamenduak eskoletxeen ikertzegoan eza-
rria. Nahiz hitzmana duen behatuko duela
bakarrik hok nola diren atxikiak, zer duketen
makurrik osagarriarentzat, nola ditazken hobe-
kienik bizitegitzat, —jabeak ikharan arrotz harek,
guti edo aski begietan dituelakotz, sudurra sart-
huko duela barnago, jakitea gatik zer irakasten
den han, nolako jaidurak eragiten diren gazteen
baithan, sineste hertsi batzuetan gaixtatzen
dituztenetz ala gizontasunerat heltzen bihotza
emeki emeki Munduko gauzer idekiz, hok erlisio-
nezko sinesteez eztituz; ikharan, bekaizgoz
ezpada, herraz edo aiherkunder ez ondoko egune-
tan jazar dakiokela...

Erlisioneen asmu eta erranak bazterrerat utzirik, gorrarena eginez heien erasiari, zapatuz ohiko hatz beretan egon nahi zutenen oldarra, aztapar eta begiak bermatuz zagokon ikertzea Gobernamentuari, bethi eta gehiago, zeru lurrek gizonari erakuts dezoketen egia.

Baldin egia hunen hatzemaiteak ez baleza ekar deus gibelondorik, mendetik mendera bilha baledi ere alferretan, hau bederen onik bailuke ondotik dabilkionarentzat: alha emaiterekin eman bailezoke bere antzearen neurtzeko bidea eta, zoin ahula duen agertu liokenean, jakitateari darraion barneko histura guziz gozoa...

Gauzen ikertzeari zagonaz geroztik eta ohar-tuko zitzeienaren gainean bere indarraren finkatzeari, zuzen zen Gabernamentuak sartzera zotan sailean azpitik iduk zezan Eliza.

Ara makurrak hautatu baititu ordean, zorigaitzez; Frantziako gizaldea hanitz nekatu dutenak.

Lehenbizikorik, zendako zoko guzietan eskoletxe berriak? Zaharrak bazagoden oraino kasik orotan xutik, apur bat antolatzea aski baitzuke-

ten arras ontzeko. Asko herritan jendea jarria zen elizari lothurik zagon eskolategiari. Hau hala bazagoken. Hanbatenaz ere zuzenkiago non haurrak baitzuten han berean, bi urhatsetan, erlisionezeko irakaspenen hartzeko bidea. Horrela aitamen nahia egin zitaken osoki, heien sakelaz orobat urrikalduz.

Zendako hoinbertze erakustun, gizon ala emazte? Ikusten —Elizari, behar bezala, bere alde bermatzeko eskua uzten zakonaz geroztik— haur gehienak edo bederen zenbeit hari jarraiki-ko zirela, etzutela zangorik ere ezarriko Gobernamentuko eskoletan; ikusten bertzalde sortzeak hogoi urte hotan geroago gutituz doazila, itsuski, izigarriki, halatan non heriotzeak nausitu baitzeiezte eta nun nahi ikusten baitira errient eta errientsak bortzpasei haurrer buruz, erdi alfer, zotz batzu iduri; ikusten laborantza, golde-lari eskasez, egunetik egunera nekeago doala; ikusten lanak ditugula urrungo *geure* leihorretan auzoer ezin ihardokiz, eta *bertzerenetan* gure sal-erospenak behekituz doazila, ez dugula han gizonik aski gure herriko esku-lan ari bide egiteko; ikusten jendea zergaz gainditua, alde orota-

rik behinere izan ez den bezala hertsatua; ikusten horiek oro, eta zenbeit zokotan kokatzen ari, gure gain hartako nausiak! Okaztagarri litake, bihotza zaurtzen ez balu.

Erresumaren nahiaz, beharraz, ahalez, berdin axola erakutsi du, axolarik batere ez, hirietan mutiko gazteentzat eskoletxeen eraikitzen abiatu zelarik. Bat aski zen tokian, biga ezarri; ttipi bat mila zitalekarik, atherbe gaitza eginarazi, erdia hutsik egonen bazen ere.

Geroago gehiago errextasun badelarik leku batetik bertzera joateko ez-deusetan, hirixka gehienetan eskolategi handiak eragin, estakurutzat emanez jende xehearentzat hobe dela ahal bezain hurbil.

Garbiki mintzatzeko eta orok aditzeko menean, izenda ditzagun beren izenez erhokeria batzu. Orogen jakinean da Frantziako hiririk tarroenak sei edo zazpi direla: Paris, Lyon, Marsella, Bordale, Lille, Tolosa, Nancy, Frantziabertze hainbertze eskualdetan zatitzen baitute. Hiri hoitarik bakotxak badauzka eskola handi batzu, *Facultés* deritzatenak: zoin medikuntzako; zoin, kabala, landare, harrien ikertzeko; zoin, min-

tzaien gora-beherer dagona; zoin, legeen argitan ezartzeari buruz. Bada, horiek aski ez izanez, itxura guzien arabera, Gobernamentuak badauzka bertze andana bat, ez dakit zenbat hirixketan barreaturik: Rennes, Caen, Ais, Potiers, Reims, Dijon, Grenoble, Clermont-Ferrand, Amiens, Limoges,... gogorat heldu ez zauztanak bertzalde. Hotan orotan erakustuna baduzu, ulia bezala. Aldiz, ikaslerik nehor kasik ez, edo guti. Gizon gazteak alabainan, dela argitzeko, dela bere adin ederraz gozatzeko, nahia-go hiri handia. Erdi hutsik baitagode beraz, aipatu tokietan, jakitatearen etxeak.

Aditzalerik gabe, zer ari dira bada eskolemaileak? Berentzat lanean araz, erran nahi baitut zerbeit berriren asmatzen, oraino ezagutuak etziren ara batzuen bilha, jakintsunek orai artio zakitenaren emendatzen? — Etzazula holako ametsik erabil. Ez dira deus handirik ari. Ez ditazke ar eta! Hiri ttipi batek daukan eremu hertsian nekez alha ditake gizon erne bat. Bermatzeko, gure adimenduak galdatzen ditu bazter nasai eta goriak. Nun ere baita gauza, han, han baka-rik ohar ditake zerbeiti begiak bipil dabilana;

iduritu aizkonen haztatzeak han ditzazke egin hobekienik.

Hortakotz, lehenbizikorik aipatu ditugun zazpi hiriak balitazke aski, soberaxe kasik. Lauek indar bera egin lezaketela badugu halako uste bat. Handizki ezarriz hargatik, ez dezaten ukan deus eskas: lantegi mota, liburu, tresna eta behar diren errekitu guziez jabetzen direlarik.

Artetik erran dezagun, zendako ez litazke hiri bakotxean *Facultés* derizaten eskolategi handiak oro elgarri eratxik, bat bertzeari loth, gizon gazteek alhapide guziak ukan ditzaten gatik menean, hurbil? Urhats gutitan, hobeki heda lezakete horrela beren adimendua; bertzela, beren ofizioari bakarrik dagozin zurruburruetan hetsia baitaukate eta ithoa! Hortan, bertze askotan bezala, gure auzo Alemanek aspaldian aitzinduak gituzte. Den itsuenak ikus dezake, bertzalde, hanitz gutiago aski litakela, ara hortara, bai atherbe, bai eskolemaile.

Orai dauden barreatuan idukiz eskola handiak, hiri berean eta hiritik hirira elgar jaten dutelarik, Gobernamentuak trabatzen ditu ikerzaleak, erresumari kalte dakar.

Eskola ttipiez bezenbatean, huts beretan erortzen dela daukagu, ustez etxe eta mutil ketak egiten ahal dakotela nausitasun zerbeit Elizari buruz.

IV

Ez du *ketak* egiten nausigoa. Nor eta nolakoa ziren, zer indar daukazu buruan, hortan da guzia.

Gobernamendua banintz eta herri gehiengotan ikus banintza nere eskoletxeak hutsak, etsaiarenak aldiz brokatuak hurrez, ez lakiaket den gutienik gaitzi. Nun ere ospe ekar bailezake nereer, han azkar atxik nitzazke hok, apainduak, aberats, erakusteko behar diren zer guziez dun.

Kantonamenduko harri-nausi bakotxean bat bederen banaukake, harat bil bailitazte ene irakaspna baitezpada hartu nahi luketen guziak.

Hiri tarroetan baizik ez nitzake onets bierarteko eskolategiak (*lycées*).

Hiririk handienetan, aldiz, eskoletxe handiak (*Facultés*).

Oraiko egunean xahutua den diruaren heren bat, zer diot! seigarrena aski nuke jakitateari bere alharen emaitako. Garaitikoa iduk lezake jendeak sakelan, bere nahitara edozoin erlisionetako eskolen eraikitzeko.

Hau nukelarik bethi gogoan: lana jarraikitakun ixil batean; Munduaren harat-hunat izigarriari, ene ahalaren arabera, emeki emeki ohartzea; ohartu arau, hartaz on egitea nihauri bezala bertzeer.

Zerbeitak buruari demat herriko gizonik zuhurrenak, adimenduz ala bihotzez hobekienik dohatuak, enekin nintuzkela.

Bizkitartean nere eginbide naukake, Gobernamendu kariz, Elizak bere eskoletxetan gazteen osagarriaz oroz gainetik grina ukan dezan begiaren atxikitzea.

Orai trenka ditzagun bi eztabaida, Frantzia hanitz urte huntan nahasia daukatenak.

Tituluen emaitari dago lehena. Orok badakite hok badoazila gei agertzen direnen eskuetar. Bainan noren aitzinean ager ditin bilhariak

litake zuzenenik? Nor ezar juje? Nor, tituluen nausi?

Biziki errex da. Tituluak emanen ditu erresumako eskola guzien buruzagitzat hautatua izan den minixtroak. Gei direnen ezagutzea dago, urte guzietan, Elizari jarraikitzen diren gazteek bezenbatean, Elizaren eta Gobernamentuaren eskolemaileer, erdizka. Zuzen daukagu hunek atxik dezan hura, ez azpitik, nahi baduzu, bainan *begira* bederen.

Gobernamentuko eskoletan dabilzan haurrek, aldiz, eskola hetako buruzagiak lituzkete bakarrik ikuskazale.

Bi alderdietako eskolemaileen izendatzea, gazteer tituluen emaitako ara berberetan egin litake.

Bi alderdietan diren hein bereko eskoletxetan titulu berak ukan ere bitzate erakustunek.

Bigarren eztabada: Gobernamentuak nun behar ditu hautatu bere mutilak? Berak bere eskoletan argitu eta altxatu haurretan, ala Elizarekin egon direnak heiekin lerroan ezarririk, erdizka?

Daukagu, hemen ere tituluak bi alderdietako buruzagiek elgarretaturik behar lituzketela eman: eta zoin ere baitira gizonetan hobekienik dohatuak, hek izendatu aitzindaritzat, behatu gabe noren eskuetarik atheratzen diren. Denak lur beraren umeak direnaz geroz, zuzen berak dituzte, berdin gei direlarik, kargutan sartzeko.

Ez kargu orotan, hargatik. Orai artio erabili ditugun solasetarik ezagun ahal da ez ginezake-la onets Elizaren aldekoetarik, haren esneaz hazietarik, jar dadien Gobernamentuaren etxeetan eskolemaile; ez eta ere Gobernamentuaren haurretarik nehor Elizarenetan.

Bi eskualdeentzat galdegiten dugu emaiten ahal zeien libertate guzia, baina bat ala bertzea dagozilarik bere zedarrietan.

V

Zenbeit urte hotan nahasirik dabilta oraino bazterrak, esku-lanen erakusteari dauden eskola motez bezenbatean.

Batzuen ustea da ez litzatekela batere holako beharrik; haurrak ikas dezakela ofizio bat, hau bera ja ikasia duen edozoinen baithan.

Bertzeek nahi lukete eskoletxe bereziak balire hortako, bai Gobernamentuaren, bai Elizaren aldetik.

Badira Gobernamentuaren eskuetan baka-rik ezartzeko xedekoak, diotelarik hau baizik eta ditakela esku-lanen erakustun onik, irakaspen hunen emaita bere aztaparretarat behar duela bildu eta beretzat atxiki.

Ez dakigu zer ekarriko duen geroak, ez gabil-tza etorkizunaren asmuari; bainan gure nahikun-dea litake, mendeak eskoletxe mota hoier buruz hartzera doan sailak utz baleza bakoitza bere buruaren jabe. Saila, beraz, hunela baitauekagu xuxenenik:

Han-hemenka, bakan, iduk bitza Goberna-mentuak, bere meneko, esku-lan etxe zenbeit, behar diren gizon eta tresna guziez dun, alde orotan asmatu arer ohartuak, ohartu bezain sarri jarraikiak; ikusgarritzat lauzkenak Frantses ume erneentzat. Hortakotz aski luke zenbeit urte hotan heldua den heinean egoitea, gehiagoko

berritzetan hasi gabe: dela laborantza, dela harozgo, dela zurgintza, dela mekanika egite, ofizio baitezpadako guzien irakastea bere eskuetan baitauka.

Erresumako buruzagier dago, biziari dauden harat-hunatetan jendearen argitzea, nola dezaiken *ikas* hobekienik.

Bainan hortan baratzen dela emana zeien zuzena, nork ez du ikusten? Zendako ez litake nor bederarentzat zilegi, dakien ber, erakutsi nahi duen ber, beha egon nahi zaizkonen jakintsun ezartzea ofizio bati doazkonetan? Gobernamentuko esku-lan etxeen itzalean, zendako ez litzazkete Elizaren aldeko gizonek eraik ahal berenak, beren sakelatik, beren gain, ordutik zoin gehiago berma bailitazke batzu ala bertzeak ororen onetan? Zer irabazi ez luke

Frantziak buru hortarik?

VI

Orai artio erabili ditugun solasetarik aski garbi ezagun ez balitz, eta zenbat nahi bihotz-

min dakargun guharen eskolemaile ohier laido hunen egiteak, azken hitz ezarriko dugu: baizik eta apezak ez ditugula erakustuntzat onesten, non ez den *beren adimendu osoan* apezteko xedea hartu dutenen alderat. Lehia hunek sustatzen dituen mutiko gazteek apezgoko gorabeherak apezan ahotik ikas ditzaten *semenario handietan*, ederki; xuxen zauku, xuxen baino baitezpadakoago.

Semenario ttipiak aldiz, apez mindegi xumeak, apezan esku menetik kentzekoak direla adiarazten badugu, ez ahal dauku beltzuri egiten nehork, diteken bezain erlisionearen adixkide eta gizon izana gatik. Apez-geiak baizik hartzen ez dituztelako estakuruan, delako etxeek biltzen dute alabainan edozoin, ordutik apezaren amarruak azpitik baitauzka ofizio guzietarat dau den gazteak.

Adinak bethe-ta apez sartzeko xedea luketena baloatzi ere eskolategi hetarat, eta hek bakarrik, ez ginintzazke apezak onets han buru.

Apeza ez da eskola emaitako egina. Deus ez doako hain guti, edo hain gaizki, nola eskolaren emaita. Apeza erlisionearen mutila da; erlisio-

neko eginbideer ditu behar jarraiki bere urhatsak. Erlisionearen erakusten ibil dadiela eskoletxeetan, ontsa; deus hori baino zuzenagorik, hortako galdata den ber; nork ukhatuko du sail horri buruz dela apeztua?

Bainan erlisioneaz bertzerikakoetan sar dadien, haur baten gogoaren osoki lantzeko zuzena utz dezoten, makur daukagu. Hanbat gaixtoago apezten menean gazteria idukiko duen erresumarentzat! Ez dut erran nahi gaiztuko dela edo tzartuko, bertzela baino gehiago; bai ordean aphalduko, nagituko, gemenik gabe jarriko, bere haurren izpiritu ala bihotzeko jaidurak gauzetarik urrunduak ukanen dituelakotz. Apezaren irakaspina sineste batzuen gainean finkatua dago. Sineste heien alde diren gertakari edo itxurak baizik ez ditu ikusten; bertzeer aiher da, edo bederen ez ikusiarena egiten deie; itzalean dauzka. Nehondik ez ditake izan egiazkoa. Entzuleari geroztik, dena hedoi eta amets geldituko zaio burua.

Bizkitartean haur gehienen baithan *erlisio-
nezko* sinesteek *jakitatearen* irakaspenak ezti ditzaten, iragaz, beren zetabean zikin larrieneta-

rik bederen garbi, ez daukagu deus hoberik. Arras gutiak dira egiaren hazkurri osoa barneak jasaiten ahal deieten haurrak. Bainan berexkuntza horren egitera nekez jartzen da apezak; baka-rrak dira onesten duten apezak. Ardurenik zorigaitzez apezari adituko diozu: hetsik begiak eta lokhar hadi Elizaren altzoan!

Haurren argitzea, haurren altxatzea, gizon eta emazte xoilan eskuetan emeki emeki jar dadien litake gure lehiarik minena. Erlisionearen *aldeko* batzu irakasle, ez baitezpada erlisionearen *mutilak*; hok fedeari doazkonetan hetsiak, beren jauntzi bereziak manatzen deien bezala: horra mende hunek, urte laburrik barnean, zer ekarriko duela daukagun.

Iduritzen zauku ara horrek kalte baino on gehiago emanen dakola, bai erresumari, bai Elizari. Hasteko, hunek ez du galduko bere haurretarik nehor; apez-geien keta berdin egonen zako, eta jendeen artean berdin indardun, ohar-tuago baizik izanen ez delakotz batzu ala bertzeen behar ordur: hari aldiz, amodio gehiago jarraikiko zaio, eta ospa, bere auzoen eretzean.

Gizon eta emazte xoilak nahi ginintzuela eskolemailetzat diogularik, ez dugu bizkitartean aski erraiten. Gogoan duguna ez dute arrunt kokatzen hitz horiek. Gure lehia litake, gure irri-tsik minena, aita eta ama familiakorik baizen ez baledi —ahal bezenbatean— onets erakustuntzat. Haurraren aitak ukan beza, bere lekuko, bera bezalako aita bat; amak, ama bat.

Haurrek buruzagitzat balituzkete, orduan, haurren gora-beherak beren haurrekin etxean ikasiak lituzketen gizon eta emazte batzu. Ala buruz, ala bihotzez, irabazirik baizik ez bailukete gaixoeak, bana bertze, alde hortatik.

Bizpalau lerro hok badaukete gure amets guzia:

Gobernamenduak ororen sakelatik atxik bitza mota guzietako eskoletxe andana bat, ahal bezain guti eta ahal bezain azkarrak.

Utz ditzala begi onez, larderia ala jazarkunderik gabe, Elizaren aldekoak iduri zeien garaitiko guzien eraikitza, beren dirutik, beren indarrez. Apezak ken bitza eskolemailegotik, dela multzoan, dela bakarka; ez dituelarik erakustuntzat

onesten gizon eta emazte xoilak baizik, eta
hauien artean, ahalaz, aitama familiakoak.

ITZE-EGILEAREN ZAKURRA

Bizi nizano orhoituko naiz ene herriko itzegileaz, hunen lantegiaz, hunen zakurraz.

Agerreko nausia zen. Lekorneko plazan, berrogoi ta zenbeit urtetako gizon sekail ginharri bat, errea; laborari-etxe goriko buruzagi zelarik, itzegilea ofizioz.

Etxe aitzinean zagoen lantegia, errege-bidearen gainean. Egun guzietz eskolatik lekora, egun guzia kasik ortzegunetan, han nintzan ene adinako bertze mutikoxka batzuekin. Alta ez baitezpada esker ona egiten zaungulakotz *Agerrek!* Gizon kexua zen, berriz ere diot, elhe gutirekila-koa. Ardura idorki manatzen ere zaungun erabil ginezon hauskoaren giderra, lan nekea baitzen hori gure beso ttipientzat.

Lantegia hala-hulakoetarik zuen, dena haroztegi bat iduri: harrizko pentokaño baten gainean sua, bere khe-bidearekin; haren sahetsean, hausko handiak; aitzinean, aska bat urez bethea, behar orduan burdin gorrituaren iraungitzeko; hegi batean estoka, erdi estoka, erdi unguide,

bere ezpain lodien artean xilo hertsu biribil bat
zaukana: harateko xokoan, lur-ikatzaren meta,
beltz dixtirant; atxari hurbil, paxet batzuek
jasaiten zituztela, burdin ziri mehe andana bat.

Lau seme bazituen gizon harek, ene heineko,
enekin ardura zabilzanak, aneia batzu bezala
maite bainintuen. Ez uste ukan bizkitartean
heien gatik ere nindoala hain maiz lantegirat.

Itzegile bilhakatzeko tirriak hartua ninduela-
kotz othe? Egiaren den bezala erraiteko, biziki
ofizio pollita zitzautan. Eta errega. Behatuaren
ariaz, ikasia bezala nuen jadanik. Aski zen, ezke-
rreko eskuaz burdin ziria atxikiz, hunen muturra
suan ezartzea, han idukitzea gorri-zuritu artio,
eremaitea gero ungiaren gainerat, hemen
eskuinaz mailu ukaldika mehatzeko, biribiltzeko,
xorroxteko, azkenean xilotik sartzeko. Mozten
zen, eta xilo barnean gelditu poxiaren buruari
emanak zitzaizkon gain-behera lau aldetarik lau
ukaldi, ordutik katxet jartzen baitzen eta kaska-
ño batez igortzen baitzinen, beltz-urdin, hoz-
tua, eskalapoin itze, bil untzirat.

Eta zer sosak etziren irabazten! Hanitz aldiz aditua nakon erraiten amari, hau ere harriturik baitzagon:

—Agerrek egun guzietz bortz liberakoa garbi atheratzen du... Agerreko anderiak bortz liberako ederrik bazien sakelan, ondarreko merkatuan ere...

Nunbait izan behar zen zerbeit, ezen itzegileak etzuen iduri baziola etxeko laborantxari eskerrik.

Ezpeletako merkatuan zeraman bere saltzapen izigarria, hamabortz guzietz. Mahain baten gainean ezar bakotxa bere untzian katxet mota guziak, eta erostuner emaita aski sosean hunenbertze. Bethi joaita ba katxetek, konda ahala, ikus ahala: zenbat zenbat, eskalapoinak berex, klosken berentzat! Eta bertze egilerik nehor ez Eskual-herri guzian, Bastidan baizik!

Ba, itzegile jarriko nintzan handitu ta. Itzegile edo apez, hau ere ofizio goxoa baitzitzautan.

Bainan ez nuen baitezpada oraino geroaz halako grinarik. Bertzerik nerabilan buruan eta bertzerik zen Agerreko lantegirat egun guzietz hain gogotik ninderemenana.

Sarthu ta berehala, hunaindiko xokoan, ikusiko zinduen errota bat gaitza, haxaz bi ernai xuten ganean, errota bat gogorki zabala, bere bi mazelako zirien artean huts bat baitzaukan. Haxari zatxikola bazuen zur makila bat; hunek, errota itzulikatzen zenean, baitzerabilan hausko handiaren goiti-beheitia. Eskuzko erabiltzaleak bakhan baitzituen hauskoak, errotari zagon hunen alharaztea.

Bainan nork higi errota? Ez zabilken alabainan bera!

Zakur batek; Karno, etxeko zakurrak. Koka-tzen zen errotaren barnean, eta han besoez bermatzen zelarik eta zangoez iduri aitzinatzen, tokiaren ganean zagolarik bizkitartean, bere azpian ibilarazten zuen errota, itzuli, itzuli.

Karno bere errotaren barnean bere aztaparez joka, ez nindaken ase hari beha egoitetik. Haren gatik nindoan, orai aithortzen dautzut, hain ardura Agerreko lantegirat; bertze deusetako.

Nausiarekin zen goizetik hasten lanean Karno, arratsean harekin gelditzeko. Otorontzetako tenoretan ere baratzen zen, guziz eguerdi-

tan, hamabietarik biak artean; bere teian, athea-
ri hurbil, loaldia egiten zuelarik itzegileak bezala.

Akitzen zen gaizoa eta, gehiago dena, pasti-
katzen naski; ezen ardura jausteari zagon,
hatsaren hartzeko, jabaltzeko lurrean etzanik
egonez. Nausiaren kexua lan hori egiten zako-
nean! Zume batez zafratuz, oihuka, larderialan
igortzen zuen berriz errotaren barnerat; baina
bizpahiru itzuli eman orduko huna egundaino
bezala zakurra beheiti, jautsian.

Kabalek badakite gizonak baino hobeki beren
indarraren izaria, eta ez dute gaitzen. Itzegi-
leak, ohartua bide zelakotz horri, barkatzen
zakon bere lau zangotako lagunari; eta, hune-
k indarrak bildu artio, guri zagon, niri edo haren
seme-aldizka, hausko giderraren erabilteza.

Bainan ahal bezain laster hurrantzen nintza-
kion zakur maiteari. Urriak garria zen zinez, hats-
hantuekin sahetsa goiti eta beheiti zerabilala,
mihia luzatua, hunen axaletik lantxurdan odola-
ren bafada bazoakolarik. Perekatzen nuen, lau-
sengatzen, deitzen bere izenaz: orduan, gozoa-
rekin, higitzen zuen buztana, behatzen zaundan
begietarat eskerren emaitako bezala; adixkide

min bilhakutzen ginelarik zerbeit hortzen arterat emaiten nakonean, ogi puska, gasna, gaztena, orotarik on baitzitzakon. Bainan, sinetsiko nuzu nahi baduzu, etzuen laket horrela alfer egoitea luzaz; indarrak berritu zituen bezain sarri, jauzi batez igaiten zen bere errotaren barnerat.

Zakur pollit, langile, maitagarria, kabalaren itxuran jendearen gogoeta gehienak zerabiltzana!

Nausiak, jorik ere artetan, nik bezenbat maite zuela uste dut. Hasteko, ez-ontsa jartzen zenean, manatzen zuen etxeko emazteer ontzezoten bazka hezur gehixagorekin.

Maina horien guzien gatik horra nun, egun batez, hatzemaiten duten bere teian Karno betespalak eroriak, begia hits, ilea latz. Ez nahi xutitu. Deithuz ere ala zerbeit eskainiz, ezin higiaraz buztana baizik. Hiru egun handiz haren ordain ufatu ginduen sua Agerreko semeek eta nik, aldizkatu.

Laugarren egunean, goiz goizetik, bazabilan haurren mihietan berri hau, orori halako bat egin baitzaungun: itzegilea, ikusiz zakurra behingotz

eri zuela eta ez nahiz sehirik hartu, Bastidarat joana zela bertze zakur baten bilha.

Ez nintzan agertu lantegirat, erranguran nolakoa etorriko zen Karnoren laguna: eder eta azkarra agian, ernea, eskuetako errexa, ez ausi-kikaria, hain urrundarik heldu zenaz geroz! Bastida urrun hartan ba ahal ziren holakoak, hainbertze aldiz aiphatuak zauzaten itzegile heien baithan! Hura lanean ariz senda zadien laster Karno gaizoa.

Biharamun goizean, jaiki nintzan orduko, aitak erraiten daut idorki:

—Ehadila joan egun Agerrerat. Aditu duk?... Orhoit nik erranaz, Juaneito, ederrak hartu nahi ez balin baituk.

Debeku horrek hanitz gogoetatu ninduen. Zendako egin othe zaundan aitak? Ah! zerbeit izan behar zen erran nahi etzaundanik! Eskola hastekoa baitzen oraino, inguru handi bat eginez banoa erdi gordeka Agerrerat.

Oihuka seme gehienak ez ninduen utzi lantegitik hurbiltzera. Etxe aitzin guzia plazako gizonenez bethea zen. Harritu nintzan ondarra, ikusi nuenean Karno jauzteka ari bere esteka hauste-

rainokoan, erhotua. Ez zaundan behatu, ez ninduen gehiago ezagutzen, etzuen ezagutzen nehor. Zalapartaka zabilan, jo harat, nahasiak, haguna zariola ahotik, ile-ondoak xutik. Berehala nausiak, hogoi urhatsetarik, tiroaz aurdiki zuen.

Errabiatua zela erran zautaten etxeko ene haur lagunek, miresten zutelarik aitak nola kausitu zakon eta zilatu burua erdiz erdi.

Ene bihotzmina eta nigarrak!... Ez dut ukan, arimaz egia, ene bizian, nahigabe saminagorik.

KATTIN

Joan den astean galdu ukan dugu, eritasunaren ondotik herioak bereturik, *Arrokiko* etxetiarsa xaharra, *Kattin*, aspaldian gutarik bako txak bere baithan deitzen zuena, boz aphalt bainan khartsu batekin: POBREN AMA! Hitz eder horien gora erraiteak edo norbeiti erraiten aditzeak berak halako bat egiten baiterauku: ahalgearazten guharen buruaz!...

Eta bizkitartean, zinez «pobren ama» zen *Kattin*, aiphatu dugun *Arrokiko* etxetiarsa xaharra.

Bizi guzian errumes batena bezain xume iduki du bere burua. Goizetan lehenik jaikia, egun osoa barne ala kanpo lanetan iragan ondolan, jendeak, kabalak, gauzak zoin beren lekuetan, tenoretan eta izarian moldaturik, azkenik zolan bethi oherat, othoitzean, eta urrikita... egun hartan hain guti erabilirik zango besoak.

Zer nahi gerta zakion, alegera zen; eta haren begitarte gozoa ikusiz, arraitzen ziren etxeko guziak. Irri bat bazuen graziaz bethea; begiak

zeru kolore, malezia ñirñira batekin; ibilgunean, lehenagoko denboretako moldegaizkeria izpi bat. Lanean ari zelarik, laket zuen hango eta hemengo berrien aditzea xeheki. Emaztekoa!... Bainan emazteki baino sailduago baitzen, atxiki ohi zituen beretzat. Etzen bazter ikusi nahia: merkaturat zenbeit aldiz, elizarat maiz, eta gero etxean, han baitzuen osoki bere bihotza. Gutti zakien, bainan eskolatu gutik ukan dute haren jakitatea, etzakielarik bizkitartean deuseren egi-ten, ez asmatzen, ongiaren baizik.

Errumesekin zen osoki haren zoriona. Bere athean bat ikusten zuen ber, —haur debalde utzi; gizon gazte minhartu lanetik gelditu; haur bat besoetan, bertze bi ondolik, ama batzu goseak; xahar ezindu, itsu, eri; begitartea min itsusi batez jana bidetan dabiltzan nehork ez ikusi nahizko izigarri dohakabe, —hots, edozoin izan zadien, besoak zabalduz altxatzen ziozkan, ama batek bere haurrari buruz bezala: «Ñe! Hemengo aldi zuk egun? Zato barnerat... Zertan zitut, gizagaixoa?» eta berehala, irri goxo batekin, jar arazten zuen sukaldean.

Elhe ona bethi, bihotzetik bihotzera zoana; gero, zer ere baitzuen eskas eta hura emaiten zakon bere ahalaren arabera: jateko, edateko, soineko edo sos. Eta holaxe *bere* etxean bulta bat iraganik eskalea bideari lotzen zen berriz, loriatua.

Arrats guzietz, pobre bati bederen emaiten zuen etzantza, bere mahainean zuenetik afal arazi ondoan. Ez zitzakon hori aski oraino: ikuzten zituen haren oinak, batzuetan zauriak lotzen, garbitzen pildak eta antolatzen, aldatzen ere ba behar zenean eta, biharamun goizean tenores abia zadien, zakuan emaiten hasakaria.

Auzoan aurkitzen zena norbeit eri edo beharretan? Bazoakon ikustera ixil, altzoa beterik. Orok laket zuten *kattinekin* solasean egoitea: nor ziteken, urrikari etzukezik?

Azkenekotz, nahiz etzen baitezpada zaharra, hainbertze lanek, elhe eta obra onek, othoitzek higaturik, hil izan da... igaiteko segur pobreak baino gehiago oraino maite zuen Jainkoaren ganat.

Hil-herrietan, emazte xume haren gorputzak ez du ukanen egoitza eder berezirik, orhoitarazi-

ko gituenik hartaz. Han, bertzela, ixiltasun eta ilhunbe, ororentzat berdin. Nork daki? Aberats berekoia, esker gaixtoko pobrea behar bada ondoan ukanen ditu,... bainan hek, zuzen den bezala, ahantziak daude:

Ez baitezakegu ahantz «*POBREN AMA*» .

IGANDE ARRATSALDETAN. NESKATO GAZTEENTZAT

Haurra zenean eskolan ibili balin bada, emaztekiak ikasi duke irakurtzen, izkiriaturen apur bat, konduen egiten. Erdara poxi zenbeit ere sarthu dakote buruan. Apezak ohartarazi du bertzalde, aitamen ondotik, zer eginbide eta zer gozo dakarren Jainkoaren baithako sinesteak. Bortzpasei urtez haurretik athera da jende bat; haurra *nehortu* da, hain polliki erraiten zuten bezala gure arbasoek lehenago. Bainan, neskato gaztea lanari lotzen den ordutik, bere gain dago ko gogoia. Guziz sehi delarik, eta hala doatzi gehienak. Lurrarekin borroka dadien edo bertze zerbeit ofiziotan berma, ez du zeren orhoit hartua duen sailean bere biziaren irabazteaz baizik. Erlisioneko irakaspenak astean behin, elizan, doidoia daizkote berritzen. Ez aitamarik, ez nauririk, ez eskola-mailerik erakusteko nola behar dituen bethe, emaztekitu denean eta amatu, eratxikiak zaizkon eginbide baitezpadakoak.

Ohartu ahal balin ba zeie bere baitharik, hobe harentzat!

Mutikokiarentzat aldiz ez da berdin. Errientalari bederen jarraik ditake gizondu artio. Arrats guziez entzun dezake neguan: laborantzako zurruburru, sal-erospen, tratu, diruaren harat-hunat, lagungo, lekuan lekuko gora-behera, lege, hango eta hemengo berri, ez da deus harekin iharduk ez dezakenik. Apur bat bederen argiturik, erne lotzen da hogoi urteak irian biziak dakarkon gudu handiari.

Horra nun bertzalde soldadogoa heldu zakon begien idekitzera. Daukat hirian ibiltzeak, aitzindari hanitzen manuer bizkarraren ukurtzeak; hainbertze eskualdetarik elgarretarat bildu lagunekilako solasek erakusten dakotela zerbeit. Orduan da, behinere egitekotz, mutiko gaztea ondarra gizontzen. Askotan dakien esku-lana are hobekiago baizik ez duelarik ikasten.

Deus holako laguntzarik ez du zorigaitzez neskato gazteak.

Hartakotz zaut bada eder bezain aiphagarri, Frantzian bai eta Eskual-herrian ere, han hemenka, errientsa batzuek hartua duten xedea.

Igande arratsaldetan, elizatik lekora, biltzen dituzte neskato gazteak beren ganat, eskoletxean. Han mintzo zeiezte orentto batez, oihurik gabe, lañoki, ahizpa batzuei bezala, irriz batzuetan eta garrazki noizetik noizera, ama familiako guziek jakin behar lituzketen gauza xumeez.

Emaztekiak etxe barnean baiterama bere bizi gehiena, hango egitekoez deiete gogotikenik emaiten solas.

Jenden garbitasunaz, kabalenaz, barnekoetaz aiphu zeiezte lehenik, guti baita oraino ohartuak zaizkonik, eta osagarriarendako baitezpadakoa baita.

Erakusten deiete sukalde bat nola atxik, gela batean zer ezar eta zer ez, gauza bakotxak zoin duen bere tokia eta hartan behar duela egon.

Jakiten dute neskato gazteek nola ditazken merkeenik, bakotxa bere heinaren arabera, apaint: zoin duketen, beren soineko pusken ala bertzeen begiratzeko ararik hoberena.

Zerbeit onik baluke erraiteak orobat: kabalak, oiloetarik haste, noiz behar diren bazkatu eta nola. Bai eta hanitz etxekandere hobeki ikusiak litazke gure herrietan beren senharraz, lan-

gilez, sehiez, balakite jateko jan ditazken batzuen egiten. Eltzekariari darraiko ardura laborari etxearen omena.

Haur haztea gero, heien sortzea baita diotenez errexenik. Zenbat ez da galtzen ohakoan berean, amak ez jakinez zer eman ahotik, zer heinetan utz loa, airea, argia! Errientsak erakuts dezake oraino neskato gazteari eri baten arthitzen, hau baita emaztekiari eratxikia zakon dohai ederrenetarik bat. Arthatzen, ez bakarrik axaletik, bainan lagunduz barnea, gogoazkartuz, huntan baita maiz osasunaren gora-behera guzia.

Laborantzari doazkon zenbat xehetasunen gainerat ez liozke oraino begiak idek, baratzeko lanetaz hasirik!

Badut ordean erranik aski adiarazteko, udako igandetan bederen zer erakuts ala ikas badela nasaiki, orainxe aipatu ditudanetan.

Ageri da jakitate handiko bezain gogo azkarrekoa lukela behar errientsak holako lan baten bururatzeko gure herrietan. Daukat bizkitartean uste baino gehiago balizateken: jendeak berak,

behin jarriz geroz, susta bailitzazke bere ikustateaz.

SAINDUAREN ERRANGURAK

Nik ere nahi nuke egiaño bat erran, bainan... bainan ahalaz nehor samur arazi gabe.

Ezen saindu-itxura bat niz, Lekuineko eliza-aldare sahetsean nagoena, eta sainduiek ez dezakete ukan aiherkunderik.

Beraz, duela zenbeit egun, *Adorazionea* ginuen. Aithor dezadan hemen, gupida nintzan ja zerbeitez: gizon batzuek aldare aitzin guzian lerro-lerro ezarriak zituzten behinere ikusiak ez nintuen halako berinazko punpulatto batzu, barnean ageri zutenak hari beltz mehe bihurdikatu bat. Finkatuak izan ziren andana bat ene burua-ren gainean, sahetsetan, zangopetan. Bertze saindu asko, ene lagunak, ni bezala inguraturik utzi zituzten delako punpula hetaz. Zenbat etzen, orotarar! Hanitz aldiz ene beharriek entzun ere zituzten hitz hauk: *Elektrika... elektrika... xoragarri izanen da!*

Horra nun, Adorazione egunean, suntsitua nindagolarik Jainkoa baithan, krik!... berina hek oro pizten diren! Argi bat urre kara, hotz eta gor-

dina, ixpilinga batetarainoko guziak ageri baitziren!

Berehala burzoro batek hartzen nu, lilluraturik... Doidoiak egin du ez bainiz mustupilka erori aldarearen oinetarat: porroskatuko baitzitzautan dena, igelsuz hain ederki eginikako dutan gorputza!

Bizkitartean emeki emeki jarri nintzan argi hari, nahiz min egiten zaundan begietan. Bette-rak xori gorriño batzuen kide bazabiltzan harat-hunat, ernerik. Apez zenbeit oharturik ez ninda-goela soberarik aise, gaitzitu zitzautan, holakorik erran badezaket. Lekuineko Jaun Erretorari aldiz —barkatu!— begietarat heldu zitzaizkon, eta sudurrerat, pindar batzu; ez baitakit xuxen zer zuten erakusten: urgulu izpiño bat, ala othoitze-ko kharra. He!... he!... he!... ez baitakit!...

Emaztekietan hanitzak, begi-niniak handituak bezala hainbertze argiz, elgarren artean elheketa ari ziren, mantalinaren azpitik. Noiztenka, iduritzen zitzautan aditzen nuela ahapetik: «Beha zazu horrat, zer urreria duen!... Nun josarazia othe du soin hori?... Ez da gehiago bizitzetik!»

Xarrak!! Bihi batek ez ninduen othoiztu, ahur-
rak graziaz betheak nauzkalarik bizkitartean
heientzat!...

Gizon batzu, aldiz, atseginetan ziren klaberak
ez zaundala gehiago pizteko-makilaz meskaratu-
ko begitartea. Bertze askok, nahiz ez zauden lo,
arrunt ahantzia zuten noren etxean ziren.

Nihauri ere, ez banintz saildu izan, ez othe
zitzautan munduko hutsalkerietarat lerratuko
bihotza? Gogoetatua nago, egiazki.

Aditzen dut, ba, lehenbiziko aldia zuela elek-
trikak Lekuineko elizan; elektrika gauza ederra
dela, Adorazione eguna zela...

Bainan, ene iduriko, erlisionekeo zerek ez
lukete nahi argi dirdira sobera... Lekuinen bere-
ziki, eliza barnea ez baita izpi bat baizik. Erdi
ilhunbetako ixiltasun ezta dut laket: harek baka-
rrik, othoitzak lagunduz, baitaizko gizonari ezar-
tzen bihotzeko zauriak samaldurik. Arbolaren
fruitutik atheratu olio, erlearen ezkoa ditut oroz
gainetik maite. Heien argi goxo eta usain onak,
isensuarenarekin batean, arraitzen daut barnea,
behin-ere higuindu gabe.

Iguzkiaren, lilien argi eta usaina, —garbiagorik deus beraz ez baititeke eskain Jainkoari!

Damurik ez detzazket eskuak higi: zoin gogotik hauts eta xeha nitzazkeen elektrikaren puntula guziak!

MUNDUAN, LEHENAGO, ez nintzan apez.

BIRITXIAK

Eskoletan nindabilalarik, gogotik uzten nuen eguerrietan hiria, zenbeit egunez etxeaz, etxekoez, sor-herriñoaz gozatzeko. Akulazalerik ez denean, badute liburuek aizina; Bertzalde, hotzarekin, oinak bezala gogortzen zauzkitzu eta lokhartzen buru-muñak, ezin baitezakezu ikas deus, irakurtzeko bereko nagi baitzira.

Neguak supazterra dako manatzen Eskualdunari, barneko lana, familiako bizia. Solasean xitxuketa, berotzen, baderamatza goiz arratsaldeak. Batere berak ez dakiela, iduri luken baino gehiago alhatzen baitu halere gogoia bere begi, beharri eta mihiaren ariaz, bihotza aldiz gizontasunari zabaltzen zakolarik.

Egun argi deno, badauka leihorak gozo: athetik, zuhau maldan, hatsaren gainean lañoki zerbeit ari zirelarik, noiz nola ikusten baitituzu, bekaizgorik gabe, irriz, bidean dabilan zure eza-gunetarik bat lasterka bat-batean abiatzen, atherbe keta; bertze bat, piltzarrez lepo beharriak kukutuak, ipar haizeak azpitik goiti daldara-

tuz, ukurturik badoana, eskuak ondoraino sake-
len barnean; hedoiak orai hits, sarri mokor,
batzuetan goibel, noiztenka ortziaren burrumba
lazgarriarekin ihes bezala, elgarri gainka joanki;
bahazuzaren erauntsi idorra; euria jauts ahala,
ithaxurak hegatsetarik zurrustan erortzen;
zuhaitzak buluzi; alhorrak mutu; artetan, bazte-
rra elhurak estaltzen, xori ñimiño goseen ttiutta
baizik ez baita aditzen nehon; horiek oro ikusten
dituzularik, atseginekin orhoitzen baitzira zeure
buruaz, zeure jendeez, zeure kabala, bihi, selau-
ruko bazka, diruaz, hok oro gerizan ezarriak
zorionez, esku menean; aro gaixtoak, zenbat ere
zalaparta baiterabila, ezin baitezauzketzu hunki
zeure ontasunak.

Bainan ilhuna etorri denean dauka etxe lar-
neak bere gozoric handiena.

Goizik afariten ginen: ez direa neguko gauak
osoan lo egoiteko, udakoen orde, eta zendako ar
argi erretzen?... Opor esnea huts, harrietan hau
errerik; haren ondotik, gaztenaz ase; gero, bede-
ratzietako oherat, berantenez.

Gaztenak, paderatik atheratzen ziren sukal-
dearen erdirat, han baitzagoden estalirik, epeldu

artio, bahe baten barnean. Huni, inguruan jartzan ginintzaizkion denak. Luza zezala besoa bat bederak eta ahurrean har, behingotz, bihika zenbeit... Elheketa, egun hartako gora-beherak gure artean ihardukiz, batzu eta bertzeak aiphatzen ginintuelarik, hok ephe berean egiten gintuzketen bezala, bagineraman emeki emeki bahetara guzia, ez baitziren azalak baizik gelditzen.

Bainan udare idorra da gaztena, artetan ahoa bustiz baizen ez doakizu zintzurra beheiti. Beharrik baikinuen *mineta* bat hauta: gorri arin, garbia; barrikako mahats-lapari, gain behera, urarekin batean bizpalau pint'arno ixuririk, egina. Nago, hain baitzen ona, egarri ginen baino ardurago ez ginuenez hurruputzen; eta, orai ere, jastatzeko tirriak ez othe dautan jauzarazten ahogozoa. Etzaut iduritzen baditakela hura baino edari hoberik.

Eskualdun ohitzak ginauzkan: aitak edan lehenik, gero semeek, adin arau, lerroan, gero alabek, azkenik amak, bazterretik ere baitzagon ardura, zerbitzari.

Apairuaren ondotik, hoztuak baiginintuen ordukotz zangoak, supazterraren inguruan jar-

tzera ginoazin. Aitak hartzen zuen xokoa, alkian. Sehia eta hiru arreba larrienak orratzarekilako esku-lan zerbeiti lotzen ziren. Gu, bi aneia gehienak, erdian. Aitaren eta amaren artean zuten behar kokatu, ez gogotik, bi ttipienek, familiako ederrenak hek, bi aneia arreba biritxi, adin bereko bezala hein bereko, eta eite handikoak. Ondarririk sorthuak zirelaketz eta sabeltara batetakoak, nahiz muttikoa gotorxago, itsutuki maite zituzten aitamek.

Hango goxoa orduan, oro elgarretarat bildua, zangoz surat, argi bakar batek uzten zaungun erdi-ilhunbe eztian begi beharriak erne, atheko erauntsien zafraldiak bihotzminik gabe aditzen ginintuelarik!

Su gaitza gin duen bethi, hirian egiten ohi diren ez bezalakoetarik: ametz-ondo, abar ihartu, zukur, ezpal, baginemokon zer nahi. Gar handiak arraitzen zaungun alabainan begitarte, eta oinak bezenbat barnea berotzen. Mendian suak zaintzen balin badu gizona ihizi ala kabala gaixtoetarik, etxean are gehiago adixkide dauka: argitzen du, zalhutzen, gogoetarazten duelarik artetan, halako histuraño batekin, nundik sor-

tzen othe den khe hura, norat doazin pindar hek, ahurtara bat hautsetan nola suntsitu ditazken hainbertze egur hain lodiak...

Solasean apur bat egon ondoan, guziz seme alaba ttipiekin, kantuz hasten zitzaukun aita. Ordu berean gu oro ixilik, hari beha. Ardura kantu bera zuen: baitzakien, hainbertze aldiz bere inguruan aditurik, zoin ginuen laketena: *Hamar gizon hiltzaleen kantua*. Neurthitz andana handia zaukaten, launazka josiak, oro latz, oro ilhun, oro deihadar, oro kanit eta makil ukaldi, oro heriotze. Hanbatenez ere beren izigarrian sarkorrigo non bietan emanak baitzauzkigun koblak, emeki, luzatuz, noizetik noizera izpi bat ikharatuz boza.

Arrats guti bazoan gure amak artetik aitari galdegin gabe:

—Jes, Joanes, egiak direa bada horiek guziak?

Kexaturik bezala, begietan haatik irriño batekin, berehala ihardesten zakon bere Baxenabar-tar hizkuntza pollitean:

—Egiak direnez?... Nihauk ikusi nintzin, emaztekoa!

Are gehiago harriturik baiginauden orduan gu, haurrak, kantuaren entzuten.

Aldi batez bizkitartean —bethi gogoan daukat, ene haurtasuneko orhoitzapenik hunkigarriena baita— etzuten luzaz utzi biritxiek aita. Tarrotuxeak ziren ordukotz; bortzpaseira urte. Maiz lanak emaiten baitzituzten geldirik ezin egonez elgarren ondoan, arrats hartan nehon etzauzken; mezuka elgarri, zimikoka, irriz, erasian.

Arreba gehiena bildua zuketen aitzinetik; ezen, aitaren baimena ardietsirik, kantu bat eman zuen harek ere, bainan dantza kantu bat. Ordu berean bi aneia arreba ttipiak sukaldearen erdirat jauzteka, eskutik elgarri zatxikitela.

Eta, elgarri lothurik, dantzan hasten, inguru, inguru, barne guzia hartuz. Eliza-phestaz geroztik tirrian omen ziren, egun hetan plazan ikusirik mutil eta neskato gazteak birazka zabilzala halaxet, jauzi, itzulika. Haurrek, jende larrien ihakina egin artio, ez onik.

Beha egon ginintzeiezten xoraturik, hain baitziren pollitak eta maitagarri beren zango ñimiñoen gainean harat-hunat ibilki, adinez, begitar-

tez, mintzoz berdintsu, senhar emazte ttipi batzu orai iduri (hek, aldi batez elgarrekin sorthuak), pikoen hatzemaitera beharriak berek uste etzutelarik lehiarazten zituela, nexka zalhoinago bizkitartean eta kasik ja ikasia bere baitharik.

Bainan laster akitu ziren eta apur bat kexatu ere, sahetsetik jostetan igortzen giniozten kitzi-kez gaitziturik. Gorrituak, kaldan, hats-hantuak, samur, etzuten nahi ukan gehiago sarthu aita-men arterat, su handiari hurbil. Urrundu ziren sukaldearen haindiko zolaraino eta, han, elgarri kontra, kadera ttipi bederaren gainean jarri, guri beha tente, artetan izerdia xukatzen zutelarik.

Ahantzi ginintuen xoko hartan, gutarteko solasari jarraikitzen ginelarik. Ephe luzea iragan zen. Bat-batean horra nun aitak, itzulirik heier buruz eta erhiaz erakusten zauzkularik, ohartarazten gituen, erranez:

—Beha, beha... Gaixoak!

Nigarra begirat jin zitzakon, bihotza tanpez beraturik.

Biritxiak lo zauden, lo xurrungan: aneia xut, bere alkiari bizkarraz, matela koskoak gorri girri-

ñoa; arreba haren aldean, belhaunaren gainerat
buru uzkailia zagokola...

LILIEN USAINA

Ez dituzte orotan laborariek tenore beretan lan berak egiten.

Horri nindagon egun hotan gogoeta, —begi, beharriak atxikiz Eskual-herriko ogi-joiteer, eta, orozbat, ene soldadogoaz orhoituz.

Erdia *Provence* deithu eskualdean dut egina, han hemenda: zenbeit egun *Grasseko* hirian. Baginen han, xede beretarat igorriak, eskualdun andana.

Hiri ttipi bat duzu *Grasse* delako hori, mendi baten mazelari aski polliki dagona, eguerdiko iguzkiari so, erle kotoi bat iduri. Erdi erdian badauka ithurri burdintsu bat omen handikoa. Mendiaren erraietarik atheratzen dute, sal ahala, *marbre* derizan harri xuritik. Baduzu etxe hanitz zointan egiten baita olio, salboin, sedazko oihal, bainan guziz *usain on*.

Zelhai luze hertsu bat dauka behereko alde-tik, itsasoraino heltzen baitzaio. Huntan dute beren alha hango laborariek. Hitz dautzut ez daudela gu baino gehiago lo, primadera hastetik

larrazken ondarreraino. Aztaparrak nun erabil eta begiak, hots, badute. Baditake bizkitartean ez diren, gu Eskualdunak bezenbat, akitzen: heien lanak, ez baitezpada indarra, baina jenua duelakotz galdegiten.

Lehenbizikorik, *murier* izena duen zuhamuaren ostoa biltzea, urtean behin ez dezakete utz egin gabe. Girtainetik xuxen moztu dituzte haixturrez; uda minean: ebaki gunetarik ez dituen andea ondoak. Ostoa hek —musker arin batzua dira— baderamatzate gero beren etxetarat, seda harren (*vers à soie*) hazkurritako.

Sarrixago, buruil, urrietan, *oliben* aldi eta *amanden*, bat ala bertzea lehertzen ohi baitira olio egiteko, jateko begiratzen ez direlarik.

Ez duzu arbola itsusiagorik nola baita oliba ondoak; ez eta, hala hala, hanbat pollitagorik amanda ondoak baino. Hura aphala da, zango eta adar kakola bihurtu batzuekin, dena konkora eta kailu, ostoa ttipi, gainetik ilhuna, azpitik xuhail, erran baitzinezake eria dela. Hau aldiz, mintzo nitzauzu amanda ondoak, toaxa edo merxikaz biga zabal da, haren iduriko, ostoa ala adarrak biziki ardurago dituelarik haatik.

Oixtian aiphatu dautzutan *murier*, harren hazkurri hura, nausi dute bizkitartean, biek, pollitez; biribil dago alde orotarik, onddoa bezala, eta ostoa larrixagoak dauzka. Egiaren erraiteko, xederratzen ere dute artha handirekin.

Oliba eta amanda biltze, seda harrendako ostoa biltze... ez uste ukan bizkitartean horiek dauzkatela hango laborarien lan guziak.

Harren haztea bera bada zerbeit. Bazinaki zoin huts egin errexak diren eta minberak, ihizi bitxi hek!...

Nahi den bezain guti izana gatik, belharra xuhur delakotz, kabala hazkuntzari jarraikitzen da oraino hango jendea: behi, ardi, ahuntz.

Etxe gehiener datxikitela ikus ditazke ere baratze batzu arras joriak. Ogi landa eta nahasti zenbeit halaber, han hemenka: bai eta lur-sagar kutsua.

Horiek guziak ordean deus ez, beha egoiten bazira hango lili alhorrer.

Hiriaren ingurune guzian ez da bertzerik ageri, kasik. Begiak xoraturik bazagozkiokete beha, egun osoak. Baduzu orotarik: arrosa, julufrei, xarbota edozoin itxuretako, axintxo, brasil,

erratz, gizon-bizia, jenetre, zardina, eta nork daki bertze zenbat, eskuaraz izenda ez detzaz-kegunak Erraiten dautzut xoragarri dela.

«—Zer leku ederrak ahal diren, horrela dena lore eta zuhaitz pollitez estaliak!» duzu eginen zeure baithan, hau irakurtzearekin.

Ihardetsiko dautzut ezetz bizkitartean, harrituko bazira ere. Ba, Ililluragarri dira liliak eta, bere ederrean agertzekotz, nahi dute zerua garbi, urdin urdina, iguzki beroarekin; ez baita deus hok baino ederragorik. Bainan iguzki beroak zer dakar ardurenik? Idortea. Eta idorteak? Erhautsa.

Hortakotz duzu bada leku hetako lurra larrutua eta legartsu, asko tokitan irina bezain xehe. Lore eta zuhaitz ondoer beha zeiezu: batetik bertzearen artean ez duzu belhar lipitsik ikusiko, ez eta, gure herrietan bezala, lurra beltz gizen, izerdia dariola.

Kazkartzen du iguzkiaren sapak; iguzkiak baino gehiago, *mistral* deitzen duten haize hegoak. Hau goizetik arrats, kasik egun guziez, zirurika dabila hango mendixken artean, erhautsa ziri-

molan nun nahi, guziz bideetan, airatzen duela-rik, maiz alhor guziak histerainokoan.

Hanbertzetaraino non, asko lekutan erregebi-
de bazterretan landatuak baitituzte izei luze
mehar, osto ala adarrak hain usu dituzten, fran-
tsesez *cyprès* deitzen dituztenak; gure hil-herrie-
tan dauzkagun arbola biribil legun xut hetarik
beretarik. Erhautsaren baratzeko elgarri tinki tin-
kia ezarriak dituzte.

Ez dakit bertzalde ohartua zirenez huni: lore
ondo batek, lilia idek arau, ostoak galtzen duela:
lilia jin eta behar gabe ukanez, edo iguzkiak erre-
rik, eihartzen zakolakotz. Halatan non aipatu
alhorrek, liliak ederrenean dituztelarik, buluzia-
go baizik ez baitute emaiten, ostoak gutiturik.

Ez, Eskual-herriak gozaten du begia toki
harek baino hobeki. Eta iguzki alde ez balitu haz-
ten laranja ondo, *citronniers*, *palmiers*, seska,
eucalyptus, *caroubiers*, eta bertze hanitz zuha-
mu mota itzal gehiago daukatenak, arras kaskai-
la litake, bere lilien gatik.

Lili biltzen hasten dira maiatzaren lehen egu-
netan, buruilaren erditan gelditzeko.

Liliak hanbatenaz ere usaina goxo dauka eta sarkor, non aro ederragoan biltzen baita, eta luzazago iduki baituke iguzkiak bere argi beroaren menean.

Gizonek dituzte hartzen beren gain lore arruntak, nun nahi hatzeman ditazkenak, hala nola arrosak. Orgataraka deramazte egun guzietz hirirat.

Bitxi da gizon heien ikustea: piltzarra dariote; bertze edozoin eskualdetako laborariak bezain eskoilak dira, eskoilago; eta bizkitartean usain onez hantuk dabilta; ez da nehor, nehon, hek bezain polliki lili bat sudurrerat deramakenik, atxik dezakenik han, girtainetik, bi erhien artean.

Emazteer dago, aldiz, lili bakhanen biltzea, hala nola *violette*, *tubéreuse*, *cassie*, *jasmin* derizatzen. Buruan ekartzen daukitzute hirirat, zare edo saskiak betherik, biziki ederrago baita eta emanago orgetan baino.

Lantegietan neskato gazteek egiten dute gero berezkuntza. Mota berekoak doazila elgarrekin, atze eta ahaideak berak bazterrerat utziz. Balin bada galtzen edo pirtxiltzen hasirik, doazi-

la hek gibelerat, jin bidez, ez baitira alabainan on ongarritako baizik. Xoragarri da berexleen ikustea, berak ere lore batzu baitira lore heien artean, eta ez itsusienak.

Nola ken, orai, mota bakotxari, daukan usain ona?

Bada ara bat baino gehiago, mota guzientzat ez bailoake bera. Batzuek errexki uzten dute, kasik gogotik; Uzterrak dira eta ahulak; bertzeek, aldiz, tinki daukate.

Arrosari duzu bil errexenik. Alde orotarik hetsiak diren bertz handi batzuetarat aurdikitzen dute, koka ahala bethe artio; gero, tuta batzuetarik igortzen dute bertz heien barnerat ur irakituaren lanhoa.

Izialdura zerbeitek hartzen duenez orduan arrosa lilia, ala lanho bero harek izertarazten kexaturik,... bethi, hau gertatzen da: bertzaren zolarat xortaka erortzen baita haren olio ezin gehiago garbi eta sudurrarendako goxoa, berinazko ttutta mehe batek bertzaren azpian dagon untzi batetarat deramana, nigar xirripaño bat iduri. Gaixo arrosa!...

Bainan badira mutiriagoak, debrua ikusi baituke gizonak heien arima nola bil ikasteko.

Heientzat badituzte ezarriak berinazko mahain zabal batzu, hok urin gatz bagez estaliak bi erhi trebes lodi. Urinezko ohe hartan daukitzute etzaten aiphatu lore berekoiak.

Zer elhe tetele zuriak atheratzen othe ditu orduan urinak? Zer perekak egiten? Izigarria izan behar da, hasteko, haren maltzurkeria; ezen, zenbeit orduren buruko, ez baitzeie lili maiteer galtzekorik gelditzen deus...

Baderamatzate hilik eskorgetan, gorotz egiteko; bertze andana bat ohe beraren gainerat heien ordain igaiten direlarik. Hok ere ezin iharduk, ezin beren burua begira; laster kendu behar dituzte, bertze batzuen berriz ekartzeko: ezen urina, behin hasiz geroz, iduri du ez ditakela ase.

Noizbeit, bizkitartean, baduela aski adiarazten du: hiru ilhabetheren buruan, egun guziez lili andana bat buluzi eta hil ondoan. Hantua da usain onez; ez dezake gehiago har.

Karrakatuz kentzen dute orduan handik, eta nola uste duzu biltzen dakotela —haren aldi baita orai, alabainan— bere ontasuna?

Mozkortuz, ori: arno izpirituan gesalduz eta ithoz. Urinak alkoolean du behar suntsitu, bereztat hainbertze atxiki nahi zuken lilien orhoitzapenaren uzteko. Beharrik du alkoola laket: beretzenaz nork edo zerk kenduko zakon? Horra zer den edale izaitea: galtzen zitu edariak.

Alkoolak dauka beraz orai lilien usaina: baso baten betheak bizpahiru orgatararena.

Nahi duzu jakin zer diru egiten duken pintakak? Beha hunat: *absinthe*, 95 libera; *angélique*, 150; *patxouly*, 150; zardina, 35; *verveine*, 60; *lavande*, 25; *camomille bleue*, 250; *marjolaine*, 24; *menthe*, 115; *violette*, 60; *serpolet*, 18; *anis*, 30; arrosa, 1000; *iris*, 100.

Hortarik ageri baita zendako guk, soldado gaizok, ez ginuen ekartzen etxerakoan, *Grasseko* hirian egon orhoitzapentzat, untzi ñimiñiño bat usain on baizik, dena ere mota bakar batetarik.

Lurrak dauzkan hiri guzietarat badoatzi handik usain onak, gathelutaraka, ditaretaraka. Hotarik har bizpahiru xorta, nahas pinta bat urekin, eta horra nun duzun egina *ur usain ona*, emaztekiak derabiltzan hetarik.

Hau irakurtu duken andre sudur mehe zenbeitek galdeginen daut orobat zoin den, hinbertze usain onen artean, hoberena, atseginik biziena barneari emaiten diona. Galde nekea hori, nehon balin bada... Ez ditugula alabainan bako txak geure aho, begi, sudurrak? Huni on zakona ez zakoia hari maiz gaitzi?

Othoiztu banindu aithor nezon zoin zautan nihauri laketeneik, hola nunbait hor... Ihardetsi nioken *jasmin* zautala. Ez baitezpada hauta zautalakotz, usnatzetik ezin utzia; bainan hainbertze usain on baita gizonek *batere lilirik gabe* egiten dituztenak, guziz Alemanian, behinere ez baitira oraino heldu ahal izan *jasmin* delakoarenaren osatzera.

Bederen, hartarik duzunean aurdiki mokanes kantailerat, erran dezakezu lore pollit baten usaina dariozula; bertzenaz ez.

Zer den haatik usna! Ez du iduri baitezpada-ko dela gu baithan; urrin zerbeit duketenen ahotik ala sudurretik urruntarazteko baizik ez dugula, du iduri. Eta bizkitartean usain on bat haute-maitearekin zer gozoa dakargun! Gozorik xoragarriena, egiazki. Sudurrik ez baginu aire hartze-

ko eta jan edan tzarretarik begiratzeko baizen,
zer luke balio, erradazut, gure biziak?...

AMODIOA

Egun hartan, eskolako lagun andana Biarritzen elgarretarat bildurik, eskualdun eta mendien bi alderdietarikako erdaldun —notari, mediku, abokat, potikario, ingañadore, eta eskoletxe handi batetako irakasle zenbeit— goxoki bazkalduak ginen denak mahain beraren inguruan, leihoak zabaldurik, itsas hegari dauden ostatuetarik batean.

Ez, baitezpada, phesta egiteko harat joanik, baizik ere elgar ikusteko.

Eskoletan guti edo aski burua alhatu dutenek ez dakite gehiago phesta zer den: ohartuago gizona, eta beldurtiago duzu jan-edan soberatik kalte har; herabeago ere lagunentzat, hok nakaizturik gaitzi daizkion; elheketa gogoaren erabiltzeak dakolarik oroz gainetik apurtzen aho ala sabeleko gozoa.

Bainan zer atsegina elgarretaratze hartan! Zer begitarte arraia batzuek bertzeer! Zer esku tinkatzeak! Ezpainek erran aitzinean, begiek urrunerat salhatzen: «Ba, hemen nuk! Nolaiz?

Ehintuan, ez, ahantzia! Badea lan, zien ezkualdian?» eta ondarrik gezurño hau, niniak uste gabetarik klixk ilhuntzen zauzkitzula: «Ehiz izpirik ere zahartzen, mutikoa!»

Eta gero, jarririk, zer mintzaldi lañoak!... Bihotza ager, zabaldurik, hutsak eta oro aithortzerainokoan; herri ttipiko nahigabe aiherkunde, herra, han iretsi eta pairatu, laido aphaltak irakur, hiri handian lehenago iragan egun eder aberatsez artetan orhoituz; jakintsunen asmuak xuriturik ezar, bipildurik, bizitzeak bat bederari eman dautzueken irakaspeneekin; Pariseko, Bordaleko, Tolosako xoko maiteetan gogoz elgarrekin berriz ibil, harat-hunat ahalgerik gabe edozer aipha: jastatu duenak baizik ez dezake erran mihiz, adixkideen artekoa baino minagoa baita ezen, eskolako lagunek beren biltzarretan elgarri dematen zorion hori.

Bazkal ondo ginauden beraz egun hartan, jateko lekutik pipatzekoratu aldatuak, hemen alki guri batzuetan jarririk errara; hunek atheraldi, harek zirto, bertzeek irri, itsas haize gaziak xix-taka perekatzen ginintuela.

Gutarik batek zuen ipizta emana, ziolarik:

«—Badakizieia zer ginduken orai beharrenik orok?»

Eta denak so baiginaudezkon, harek zartalahara:

«Urrixa bedera»

Hoin ausarki mintzo zitzaukuna ofizioz potikarioa zen eta, potikario gehienak bezala, arrunta.

Irriño bat egin ginakon, doidoi: bainan, ez baitzitzakon arabez ahopaldi hura aski, aitzina bazerasan:

«—Zer da, bazkari on batetarik lekora, emaztearekin gozatzeaz hoberik? Hazkurriak odola berritu dautzu: edarien indarra zainetan badabilkizu, bero bezain erne. Ez duzu amodioa baizik gogoan.

«Bazakiten hori gure aitzinekoek, guk ahanztzia balin badugu ere, edo zorokeriaz utzia. Lurraren gainean hedaturik zauzkaten estalgietarat lerratzen ohi ziren azken ahamenarekin, soinekoak laxaturik, han ihalozkatzeko beren hauturala. Menpeko batzuek xirula joiten zeieten edo xirribinka, etzitzaten adi batzuek bertzeen intzira, auhen, hasperenak; gain behera, sare

batetarik erortzen zeiezen arrosa liliak, haukien usain eztiarekin ondarra elgarren besoetan horditzen...»

«—Bazkari onaren ondotik, eta musikan, eta arrosa lilizko uhar goxoa gainera hartuz baizik ez balin bazitazken joka gure arbasoak, ez niz den gutienik hetaz bekaizti», zuen artetik athera gutarik batek, maltzurkeria zariola.

Ez adituarena egin zakon lehenik hasia zenak, erraiten zaungula oraino bere hoberean:

«—Amodioa, haragiaren irrits bat da dena, eta haragiak berak asetzen du. Ni, hasteko, hortako niz. Eta ez dut uste baden emazterik ezetz ihardetsiko dautanik... Zoroak dauzkat bertzela iduritzen zeienak. Beude othoi ametsak bazterrerat gure begiz ikus eta eskuz hunki dezakegunari gaudelarik!

«Ez dugu aski behatzen kabaler. So egoiten baginitzeie, irakaspén ederrik eman lezagukete. Hek ez dira gu bezala nekatzen gogoeta. Lehia heldu zeien ber, jazar: ez dute bertze legerik. Edozoin edozoinekin, berdín zeie. Eder, itsusi, gizen, mehe, tonto, erne, oso, markets, ez dute

axolarik. Ea ara hortarik gizona baino gaizkiago heltzen diren? Nor zuetarik bihurtuko zaut, erranez ez direla gu bezenbat gozaten? Behinik behin, begiratzen ditugula hek bezain luzaz gure ahalak?... Gutiago maite dituztea beren umeak?... Badea heien artean, aiphu dugun buru hortarik, eritasun gehiago, makur, ixtripu, heriotze?... Elgarren ondotik ibiltzeak ahantzarazten deiea, guri bezala, hazkurriaren bilhatzeak manatzen diozkaten urhatsak?... Nere baithan sartzen nizalarik bitxi zaut, egiazki, nola adimendua delako zerak amodioa bilharatzen dakon gizonari ez ditaken lekuan, dakizuen bide makurrez.»

Hitz hok aditzearekin, zigarreta leihotik firrindan aurdiki zuen notariak, ziolarik bizi bizia:

«—Ago ixilik, othoi, mutikoa! Ez dakik zer derasakan. Ez banintzauk bazkaritean beha egon, ikusten nuela zoin guti huen edaten, baniketik ustea arnoaren kheak harrotzen ari daukala kapeta. Ezen nahasi dauzkiguk denak, eta ixtilean: gizon, emazte, kabala, haragi, izpiritu, jaidura eta amodio. Etzakiat zer gibelondo ukanen

duen ene solasak, bainan xuxendu gogo hit, baituk beharrak.»

Denek beharria atxiki ginakon mintzazale berriari, behatzera ez ginitzaizkolarik ausartatzen, ezen bethi danik apur bat azpitik ginauzkan. Española zen: mutiko liraina; dohainez ihaurri; aberatsa.

Orok baginakien hamar urte hartako haren berri, nahiz bere buruaren ahal bezain guti agertzera lehiatzen zen. Xixtez han edo hemen hartako doia ikusia baiginuen ordean, eta gero, zer ez da jakiten oraiko egunian?... Etzitzkon bizkitartean iduri, ja! hain ontsa ezagutzen ginintuela haren izaite ala hurat-hunatak.

Bordales andere bere adintsuko batekin adixkidetua zen. Hau, ditaken emazte ederrenetarik: ile nasai hori, begi urdin zabal ezti, ahoko elhurre bezain xuri, golko jori, esku legun, oin-lepo mehar, larru xuri-gorri, etzuen itxuraz deusen eskasik. Gogorki argitua bertzalde, eta jendea.

Ardura elgarretaratzen ziren itsas bazterrean, Biarritzetik Donostiarateko hegia burdinbidez urtetik urtera xehekiago ikertzen zutelarik. Etzitaken amets mutiko, neskatxa, hain bat ber-

tzearen neurrikorik, halako toki miragarrietan besoz beso ibilki. Lehen aldikotz hek ikusi ginintuenak ihesari eman ginen, gure ohartzea ez zitzeiela behar herabetzeko zer bat. Hain maite zuten elgar eta hain da baxhan ara hartako amodioa, non gaixtakeria baitzauguken heiekin bidean buruz buru egitea.

Geroztik gogoan ginintuen biak. Ez ginintzeien hargatik bekaizti. Atsegin ginuen orok, behin bederen ikusirik gizon eta emazte bat hain osoki parekatzen.

Bada, gure laguna hunelaxe mintzatu zen potikario sorjesari:

«—Amodioaz dugunaz geroz solasa, hartan gauden, bertze nehorat zeharkatu gabe. Ez giten ilki gure hatzetik.

«Daukat, nik, bere izaite guziko lehiarik minena emaztearen alderat baizik ez dezakela erakuts gizonak. diot: bere izaite guziko lehia. Gorputzeko irrits aphalen asetzea bakarrik, izpituaren deiik gorener elkor egonez, badakizieia zer zautan? Osoaren ondotik ibilki, eta erdiaren jabe gelditzea.

«Irrits heier dagon gizona aberearen heinetik ez da hanbat goititzen.

«Eta erdiaz on baratu dela athera bazait, sobera diot hori bera, ezen bi izpirituen batasunak dakarran zoriona, hanitzez, hanitzez errotikakoagoa da, ezen ez gorputzetarikoak.

«Zeure baitharik edo gauzen ganik heldu zauzkitzun gogoeta guzien andre eder sendo batekin ihardukitzea: huni agertzea zeure barnea den bezala, zure asmu, jaidura, amodio, nahikunde, aiherkunde, janiza, herrak, zure bihoztaren zolan pulunpatzen diren itsuskeria ala izigarrikerietaraino: ordainez, harenen jakitea eta, jakin arau, zuhaurenen hetaz itzaltzea edo gogortzea; ibiltzea harekin gure buruko dohainek eman dezaguketen alhapide guzietan, lurazalaren goiti-beheiti, harri mota, landareen itxura, kabalen harat-hunat hain gurenen iduriko, itsasoetako leize dena ilhunbe, zeruetako berri hainbertze jakin tirrian gaudeienak, gizonaren urhats, aztura, ikertzeko khar, ohartze apur, musika, thindu, neurthitz, laxo, lehen gertatuen xuritze, esku-lan, sineste, bizipide; hotien guzien eta hoikidurikoenen mihian erabiltzea maitiaren

sahetsean, zure biziko egun laburrak baderamatzazularik maitatzen eta beha Munduaren itzulikari, erradazue, erradazue baditekenez gutarik bakotxarentzat amets xoragarriagorik?

«Othoi ez niri aipha haurrik! Bere laguna egiazki maite duenak ez dezake onets bertze batzuetarat, hok umeak izanik ere, bere amodioaren barreatzerik. Haurrek ez dezakete ken baik gizonari emaztearen alderat zaukanetik. Emazteari biltzen dakote haurrek gizonarekila-koa; biak ordutik haurretarat ixurtzen baitira, elgarrentzat epeltzen direlarik,... batek bertzea arrunt ahanzten ez dutenean.

«Amodio osoak bibita du manatzen.

«Aitamek, aitamatu direnetik, ez dakite gehiago zer den amodioa.»

Ez niz baitezpada elheek iziturik gogoetatuak jartzen diren gizon hetarik, bainan aithor dut notariaren azken solasak aditzearekin ezin egon batek hartu ninduela. Erran nakon, hitzhartu sailetik uste baino biziki gehiago zeharkatzen nintzalarik bizkitartean:

«—Bazitakek, baizitakek egian hizan. Bainan hik diokan bezala egin balezate denek, lurrak

dauzkan gizon eta emazte guziak jar balite elgarri so, elgarren koi, ondoriorik uzteko axola izpirik gabe, laster gure motakorik ez litakek agerinehon nehor? Gure mota ezezta litakek?

«Amodioz litakek ezezta! zaundan ihardetsi bipilik. Zer hiz, beldur lurrak, gu bezalakorik hazteko gehiago ez ukanez, itxura hitsagoa lukela? Batezpadako gauzkak Munduaren edertasunarendako? Uste duk Mundua ez litaken berdin itzulika gu gatik?

Ez nakon ihardetsi. Ohartua nintzan ene sahetseko laguna ezin egonak harturik zaukala bere alkian, iduri kukusoz ausikia alde orotarik. Medikuzen Lapurdin; mutiko langile zuzen bat. Etzuen, harek, ohaiderik. Urrun, mendixka batzuen artean, bazabilan gau eta egun bere zaldi zaharrarekin eri batetarik bertzera, sos biltzen. Begitarteari aski zitzakon behatzea, ikusteko aita familiako on baten gei zagola. Ez ginuen denek bertze asmurik, baizik egun batez haur andanaren buruzagi izanen zela, emazte lakrikun baten jabe orobat, eta orai zabilan bezain nekatua bere egitekoetan ibilki.

Hunelaxe mintzatu zitzaukun:

«—Bazkal ondo baikira, beharrik, eta nehork ez baigitu barrandantzen! Bertzenaz, bitxia laike gure solasa, nahiz adin batean, guziz argitua delarik, ez luken gizonak zeren izi atheraldirik zorrotzenez. Guziak aipha daizke eta xeha... mihia neurrian atxikiz. Bizkitartean, ez dut uste baden mintzai bakar bat eskuara bezain minbera denik, derabiltzagunen erraiteko; lotsa da; nahiago luke egon ixilik. Eskualdunak, izan dadien gizon ala emazte, badu halako herabe bat amodiozko zerez mintzatzeko. Bakhan adiarazten ditu, erdi hitzez orduan ere, ardurenik ez jakinarena egiten duelarik. Hortan, goraki diot eta atseginekin, gizonago da Frantsesa baino.»

Potikarioak, besoa inharrosiz, berehala hautsi zakon hoin gurbilki abiatua zuen hitzaldia. Notariak oixtian zapatuz geroztik, egosirik zagon larruaren barnean, noiz hartu ahalko zuen ordaina. Egotzi zuen:

«—Eskuara hoin uzkur balin bada eta kilika, apezek dute hortaratua. Ez noa aski barna: hortaratua dute Galileako zurgin seme pedoilaren irakaspeneak.»

«—Xo! xo, mihi tzarra! zakon ihardetsi medikuak. Ez deiat ukhatuko zenbat bitxi zautan, nihauri ere, erlisione finkazale guziek, Mahometek salbu, higuin ukan baitute emaztearen kutsua, eta hotarik urrun iragan beren bizia, eragiten zuten haziak etzuelarik bizkitartean emaztea baino lur hoberik behar geroan. Bainan etzautak iduritzen hortaz esku har dezakekela, orai artean bere laguna gehienik maitatu duen gizon-jainkoari irain egiteko.

«Nahiz hire ahopaldiek nekez beltz dezaketen...»

«—Beltz edo xuri..., zakon berriz ere lothu potikarioa, ez nuk debekatuko erraitetik: eskua-ra hoin beratz eta thoil balin badago, apezek daukatela emalditurik. Ah! zer gizaldea zitaken beihala Eskualdunena, erlisionearen irakasteko estakuruan nausi hoik sarthuak etzitueno! Laño-kiago zerabilkean bere gogoan. Etzikean, ahoa ideki behar zuen aldi bakotx, elizako orhoitzapen zurruburruez mihia trabatua!»

Ez samurtzea gatik eta, bertzalde, hastape-neko solaserat itzuli nahia baitzen, utzi zuen

oraino medikuak nahi zuenaren erastera, gero bereari alderat jarraikitzeke:

«—Amodioa zer den?... Galdegiozue haragiak dakartzkon irrits guziak, adimenduak zuhurtzian dagoeno asma ditzozken gurak bere lagunarekin asetzen dituen gizon ala emazte horri?

«Hau duzue adituko bat ala bertzeraren ezpainetarik: Amodioa da gizon eta emaztearen arteko batasun osoa.

«Bainan gizonak ez dezake eman emaiten ahal duen guzia emazteari, emazteak ez dezake suntsi bere izaitea gizonarenaren baithan, baka- rrik daudeno elgarrekin eta beren arteko atsegi- nak baizik ez derabiltzatelarik gogoan.

«Beren odoletik sortzen dituzten haurrek deiete bakarrik emaiten gizon eta emazteari, — ala gorputzez, ala gogoz, ala bihotzez *bat* egitea- ri darraion gozo neurririk gabea.

«Jende xeheak, adimenduak manatzen dako- nari gu ez bezala jarraikitzen ohi baita, halaber guk baino xuxenkiago badaki egia hori. Zori onez badaki eta jarraikitzen zako! Bertzenaz, zer atse- gin luke lur hunek harentzat? Nola lagozke ber- tzela xutik erresumak?

«Behazue Eskualdunen artean zer agitzen den. Mutiko, neskatoak goizik ezkontzen dire, haur danik hautaturik elgar, beren baitharikako bat bertzearen alderat zaukaten su hartan. Ez dautzuet deusik erranen elgarretaratzeko hartzen dituzten bideez: auzapeza ezarriz ararteko, haren aitzinean zin eginez, halaber apezaren oinetan, hunen othoitzen gerizan orozbat jartzen direlarik, emaiten diote sartzera doazin sailari halako zerbeit garbi eta azkar, bertze deusek eman ez lezokena.

«So egon zaizkiote. Horra nun lothuak diren, bi biak, etxeño berean, ontasuntzat ez dutelarik maiz beren amodioa baizik eta beren besoetako indarra, emeki emeki higatuz heriotzeraino eremanen dituen bideari.

«Zer da batasun ederragorik? Amets dezakeguia bi gazte heien arteko bekoz bekoa baino osoagorik, dela bihotz, dela gorputz, dela buru, dela ontasun?

«Egiaren den bezala erraiteko, ez dira bizkitartean arunt adimenduz berdintzen. Hurriagoa da, gizonarena; emazteak, agertu gabe, bidatzen du maiz lanetako goiti-beheitian, sal-eros-

penetan, auzoekilako urhats minberetan, argitzen, xuxentzen, hezten lagun oiesa. Izpirituaren orozbat xorrotx eta malguak badauko, emazteari, gorputzeko ahularen ordaina.

«Familia heldu zeie: bat, bi hiru, bortz, zortzi haur, ardura gehiago. Zenbat aho asetzeko! Zenbat larru estaltzeko! Zenbat buru emeki emeki gizontasunerat heldu behar direnak!

«Ez dira senhar emazteak lotsatzen. Ez dute ukho eginen guduari. Beharra handiago, handiagoa izanen da heien lana, hertsia goa elgarri dakarten amodiozko laguntza. Gauak egun eginenez, igandeak astelegun, phesta egunak ortzira-le, aztaparrez, jeinuz, xuhurtziaz bilduko dute, beren burua gabe atxikiko badute ere maiz, umeen hazteko ala altxatzeko doia.

«Nahi duten bezain hertsia izan bite ongia-
ren zedarriak, atherako dire hek ohorezki.

«Othoi irrik ez egin!... Badakit oraiko egu-
nean gauza guziak, eta oroz gainetik sainduenak
trufatzen ez dituen gizona ez dela gizontzat eza-
gutua, bainan etzazuela zuen burua hein hortaraino
aphal!... Zenbat gizonago ez ginintazke denak,
gure elhe onez bederen gorets baginintza

aitama familiako gaixoak, elhe onez bertzerik zor ginioketelarik bizkitartean; ez ginezakelarik gure eginbidea heien alderat osoki bethe, behar orduan direlarik bakotxak gure ahalaren arabera esku emanez baizik. Agian noizbeit helduko dire huntarat Gobernamentuak!...

«Beharrik badute zerbeit, lausengu eta laguntza guziak baino azkarrago dauzkana: fedea elgarren baithan, guduak emaiten deien gemen geroago handiagoa, bihotzeko gozo, haurren beren idurirat altxatzeko atsegin, eta... eta, barkatuko dautazieiea zart erraiten badut? norbeit, nunbait, hil ondoan, gei diren izarian saristaturen dituelako uste zinezkoa.»

Zoko guzietarik oldartu ginintzaizkon orduan:
«—Hi, mutikoa, apez behar hintzan... Ez ginian aspaldi holako predikurik entzun!»

Bainan, mintzatzeak berak berotua baitzuen, etzezaketen bazterretako elheek izi. Bazarion aitzina:

«—Ez da oraino goren gorenerat heldua aita-ma familiako gaixoen batasuna.

«Horra haurrak handituak. Xoriñoak lumaturik ohantzearen uztera doazi. Arrunt beren burua

ahantzterainokoan heien hazten akitu direlarik, indarrak ttipitzen hasi zeiezen orduko, burhaso-ek, balin bazuten edo bildu ahal ukan badute zerbeit, zatitzen dute izpi hura umeen artean. Hok eskuin eta ezker barreatzen dire.

«Aitamak orai etxean bakarrik, erdi buluziak; orhoitzapenez bizi, elgarren artean elgarrentzat, aneia arreba batzu bezala.

«Larrazken laburra! Indarrak ttipitzearekin, nahiz gogoia berdin azkar daukaten eta suhar, baztertzen zeiezte auzoak, ez deiete gehiago irabazpiderik emaiten, beren azken sosñoak uste gabetarik jaten dituzte. Zahartu direlako estakuruan, nehork ez deie eskerrik.

«Mendi xokoan edo zelhaiaren erdian etxetiar zagoden etxeño hura, hainbertze urtez hain gogotik bere haurren erdian borrokatu dituzten lur hek, kabala maite hek, ithurriño hura, oro utzi behar ukan dituzte, plazan etxe huts baten hartzeko, hemendik auzoetarat lan bide errexagoa ukanen dutelako ustearekin. Ez dira lotsa: zer eskukaldiak ez dituzte emanen oraino! Eliza orai hurbil ukanen baitute, harat ere arduraxago joanez...

«Badakite zorionez auzo goriek nor diren, eta zenbat nekatuak gazte zirelarik. On direno gal-datzen dituzte, egin dezaketena egin. Orotan begitarte on hatzemaiten dute gaixoek; egun guzietako irabazirik ez bada ere, bethi laguntza, lan keinu batean truk.

«Badabilta holaxet zenbeit urtez, lurak bere ganat emeki emeki ukurtzen deielarik gorpuzta, adimenduz haurtasunerat itzultzen direlarik. Laneko ahalak bethi han dituztela iduri zeie hargatik; eta maite balin badituzte, beharrez dituztela maite.

«Artetan haurrak, edo haurren haurrak, heldu baitzeiezte etxerat zerbeit laguntzaren eske, ez dute onik ukaiten heien alderat beren burua ondarra buluzi artio...

«Baderamatzate azkenean, kasik betan, senhar emazte xaharrak hil-herrirat, bere ahal guziaz bizi izanik eta, berentzat baino gehiago, bertzeentzat.

«Ehortz eta ere, elgarrekin daude.

«Holakoa dut deitzen, nik, gizon eta emaztearen arteko batasun osoa.

Ixil ixila egon ginen denak bulta bat, gure lagunaren mintzaldiaz gogoeta. Iduri zuen, huts zerbeit hatzeman nahi ta, ez ginezokela kausi. Xutitzera ginoazin aire hartzera joateko, amodioaz aski erranik eta aditurik baginuela ustez. Gutarteko batek berriz hasi zuen ordean solasa, dena beharri egundaino bezala jarri baiginen.

Mintzazale berria —hogoi ta hamar urtetako mutiko larri bat —hiri handian zagon, ofiziorik batere hartu gabe; hau jasta, hura jasta, orotarik apur bat buruan sartzen zuelarik. Etzen bizkitartean faun, ez arina; herri ttipirat itzultzeak zaukan lotsaturik, ardura hemen gizon eskolatua, alhapiderik ez ukanez, auzoen ez-jakin eta nagia ren kutsutik egunetik egunera oiestuz baitoa.

Bere bizar beltz ederrarekin, urrez apaindurikako luneta batzuen gibelean behakoa orozbat ezi eta hits, iduritzen zaut oraino ikusten duta la.

«Bitxi zaut, zion irriño bat ezpain xokoan ezin gordez, nola nahasirik zabilzaten denak, egia ren sahetsetik. Bakotxa ziharen baitharik mintzatu zarete. Nehori etzautzue gogoratu ez dela

gu baithan egia, bai ordean gauzetan; hok ontsa ikertuz, guziz geure begiz, dezakegula noiztenka hatzeman hura, bere argi bereziarekin.

«*Hainbertze gizon mota, hainbertze amodio mota, horra egia.*

«Hau ere badelarik: zer jaidura ere baitu gizon batek, ez daukala hura berdin azkar bere bizi guzian, ez eta ere egun batetik bertzera; ardura aldatzen ere direla zenbeit gizon bihoztzez, hau maitatu ondoan hortarat erortzeko, azkenean orobat nahikunderik bat ere gabe gelditzen baitira harria bezala.

«Hoinbertze aren artean, zoin da zuzena? Badirea ere on ta makurrak? Zoin zer diren nola ezagut ditzazkegu?

«Daukat ez dela gizonik galde hoitarik bakar bati ihardets dezakenik. Nik, hasteko, ez nakike, eta utziko zaituztet zoin zihaturen sinesteekin. Ara guziak badira; oro metan hartuz, baginuke behar bada erraiteko asko bakotxarentzat; gure mihiak ez luke behin ixiltzerik; bainan zeren gainean finka ditake gure adimendu xumea, meta guzia ikusten ez duenaz geroztik, jujatzeko hau xuxena dela, hura makurra, hunek gauzak alde

dituela, harek kontra? Munduaren goiti-beheitia xeheki bezala osoan ezagutzen ez duguno, zer onets dezakegu, zer gaitzets, itsura mintzatzuz baizik? Gutarik argituenaren errana izan ditakea iduripen baten erakutsiaz bertzerik? Badukea iduripen batek baino hazta gehiago, edo ahaide-tasun egiarekin?

«Jakin zazue beraz ene ganik, lañoki, gizonaren irritsik beroena, gurarik biziena, ez dela *baitezpada* emaztea; ez eta emaztearena, gizona. Bertzerik mana dezoke bere jiteak.

«Hau dena mahaina da; ez du asetzeaz bertze xederik; jateaz orhoitzeak berak alde orotarik urina atheratzen dio, atseginarekin. Hura, jokoko errabiak dauka azpitik; karta ukaldi batean sal lezake bere burua. Hunen laguna edariak bildua du arrunt, bide handiz heriotzerat baderamalarik. Horxeko horri emozue urrea, urruea oraino, urrea aitzina, urrea bethi; bere urrearekin ehortzirik nahi luke izan. Joanes bazter ikusi nahiak errerik dabila, lurraren itzulia hiruetan egina daukalarik. Piarresek lan gosea du, eta xutik ez dagoke, akituaren akitzuz...

«Sei gizon horiek berrogoi urtez goiti badute. Eskua suan eman nezake ez dela bat, urrixaren alderateko tirriarik ere hauteman duenik.

«Ez dautzuet aiphatzen Manex, adimendua-ren alhari bere bizia eman duena. Orduak gogo-eta deramatza; ez da deus ohartzen ez denik, irakurtu ez duenik, ikertu gabe utz dezakenik. Xoratzen da edozeren itxura guzier beha, aldizka edo betan; gauzer, elgarren ondoan ezar eta, eite edo berexkuntza edireiten. Hori da, gizona-ren jaiduretan, errorik gaixtoenak egiten ditue-na. Zorigaitz bere baithan handitzera uzten due-nari! Galdua da. Nehork, ez deusek, ez du alda-ratu ahalko bere sailetik. Beharrik gutiak dira gutartean, bakarrak, hein hortaraino beren buruaren alhaz horditurik daudenak...

«Bainan baditeke zeharkatzen nizan ezarria ninduzuen bidetik. Uste dut gogoan duzuen, amodioa orok deitzen dugun, *haragiak* daukan irritsik minena. Ez dea hala?

«Bada, ez duzue nik erraitearen beharrik jaki-teko badirela, gizon ala emazte, berek bakarta-sunean asetzen dutenak. Badira miliunka. Harri,

landare, tresna, esku joko, ez da kitzikagailurik gozatzeko on etzeienik.

«Zer erranen dautzuet jendearen kabalekila-koaz? Badakizue emaztearen ixuria zakurraren alderat. Nihau, behin ikusirik nago, bortuan, biar-nes bat lau zangotako astaña bati lothua, geroztik hunat ez baita deus baldi nezakenik.

«Ez zautalarik bizkitartean amodio hori hain bitxia, ez zikina, nola gizona gizonari jarraikaraz-ten duena; ihizi batzuen artean, hala nola ttittarretanr, arrak arrekin ikusten ohi diren bezala, udako bero handietan...

«Emaztearekin duelarik gizonak bere gozoa, zenbat ara berezi gizon batetik bertzera eta gizon beraren baithan, adin arau, aldarte arau, ahal eta behar ordu arau! Begi ukaldi, behatze, usna, entzute, musu, jasta, murtxa, milika, ausi-ki, xurga, hunki, pereka, tinkatze, borroka, kutsatze bitxi bezain xikin, oro baderamatzagu bat bertzearen ondotik, egunetik biharrera edo bakhanago aldizkatzen ditugularik, ardura ara hoitarik bati edo bier dagolarik gutarik bakotxa.

«Maizenik bizkitartean, egia den bezala erra-
nen dut, emazteak gizona du nahi; bainan ez,

hunek uste duen bezenbat, bere odolaren ezit-
tzeko xedetan. Emazteak laguntza du galdegiten
gizonari: ez, hunek hari bezala, gorputzeko atse-
gin iragankor likits bat. Emaztearen amodioa
bihotzekoa da: fede, jauspen, urrikalmendu
horra zer daukan gehienik.

«Hitz batek badauka, hots, ene erasiaren
funts guzia: ez denik ez dela mundu zabalean.

«Bainan aski oraikotz! Etzaretea leporaino
aseak ondoriorik deus ez dakarketen solas lizun
alfer hoitaz? Goazin itsas hegira, han gozatzeko
gogoak bat bederari emanen daukun bezala,
bertzela alabainan ez baititeke...

«Ez nuke nahi zuetarik nehor bere egitekoe-
tarik aldaratu. Ikusten dut potikarioak uztekotan
gaituela, lilittoer jarraikitzeke. Notariak baduke
behar bada norapeit galdea. Zorionezkoak
horrek bezala izarra kopetan duten gizonak!...
Medikuak aldiz itsasoan nahiko du sarthu, eta
zafratu bere odola, ur gaziak eman dezon gero-
kotzat etxean amesten duen familia handi haren
hazteko indarra. Nik aldiz, aithortzen dautzuet
lañoki, luzesko mintzatu nizalakotz edo bertzela,
zintzurra idortua dut; eta etzaut iduritzen deus

beharragorik baduketala orainxe, nola *bock* bat.
Nahuzue nik bezala egin? Gogotik orori bedera
dopatzuetr... Goazin.

CANADAKO BERRIAK

—I—

British Columbian 1907ko abendoaren hemezortzi egina

Aneia maitia,

Negu minean sarthuak gituk. Haize hotz, horma, elhur, badiuk orotarik. Ez nik uste bezenbat haatik oraino: Alberta eta Columbiako hegal hau bere heinean epelxagoa omen duk. Balitz ere den baino hotzagoa, ez nitek bertzela beldurrik: soineko beroekin zabilak hemen jendea, nor nahi izan dadin.

Oinetan, caoutxuzko zapata lodi batzu, barnetik ilearekilakoak, elhurra ez baitzeie lotzen eta zangoa baitaukate bethi idorrik; buruan, lenazko estalgi bat edo biga, —kaskoa, beharriak, lepoa, kokotsa dauzkatena, kasketa batek gainetik tinki atxikitzen dituelarik; caoutxuzko edo larruzko mapulisa; eskuak ere ilez eta larruz gorderik.

Hoinbertze puskarekin dantza jauzietako ez ginintazkek hanbat; laneko, aldiz, bagituk... doi-doia.

Nola, dakikan bezala, oihanen erdian bizi bainiz, su ederrik ere ikusten diat. Zerbeit duk, hori ere, suaren ikustea: bihotza berotzen daik.

Hastapeneko lagun berekin nagok: lau Angles, hiru Nortamerikano, bi Indio, Finlandes bat gaitza eta Chino kurlo bat, debruak berekin ditiena. Oro anglesez mintzo. Bahaki nihauk ere zoin polliki murdukatzen hasia dutan! Frantses bakarra nuk orainokoan. Ene izen eskualduna hortzen artean ezin xehatuz, arabez, bethi erraiten zaitaie *Franchich: Franchich* hunat, *Franchich* harat!

Batzu arbola mozten ari gituk, bertzeak heien eremaiten segerialat. Segerian ere baituk, nau-siarekin, guk ekarriak lantzen dituztenak eta taulatzen.

Hamabi libera emaiten zaiztaian hastape-nean nausiak eguneko, eta jana. Hogoia ta lau orenetarik zortzi edo bederatzi laneko: bethi ari-zan behar haatik ephe hortan, erran nahi deat egin ahala eta ixilik. Eskual-herrian laket diuk

zenbeit elhe eta irri artetan, baratzea ere ba noiztenka zigarreta baten estakuruan; hemen, *Manex*, ez diat bada uste holakorik haizu den!... Jan nasaia, bainan ditaken higuingarriena, dena sukrea delakotz. Oraino ezin jarriz nagok! Anglesek gatzaren orde bethi sukria die. Lur-sagarrak berak sukriarekin emaiten zaizkuie! Ez dik iduri dakitela badenetz ere biperrik. Zioie sukria azkar dela barnekotzat: ez nian oraino holakorik entzun.

Janaz bertzalde, nausiak emaiten ere zaukuk atherbia. Aditu duk? Atherbia. Nausi batek bere langileer zor omen dik jornala, jana ere batzutan, bai eta atherbia; bainan oherik edo ohearen idurikorik, ez. Atherbia bakarrik. Hola zioz gure Anglesak. Hortakotz taularen gainian etzan nuk zenbeit egunez, ez baita batere goxo. Oraino baitat erosiak estalgi batzu, azpiko eta gaineko, baitut heien beharra, gure taulazko etxearen arteketarik xixtuz haize hotza sartzen ohi zaukulakotz.

Bainan igandeak dituk hemen hitsak! Hirixka baten aldean girelarik, han ez izanki elizarik; elizarik hurbilena hiruetan hogoi ta hamar kilome-

tretan aurkitzen. Harma harturik, bagoazik denak ihizirat. Hiltzen diuk zer nahi xori mota; hemen ez denik ez bide duk. Akitu girelarik, irakurtzen, izkiriartzen bagaudek, ez girenean joaiten hirirat. Gogotik bazeramaiat, burutik buru, hitzemaiten deiat, igande guziez igortzen dautakan *Eskualdun Ona*, nahiz hunarat orduko bere berriñoak irinduxeak dituen. Ah! mutikoa, sorherriko orhoitzapenek atsegin zerakarguie zoko hotan!

Nerraiian oixtian zer jornal emaiten zaundan lehenbizian nausiak. Ederki zuan. Hanbatenaz ere ederkiago non, etzelarik laneko arorik, jornal hori kenduz uzten baitzaungun jana eta... atherbia. Bainan, duela hamabortz bat egun, ttipitu zaukuk irabazpidea, erditaratu kasik. Aditu dukek nola Etats-Unisetako bankoak hetsi diren eta ehun libera paperrendako ez ditaken hor hogoi ta bortz libera urre baizik eskura. Gure makurra hortarik jin zaukuk, Canada delako leihorrari jarraikitzen baita orotan. Eta noiz xuxenduko diren bazterrak, nehork ez jakin; laster eginen direlako ustea edo nahikaria ukanki ba, denek.

Bertzalde, Presidentaren izendatzeak salerospen guziak baratzen ditik. Hemen nahiago likeie hauta baledi *Taft* jauna, gutartekoarentzat oraikoa bezain ona omen bailiteke. Bainan hirietako langileek bertze batendako omen zauzkaie beren bozak, harek agindurik itsas leihorretako sarkuraren idekitzea ardietsiko deiela, bizitzeko behar dituzten guziak horrela ukan ditzaten gatik nasaiki eta merke. Geroak erranen nork eginen duen amor.

Badiuk oraino bertze errangura bat: Japonés madarikatu hoik ea bakean utziko gituztenez. Rusoak erhautsiz geroztik, nehon etzauzkek; hortzak xorrotx, sabela huts, kexu gogoá, nork daki ez zaizkigunez bermatuko lur zati zenbeiten jokotriaz edo indarrez edekitzera?

Holako berriak, to, hemen. Ez arras onak, ez gaixtoak, ikusten dukan bezala. Bierarte. Eta hor? Zer diozie Frantzia xoko hortan? Ni baratzen bainiz orai, hire aldi: igor laster dazkikanak.

Eta izan ontsa. Goraintzi etxekoer; ez ditela errangura nitaz.

British Columbian 1909ko urtarrilaren bortzian egina.

Aneia maitia,

Aldi huntan Canadako berriak Canadakoak bezenbat edo gehiago Etats-Unisetakoak bidaltzen daizteiat. Leihorrez bezala sal-erospenez hauier josia duk hura; eskuz esku zabiltzak; baten ona bertzearen on; urte xarrek biak hunkitzen eta mehatzen, araberan; urte joriek biak jende arau neurri berean leguntzen.

Xarra ginian bada ondar hau, zinez, auzoan xarra zelakotz!

Nola abiatu ziren patarra beheiti auzo hoik, zeren gatik, xuxen ez nakikek. Zaukaiat urreak jende xeheri uste gabetarik huts egin dakon. Zernahi lan bururatu, dela burdin-bide, hiri, ur-erreak, dela itsas-untzi, eskoletxe, mekanika, baina paperra dirutzat ibiliz, azkenekotz gertatu duk hauxe: aberatsek, buruzagiek beren esku-rat bildua baitzuten urre guzia, hau begiratu die gorderik, paperra urrearen berdinerat igaitera etzutelarik uzten emeki emeki baizik.

Arte hortan, jabe ziren urreak zer eman deien, habil hi! Beren herrian alfer idukitzeko orde, iduri zautak alabainan auzo erresumetan bederen alharazi dutela, eta ez guti.

Banko gehienak paperrari hetsiak egon tuk urte bat hurran. Zenbeit bakar zituan hartzen zutenik, hiruendako biga emanez dirutan, garaitikoa gerokotzat aginduz.

Hanbatenaz tinkiago atxiki die aberatsek beren urre-moltsa non bozkatzeer buruz jende xehearen beldur baitziren, hok *Bryan* beren gizona presidentgorat hel zezaten.

Badakika noiz ideki duten sakela eta bihotza noiz zeien jabaldu? *Taft*, beren aldekoa, nausi gelditu delarik. Niri, hasteko, etzautak gogoak bertzerik emaiten.

Dena den, urte xarrago guti dikee jastatu lanetik bizi direnek. Etzuan eta lanik! Tegiak oro lo zaudeian, hutsik. Bideak bakarrik betheak... eskalez. Gizon hiltze hanitz herrietan: lehengo batentzat hamar! Gezurra, herra, jazarkundea, tzarkeria, ohointza bazter guzietan nausituak. Goseak garait etzezazkenak eritasunak leher-tzen.

Mendietako artzainak berak hatzeman tik urte xarrak, nahiz ez bertzeak bezenbat. Ileak etzian joaiterik: sei sosetarat jautsia izan duk, goititzeko haatik laster hamabietaraino. Hogoit ta bortz liberetan erosi ardiak hamabortzetan ezin sal, tokiaren gainean bederen. Bazazkiat Nevada artzainak, beren arthaldeak ezin kenduz treinean sarthu dituztenak eta Frantzia bezalako hiru eremu heiekin iragan, Chicagoko merkatu handian eginen zutelakoan zerbeit; eta hemen hamasei, hamazazpi liberetan doidoia saltzerat heldu.

Californian mutilen soldatak lekutan ttipitutie; mutilak ere ba gutitu. Urrian, ondarrik, bazituan San Franciscoko hiru ostatutan 150 Eskualdun gazte, jin berri eta zahar, lanik gabe: bi nigar ixuririk baitaude hanxe gaizoak beren hain ontsa ziren sor-lekuaz orhoituz...

Bainan aro txarraren ondotik iguzkia, garizumatik lekora Pazko.

Etats-Unisak gaizki abiatu zirelarik gelditu baizitzaukun lana Canadian, galdegin nakoian ene nausi dakikan Anglesari zertarat ginoatzin.

Hunek, burua inharrosiz eta hits, ihardesten zautak:

—Deus onik ez dezaket igurik. Diamanta New-Yorken arrunt erori da.

Handik bi hilabetheren ondotik, nola kazetaren irakurtzen ikusten bainien, nik berriz ere galde bera. Harek, hitzez hitz, egundaino bezala:

—Deus onik ez da. Diamantak New-Yorken ez du erostunik.

Egun osoak banagok eremanik, zer erran nahi zukeen ezin asmatuz gogoeta.

Azkenean, dituela bizpahiru hilabete, eta nahiz ez nintzan gehiago zorigaitzez haren meneko, hurbiltzen nitzakok hirugarren aldikotz, galde bera

ahoa. Arraidu zitzakoian begitarte, erraiten zaundalarik, bere behako hotz urdina gain behe-ra landatuz:

—Berri onak, puttil, berri onak! Diamanta goiti doa!... Zuri, gaztea baitzira, erakutsiko dautzut: batere sosik sakelaren zolan haztatzen duen ordutik gizonak eta guziz emaztekiak, edergailu edo ergelkerietan du lehenbizikorik

xahutzen. Diamantarenean da erresuma edozoi-
nen gorabehera...

Ordu zian, bertzela, goiti zadin... diamantak!
Urte huntan ahal bezala ginabiltzaian Canadian.
Erdietan janean truk lana, bataren edo bertzea-
ren etxian. Ene lur poxia ez banu ukan eta ene
etxolañoa, etzakiat zer ikusi behar nien, egiazki.
Ezen Anglesek ez die urrikalmendurik.

Negu izpi hau diuk orai iragaiteko. Hotza duk,
egia erran dezadan, behinere izan den hotzene-
rik. Neurriak emaiten dik: *30 degrés au-dessous
de zéro*, —zien horko hotz handienak hamabor-
tzetarat ez direlarik heltzen! Eskoletan haur tti-
piak nigar marrumaz zaudek, su ondorat hurbil-
tzeko beren aldiaren aiduru. Niri aldiz etzautak
minik egiten, ez eta ere xixtatzen larrua. Hotz
idorra delakotz, langileak ez dik hautemaiten,
guziz oihanetako langileak, ni nizan bezala. Bus-
tia balitz, hezurretan barna sar litzagukek,
nehork ez bailezake orduan eskualde hotan
iraun, otsoek baizik.

Hotarik ikusten diuk zenbeit bakar, hor ziek
basurdiak bezala, edo gehixago. Bainan etzitaz-
kek gizonari oldar; ihes zoazik.

Halere, urte txar, gosete, hotz ala otso, arras laketua nuk toki huntan. Ederragorik hanbat baditaken etzautak iduri. Hemen oraino emaitakoa dik gizonak bere ahal guzia; Frantzian, aldiz, xahartu ziezte, higatu.

Deusek baino gehiago haatik mintzaian trebatzeak nik laketarazi. Mintzai bat duk bitxia: lur gainean egundainotik aditu diren hitz guziak bilduak zauzkak, buru buztanak anglesak emanik. Hain duk ezazol eta jori bere hizkuntzan non Angles garbiek berek hunat jitearekin ikasi behar baitute, bertzek bezala. Deitzen diuk: *amerika-noa*. Auko begira: lurrak dauzkan eremuak laster beretuko ditik.

Orai gauden primaderari beha. Diamanta Etats-Unisetan goititu denaz geroztik, Canadian lothu behar diuk nahi eta ez lanari erleen kharra-ekin. Ja hiriak ernatzen hasiak zauzkuk.

Bizkitartean, ezagutzen balin baduk eskualde hoitan nor edo nor Nortamerikarat etorri nahi denik, errokok: xuhurra badu, ez dadiela etxetik higi, aitzinetik hemen bere lekua egin gabe.

Goraintzi etxekoer, herritarrer, orori. Besoa luzatuz, luzatuz, emaiten deiat esku.

MEDIKU XAHARRAK GAZTEARI

Mediku xaharra eri gaizki baitzen, ikustera joana zitzakon auzotik gaztea, azken orena hurrandua ahal zuela, agian, poxelu harek.

Etzen batere sumindu xaharra. Bere lagunari ohartu zitzakoneko, irri hits mehe bainan goxo batek ideki zaizkon ezpainak:

«—Hor hiza?... Jar hadi horxe, nitarik ahal bezain hurbil. Atsegin diat jin bai hiz. Ni, banihak. Haldamaldaka hasia zautak ja bihotza. To, ez baita orobat gutarik hil ondoan deus gelditzen ohartu gitzaizkioten eta bertzeer erakutsi dioztegun egia bakarrak baizen, dazkitan lehenbizikoak erran gogo daizteat hiri. Barkatuko daitak gure ofozioari eratxikitzen badira denak:

—Eriekin, elhe guti. Emeetek hanitz sendagailu. Ez die sinesterik erremedio ausarkietan baizik. Bitxiago bertzalde, eta hobeago zaizkoie.

—Sendatzea hitzemak bethi. Ez baduk hel-tzea uste, eta aithortzera lerratzen bahiz, nundik nahi duk ukan dezaten sinesterik hi baithan? Ez

zaitak halako astorik, nola baita eriazen aitzinean bere jakitateaz odol hotzean durduzatzen den medikua.

—Sendagailuak baino nahiago die oraino esku lana. Ez zakie gaixoek zer derabilkan buru barnean, badakikanez zerbeit ala deus ez, asmatzen dukanez zer duten gaitza edo bat ere baduten. Ikertu ondoan, gogoan dauzkakala batzuetan egun guzia, etzezakeie amets; heien eretzean erabil dezakekan barne kexuari ez die eskerrik. Nahiago hite *ikus*i eta *haztatu*, oinhazetik minenak behar gabetarik jasanikan ere. Erabilzikik beraz aztaparrak! Loth hitzeie nunbaitik, ahalaz tresnekin! Badakika zendako jendeak medikuari baino jauspen gehiago dakarran potikarioari? Hunek, elhe ederraz bertzalde, emaiten dakolakotz zerbeit bere begiz ikus eta bere eskuez hunki dezakena.

Jakitatea ez duk deus; jendearekilakoa duk guzia.

—Etzaikala gaitzi hire bihotz guziaz arthatu dituzkanek ardura uzten bahite, hiriko medikuen ganat joaiteko, eman dezagun Baionarat. Baionesak berdin bazoazik Bordalerat, Bordalesak

Pariserat, Paristarrak Berlinerat, Berlinekoek aldiz Parisen dauzkatelarik beren jainkoak.

«Herri ttipian hagolakotz, etzauk nehor etorriko, zorigaitzez, ihes zoazkikan heien ordain. Bainan ez dik famak egiten, ez diruak ere, gizonaren zoriona.

—Gomak azantzekin goersten hitener: hek berek baihite, azpiz jorratuz, gehienik aphaltzen.

—Aiphatzen dituzkalarik hire lagunak, aip-hazkik izariz: ezartzen balin badituk goregi, ala kitzikatzen, ala azpirat emaitera bermatzen bahitzeie, hire buruari baizik ehiz ariko harrika.

—Jende xehearen alharik laketena: medikuen arteko aharrak.

—Aithorrak artetan —bakhan haatik— hire hutsetarik bat, ahalaz handienetarik: noizetik noizera zafratuak ez balire, etzakiat baluketenez sinisterik jendeek medikuntza baithan...

—Ez erran behinere eri bati ez duela deusik: hainbertze baita gutartean eri nahi direnak izan, edo bederen eritzat hartuak!....

—Halaber, berauk eriarri erraitetik xahu dela, azken hatsetan ikusi dukalarik baizen.

—Ohartua nuk apiriko azpietan ala ithurrietan emazteak egun guziez mintzo tuk hitaz. Gomak haatik medikuaren orde ez dutenetz ikusten hitan... gizon gaztea.

Ehakiatala samur horren erraitera ausartatu banitzauk.»

Mediku xaharrari hatsa bazoakon ahulduz. Ukan zuen bizkitartean oraino doidoia gemen, hunen igortzeko:

«—Adituko dut edozoini urrerik ez dela aski, gizon baten bizia eros dezakenik. Eta bizia begiratu dakokanean, hogoi libera urre haren ganik ezin bilduz higatuko duk hire burua, galduko heure bizia.

Atxizkik halere hire eskuak garbi, laño hire bihotza. Medikuntza duk ofozioetan ederrena.»

Hok izan ziren mediku xaharraren azken hitzak.

Deusek ez du akitzen gizona nola egiaren erraiteak.

Bizpalau aldiz ideki zuen ahoa xoriño batek bezala; lanbro batek hartu zaizkon begiak; eskuaren emaitera baitzoan bere lagunari, biderdi baratu zitzakon, hotz eta geldi.

Hila zen.

MISIONESTAREN EZTEIAK

Banakien ezteiliarretarik izanen nintzala, gurar nintzalakotz alde batetik, eta bertzetik misionestaren etxekoek nahi nindutela adiarazia baitzautaten. Ezteiak behar zirela, erran gabe zoan, apez gazte lehen meza berriki eman dutenen karietarat aspaldiko ohitza delakotz hori Eskual-herrian.

Misionesta Pariseko eskoletxetik athera, herrirat jin, eta ondoko astean bazkariteko hitz-hartuak izan ginen haren ahaide, adixkide, eza-gun eta atze zenbeit; hotarik ni.

Orhoitzapen bat behar nakola eman berehala jin zitzautan bururat, eztei guzier aitzinerat zor den bezala alabainan. Asko gogoeta hortaz erabilirik; ahal bezain ixilik —hitz-erdika eta ingururekin— jakin ondoan nere baitharik hautatua nuen emaitza onetsia izanen zela, manatu nakon Larresohoko *killori* makila bat mizpira ginharrizkoa, bere burdin gerrenarekin; apez gaztearen izena hitzez hitz zangoan ezar zezon bietan erraiten nakolarik.

Manatu bezala lanthurik *killok* igorri makila, banoa hau eskuan mendiari goiti, oraino ezagutzen ez nuen misionestaren ganat, bi egun ezteien aitzinetik.

Aurkitu nuen etxe aitzinean, xitxuketa ari. Ikusi nindueneko, hautemaitearekin nor nintaken, jin zitzautan eskuak zabaldurik. Haren irri eztia! Haren agur gozoak! Jo ninduen zenbat xuri zen eta mehe, zer bizar beltz ederra jina zitzaikon, nolako sotana laburra zerabilan batere lepo-aitzinekorik gabe, bainan guziz bitxikeria hunek: aztal beharriak agerian baitzabilan, espartin xar batzu erdi jauntzirik herrestatuz. Aithor dut etzaundala berehala gogoak eman, hala balinbazabilan jadanik, ondoko egunetan ointhutsik itziltzeari zagola gizagaixoa...

Jarri ginen buruz buru, apezgorat heldua ikusiz zenbat atsegin nuen berehala adiarazten nakolarik. Erran zaundan Chinarateko zela izendatua. Abiatzeko, manuaren beha omen zagon. Ordu berean eskaintzen dakot ene makila, astokeria hau mihitik erortzera uzten nuelarik:

—Gizalde horiaren arterat bazoazi beraz? Ah! ez dakit bilduko duzunez han nehor... Ergela da

jende horia, eta jite xarrekoa... Ori, zure aholku eta othoitz guzietan baino sineste gehiago banuke nik, hartu nahi bazinaut zuhaukin eremaiteko, mizpira adar huntan. Ahal duzun guziez emeezute hunekin burutik behera. Deusek ez dezokete guri bihotza la buruan kaskako zenbeitek.

Makila eskuetan gelditu zuen, irriz, begiak handiturik behatzen zakola. Ihardetsi zaundan noizbeit, hil artio ahantziko ez dutan mintzo ezti sarkor batekin:

—Eskerrik aski, jauna. Zer laguna emaiten dautazun!... Ba, gogotik erabiliko dut, hango bide gaixtoetan ez erortzeko. Ez dakit zuk nahi duzun xedetarat, joiteko, goitituko duanez behienere; baizik azkar atxikiko dautala bernea, zu ganik eskualdun orhoitzapen karialat eskuetan ukaiteak.

Ahalgeturik egon nintzan hanxe nere elhe zoroez, ikusiz zenbat urrun zagon ene bihotza misionestarenaren gizontasun saindutik. Biharamunagoan bazkariterat jitea baietz eta baietz hitzemanik, berehala utzi nuen.

Heldu nintzan tenoreko.

Deithuak ginen gehienak etxe aitzinerat bildu bezain laster, sararazi ginintuzten eta, goiti eremanik (hemen baitzen ezarria, bi gela lerro luzeen artean, mahaina) eman zaunguten bakotxari geure lekua.

Baginen lauetan hogoiengintzen ingurua. Gizonek buru batetik hartzen zuten mahainaren erdiaz harat, emaztekiek bertze buruaren muturra doidoi zaukatelarik. Erdi erdian, buruz buru, jarri ziren misionesta bere aitarekin; hau, hiruetan hogoi ta bortz pasei urtetako gizon ginharri xut ile xuri bat. Ni, semearen lerro berean nintzan, ez bainezaken ikus aitzinerat edo gibelerat uzkailez baizik. Bizpahiru auzo herrietako apezak han ziren, herrikoekin batean. Familiako notaria ere han, nausiaren ezkerretarik, begiak bipilik. Garaitikoak, oro etxeko-jaun azkar, amerikano, ofiziale gori; laborari xume edo nekazalerik, nehor ez: sukaldean, bere oldez, laneko geldituak baitziren, gizon ala emazte.

Haste hastetik, batere guhauk ez ginakiela, halako latz batek hartu ginintuen denak: barnea ilhunxko zenetz, ala apez hek han, ala misionesta gutarik hanitzek azken aldikotz ikusten zutela-

ko beldurra, ala ezkontzarik gabe halako eztei batzuen bitxikeria,... zer nahi izanik, hits ginauden denak eta ixil. Emeki emeki ginen hasi, eskuin eta ezker, bakotxa gure lagunekin elheketa, ahapetik.

Nausiari behatzen nakon artetan. Solas guti zuen, irrikirik batere; begitartearen akitutik ageritzen etzela aitzineko gauetan lo handirik egina. Betespal hegiak gorri zituen.

Emazteki hartako ikasi batzuek zoin zoini jatekoak zerakarguten sahetsera, untzi erabiliak besoen artean metaturik zeramatzatela aldi bakotx, garbiez ordainkatzeko. Jan edan hautak ginintuen, eta nasaiak; bainan jastatzeko doia baizik ez ginintzeien lotzen. Ezkont ezteietan hain jostagailu baitira menditar batzu, jan eta jan, bi aztaparrak ahorat betan, ardua basoa huts, begietarik atseginarekin nigarra dariotela, noizteka irri gozo batez inharrosten dutelarik etxe guzia, halakorik etzen hainbertze gizonen artean bat bakarra ezagun.

Oro bat bertzearen haztatzen eta beldurrez, elgarren herabe ginauden. Mintzatu ziren nor laborantzaz, nor aroaz, bainan guti. Hau politika-

rat lerratu zen, harek eskual herrietako ondar bozkatzeak aiphatzen zituela, baina axal egon ziren biak eta laster ixildu. Bazterretako berriak iharduki zituzten zenbeitek, kabala ala jendeen arteko eritasun, ixtripu, heriotze, ezkontza, orde- nu, zor, etxe-saltze, baina hitz-erdika, deus barna zilatzetik ahal bezenbatean begiratzuz.

Jende ikasiak ardura mutiri. Zerbeit jakinak, ez dakit ohartua zirenez, tinkatzen daizko ezpainak gizonari; lagunkina baitzen aitzinean, horra orai berekoi jarria; golkoan derabiltza bere errangurak, nehoi erakutsi gabe; galdua du bet- hierekotz gizontasun lañoari darraion idekia.

Bizkitartean arraidu ginen noizbeit ezteilia- rrak eta, buru, eskuak harat-hunat ginerabiltza- larik, kasik oro betan mintzatzen hasi, burrunba puska bat baginatxikila. Apezetarik batek erran behar ukan bazuela, zenbeit egun lehenago, nor- beit bere athetik *haizaturik*, notariak ihardetsi makur zerasala: *haizatzeko* orde etzuenetz *haiz- katu?*

—*Haizea* bezala igorri dut handik, zion gora gora apez gaizoak.

—*Aizkatu* dukezu, *aitz* edo harri ukaldika zure agerretik irazi. Hasteko, ez dut behinere aditu *haizatzen* dela, haizeaz bezala urruntzen, gizonik.

Baditeke etzuen erretor puska onak nehor *haizatu*, are gutiago *aizkatu*, bainan hitzek baite-rakarzate eskatimarik saminenak, bi gizon hek hala eztabadan ikustearekin mahain guzia naha-si zen, batzu (alegiaz bederen) apezaren alde, bertzeak notariaren, bakotxak bere hautua erasia zerbeitez finkatzen zuela, zozoenak kalapitan piztuenik. Jostatu ginen apur bat. Erdian, buruz buru, irriz zagoden gogotik, beren lagunekin, aita semeak.

Hainbertzenarekin ekartzen daukute sehiek *champagne* derizan frantses arno xuri harro Eskualduner ere laket zeiena; eta, tiroa tiroaren gainean, idekitzen zituztelarik untziak baso luxeetarat husteko, ixildu ginen denak.

Gure alkiak utzirik trinkatu behar ginuen, bainan etzen higitu nehor. Apez gazte bat, xutiturik, ja zerbeiten erraitera zoon.

Mintzatu zen erdaraz, heldu zitzakon bezala, bere lagunaren apezgorat heltzeaz, apeztasuna-

ren handiaz, zenbat ederrago den oraino misionegoratego deia; zer bihotza duen behar, bere etxe, aitama, haurride, ahaide, adixkide, eza-gun, sor-herri, orai eta geroko ontasunak oro utzirik, gizalde basa baten arterat bethierekotz doanak, han, itxura guzien arabera, erlisionearen alderat bere odolaren ixurtzera.

Gelditu zeneko, eskaini zuen bere basoa misionestari, ziolarik berriz:

—Zure osagarriari, lagun maitea! Etzaitut gehiago ikusiko, bainan ene othoitzetan egun oroz aiphatuko zaitut Jainkoari.

Eta biak jarri ziren, gozoarekin behakoak distiatzen zeila.

Mokanesaz begiak kukuturik, misionestaren aita nigarrez, ixil ixila.

Bigarren apez bat xutitu zen, elhe bertsen erraiteko erdaraz, hala-hulaxe.

Aita gaixoa, bi eskuen artean burua ahal bezain tinki zaukalarik bizkitartean, hipaka hasi zen, hasperen bakotxak gorputz guzia inharrosten ziola.

Halako kexu ezin jasan batek hartu ginintuen denak: zer erhokeria, kenka hartan hala mintza-

tzea, burhaso gaixo heien aitzinean! zenbat zoroak giren, Frantsesek bezala egitea gatik, bazkal ondoetan geure buruaren erakusteko!

Ezteiak beren hatzerat ekarri nahiz, notaria hasi zen aho eta eskuara ederraren omena zuen gizon gazte bati, othoi zerbeit goxorik eras zezan arbasoen mintzai zaharrear. Buruz keinu egin zuen hunek ezetz.

Lehia zadien eman ere zakon norbeitek sista bat gizon gazte hari berari: ea etzitzaizkonez, bere mintzoaren adiarazteko, inguruan zituen entzule hek aski? —Ixilik gelditu ordean hura, nigarra begietarik zariola, nahirik ere ez baitzezaken kitzikazale ausartari hobeki iharduk.

Azkenean lothu zen notaria bera, erdi eskuara, erdi frantses, gehienak oraiko egunean zorigaitzez mintzo giren bezala gogoan aitzinetik apaindu gabe badariogularik. Bihotzaren haustekorik etzitzakon bederen athera.

Haren ondotik, hirugarren apez baten aldi. Eskuaraz arizan zitzaukun hau ere, ez biziki eskuara garbian, bai ordean hain eztiki, hain amultsuki, halako gauza xume beratzez, familia-ren ospe, herriaren atsegin, basen gizontasune-

rat heltzeko gozo, gizonen beren ganik ikustate eta Jainkoaren aldetik sari bethiereko,... non esku zartaka goretsi baiginuen denek, azken hitza erran zueneko. Hala mintzo bide ziren lehenago, Galilean, Jesus eta haren arraintzari lagunak, jende xeheari lillurarekin lurreko nekeak ahantzarazten zituztela.

Begitartea arraidurik edaten ari ginelarik, horra nun xutitzen zaukun apez gazte misionesta. Hari buruz itzuli ginen denak, begiak landatuak, zer atherako zuen.

Frantsesez orduan erran zituen solas bakarrek hunelatsu litazke eskuaraz:

«—Eskerrak, o zinez eskerrak, ene ezteietarat hoinbertze eta hoin bihotz onez etorri zareten. Atsegin dut ikusten baitzaituztet ene inguruan,... maite nuzuen bezenbat maite zaituztetalakotz.

«Bizkitartean, nahiz galdegin dautazuen denek, eta guziz orai artean mintzatu direnek, zenbeit urteren buruko itzul nadien hunat, zuekin zenbeit orenez bederen berriz gozatzeko, ez dezakezuet holakorik onets. Gibelerat ez jitekotan banao.

«Pagano basen tokietan da, orai danik, ene lur huntako egoitza.

«Agian lehen bai lehen ukanen dut, heien eskuz sarraskiturik, heientzat ene odolaren ixurtzeko zoriona!»

Hitz hok aditzearekin, ja mintzaldiaren erdi-tsutako nigarrez hipaka hasia baitzen aita, marrumaz xutitu zen gizagaixoa, ezin egonez gehiago. Sahetsean zituen lagunak, beren lekutik ilkirik hek ere, lothu zitzaizkon beso azpietarik, eror etzadien, eta ttuku ttuku ereman zuten, bihotza erdiraturik ginaudelarik oro heier beha, ondoko geletarik baten barnerat.

Ordu berean, nigar batzu aditu ginintuen mahainaren harateko buruan, —emazteki nigar nasai, ahal bezain ixil eta gorde, bihotza joan nahi zuten batzu,— amarenak.

Ukurtu nintzan mahainaren gainerat, itzultzen nuelarik burua misionestaren ganat, —zeiharka bederen ikusi behar nuela, bekoz beko ez banezaken ere, semearen begitartearen kenka lazgarri hartan.

Irriz zagoen semea aita itzali zakon atheari so.

Ez othe zuen erhoek duten irri lele zozo hura, halako izialdura bat sarthurik ihesari emaiten baitzaitu, gaixtakeria zerbeiten egitera doatzulako beldurrarekin. —Behatu nakon berriz ere, gehixago ukurturik. Ez: irri gozoa zen misionestaren irria, begitarte halako eztitasunaz arraitzen zakon, hain argi ziren eta samur haren begiak non bainindagon ametsetarik ari othe nintzanetz; ez othe nuenez han ikusten, nere aitzinean, zerua deitzen duten tokian badirela dioten saindu edo aingeru hetarik bat?...

Harriturik hartu ginuen kafea denek, gehiagoko solasik gabe. Xutitu ginen gero eta athera, zoin gure eskualde, emaztekiak ahapetik elheketara xoko batzuetan bazaudelarik, etxe barnean.

Aro goxoa zen, iguzkiaren azken inharrek urre dirdira bat emaiten zakotelarik bazterrari. Etxerat joanen ginen oro, ezteiak gehiago luzatu gabe, ez balitzauku bat bederari besotik lothu misionesta, othoi pilota partida bat jostatzeko egin ginezan, goiz zela oraino eta plaza han berean, esku huskako hauta; gurekin ariko zela hura ere.

Berehala bildu zituen lagunak: bizpahiru herritart eta notaria. Hok atorra hastu ziren, harek goititu zuen apur bat sotana, gerrian tinkatzeko; eta hanxe, bi aldetarik lerroan, ikusi ginuen partida bat pollitenetarik.

Azkena zuken misionest maiteak, bainan hain gogotik lotzen zen pilotari, hain zalhu zabilan, halako elhe arraiak egiten zituen behari ala jokazaleekin, hain irabazi nahia zuen iduri, non ahantzi baiginintuen oro, bazkaritean ikusi eta adituak, amaren bihotz erdiratzea, aitaren marrumak, semearen sarraski gosea... Udako igande arratsalde ederretan bezala, baginauden ukaldier beha loriatuak.

Gelditu zirenean, bihotza hersturik eman ginakon bizkitartean esku, gehiago ikusi behar ez ginuen mutiko gaixoari.

«Bihar artio» erraiten ohi dugun bezala erran zaungun «adio».

ESKUALDUN PHESTAK BAIGORRIN 1905ean

Ari gira goiti. Aurthengo eskualdun phestak ikus zitzazketen orok; begiak eta gogo asez zitazken plaza bethean zirelaketz, gainetik zerua eder iguzki goxo batekin, bazterretarik ageri urrun, beren udako jauntzi xoragarrian, Baigorriko ordoki ala mendi lerroak.

Plazaren erdian, barrika batzuen gainean, taulaz, igaiteko mailik gabe haatik, bazen egina dantzako toki bat, erdaraz halakoer «teatrea» erraiten ohi baitzeie. Haren inguruan hetsia ere zuten eremu puska bat, ez baitzuket ontsalaz nehor utzi behar han sartzera, jujariak baizen. Jendea ere gutiago akituko zen, berdin ikusiko zituelarik denak, egon balitz jarririk plazaren sahetsetan diren harrizko alkitetan. Baina nork atxik geldirik harrotua dena? Halako ostea zen bertalde non, jandarmak izana gatik, ez baitziteken alki hetan ororen kokatzekorik.

Hanitz, hanitz jende bazen, plazan, leihoetan, zolako harrasiaren gain eta gibelean, karriketan,

—Baionatik, Bordaletik, Parisetik, Espainiako eskualdun herrietarik ere. Emazteak gogorki apainduak, ez luketelarik bada hainbertzeren beharrik Eskualduntsek ederrak izaiteko; izarren artean izar, bizkitartean, Baigorriko andreak berak.

* * *

Hiru orenetan jin ziren *Xuberotarrak*, ttunttuna eta txulula joz, *Constantin* aita semeak aitzinean. Barka dezadatela biek, hemen izendatzen baditut: atsegin handi baita herritar batzuentzat, eta Eskual-herriarentzat ospe, holako jaun batzuer ager zaizkioten buru.

Taulen ganean, Xuberotarrek xoraturik atxiki gitzute. Mutil gazte zainhart batzuer, burua xut eta zangarra biribil, gain gaineratik apainduak: oinetako motxak, galtzak labur —batzuek xuri, bertzeek urdin—, maipulis gorri batzuekin dena urreria, ponet kokarda buruan; «zamalzaina», «kantiniarsa», «txerreroa» bertzalde, zoin bere jauntzi pollitarekin.

Aditu duenak zoin zalhuak diren, errana badakote ere luma bezala dabiltzala, egiaren erdia baizik ez du amesten; ikustekoak dira; ezen, ez dabilta bakarrik airean, airean *badau-de*, zangoak xoriek beren hegadak bezala harat-hunat elgarri joz inharrosten dituztelarik.

Dantza hanitz eman dute, bethi berdin arin eta ixil, eta zoin bere tokitik zeharkatu gabe: «godalet» dantza, miresgarri baita nola baso baten gainerat jauzi egin dezaketen, aurdiki gabe; «Satanen» dantza; «gavotta» —zendako ordean gavotta? ez da hori eskualdun dantza bat—; «Lapurtar motzak», beren esku zartekin; «Xibandierak»; «Ostalertsak», eta zenbat hola-ko! Beha zauden Kaskoin eta Biarnesek harriturik zioten etzutela behinere holakorik ikusi hiri handienetako teatretan beretan. Ez zerasaten egia baizik.

Azkenean orok, elgarretara bildurik, kantatu daukute «Maitia, nun zira» hain gora eta ozen non oiharzunak ihardesten baitzeien Espainiako aldetik, eztiki, «maitia» handik egon izan bali-tzeie bezala barrandan...

azuten ere beren artean kobleri bat, hanitz ederki kantuz gure arbasoez mintzatu zaukeguna, bainan Xuberotarra gutik dakite Baxenabarran, eta apur bat irringarria zen gizon hura: bihotza aiphatzen zuen aldi guzietan, —sabela, zapatuz eta begiak zerurat, erakusten zaungulakotz... Tolo tolo, eztiki, artetan behaztopaño batzuekin, jende handier haizu zeien bezala, huna nun *Charles Minjonnet, Lizerazuko* jauna, tauletarat iganik hasten zaukun xehatu nahiz zertaz zen aldi huntan bersularien gudua: «Enperadorearen soldado bat, Baigorriarra sortzez, tirriatzen da herrirat itzultzera zenbeit egu-nendako, gogoan ukanez orai direla hemengo eliza-phestak; uzten dute aitzindariak; huna gure mutila: oi zer bozkarioa harentzat, etxekoen, ahaideen, ezagunen ikustea, gozatzea heiekin, haurrean maitatu tokien berriz maitatzea; pilota partida bat baitute haren gazte lagunek Espagnol kontra hitzhartua, barne jartzen da; garaia baderama; herritarrek ospan derabilate; bainan horra heldu zakola abiatzeko tenora, hanbatenaz lazgarriago non Enperadorea gerla berri bati lotzera baitoa; ez da mutikoa lotsatzen; Eskual-

dun izana gatik, badaki Frantziari zor dakola bere odola, heriotzerainokoa: uzten du beraz lañoki sor-herria, hemen pilotan bezala han, gerlan, zafratuko dituelakoan bere etsaiak...»

Aditzen dugu ere eskualdun phestetako lumazko gudu hori hork zuen bethierekotz ezarri Eskualdunen artean; zenbat diru den hortako emanik; zoin diren aldi huntan Baigorri garaitu dutenak.

Deitzen ditu bederazka. Bainan untz'urre (saririk gorenaren) irabazlea ez da ezagun. Xoko batean gorderik dago *Joanes Garaztarra*, dakigularik orok nork duen izen alegiazko hortaz itzaltzen bere burua. Hau ez othe daukanez hoinbertze osparen gei?... Egiaren erraiteko, lantu du bertze orduz bersu hoberik, nahiz hok ere neurtuak diren xuxen, labur, eta bat bederak ondar hitzean joite ona duen. Launazka jartzen dira: lauek azken hitzaren buztana berdina daukate, eta berdin joria, aldatzen zeielarik lehen andanatik bigarrenera, eta bigarrenetik hirugarrenera, begien atseginarendako bezala beharrikoenarentzat. Bainan irakaz betheak zorigaitzez gehienak, erdara hitz andanatto bat han-hemenka

erain eta ez jorraturik. Bertzalde halako denda batean daude. Nekez osatuak iduri dutelakotz, nekez ditugu irakurtzen.

Bainan, beha, beha nor doan taulen gainerat bigarren garait sari untz'erdiaren eskuratzerat: español apez-gei gazte bat, ja sotana jauntzia, Bizkaiatik etorria egun gutarterat, dituela bi urte Donapaleon bertze guzier nausitu zen hura bera. *Pablo de Zamarripa y Uraga*. Badoa lañoki, bate-re gupidarik gabe, jendeak eskuz joka eskerrak bihurtzen daizkolarik. Nahiago bainuken nik izan balitz han, gain hartan, gure arteko apezetarik bat agur egiteko, zor zitzakon bezala, apez eskualdun arrotz gu hainbertze maite gituen hari; nunbait zaudezin ordean gure herrietako artzainak, batzu han, bertzeak hemen, ostearen erdian galduak!...

Bihotzminekin aithortu behar dut jaun gazte haren lanaz ez dezaketala erran deus. Bizkaiako hizkuntza ez dutalakotz izpirik aditzen. Barkatua izan bekit, ez bakarrik ene urrikiaren eretzean, bainan oraino mihi gaixtoek salhatu baitadate jujeen beren artean ez dela bat baizik dakienik, eta harek ere guti...

Hirugarren irabazlea: Baigorri bereko xantrea. Norbeitek hartzen du, hunen ordain, saritzat emana izan zakon makila zilarreztatua, makila gorraile lerdan hazta ttipiko bat, mizpiraginharriz, ah! zer makila! Damurik laster zen akitu *Dibarrart* aldi huntako neurthitzan: luzexago egin balu, untz'urrea eskuratu baitzuen. Halere, agertu duen poxitik ezagun da zer koblariden; erran nahi dut hoberenetarik dela, ez baita orobat Eskual-herrian nehor nausitzen zakonik, non ez diren Elissamburu zena eta Zalduby. Gozoak dira haren bersuak; asetzen daukute beharria; ez datxikite elhe alferrik; baditeke ez duten bihotzari min egiten atseginarekin edo beren argiaz lilluraturik uzten izpiritua, baina hunkitzen gituzte gure gizontasunean, jende gehienak bide hortaz hatzemaiten dituztelarik. Irakurzale hanitz baduke horrela Dibarrartek ttipietan, bierartekoetan, eta bertze hainbertze bederen adixkide.

Oroz gainerik eskerrak diozkate egun herritarrek zeren kobla batean aipatu baititu, beren izenez deithuz, Baigorriko mendi maite Oillandoi eta Jara.

Laugarren irabazlea, Donostiar bat; bainan, etzelakotz han, idukitzen daizkote bi gerriko sedazkoak, aitoren semeer baizik ez baita gehiago halakorik ikusten. Guipuzkoako mintzaian haren neurthitza. Pollita, bainan... hutsa.

Lumazko koblariena iragan da. Lapurtar hizkuntza dago gelditua nausi, Baxenabartar izpi batekin nahastekaturik. Ahozko koblariak ditugu orai iganak tauletarat.

* * *

Zertaz dute beren kantuzko gudua?

Lehen biek: gerlaz eta bakeaz. *Rothschild* Sarakoa gerlaren alde behar zen mintzatu; bainan lagunak sista batzu igortzen baitzaizkon gaitzak, laster hasi batearen goersten hura ere. Oro irriz. Pikoak ontsa eman balitu oraino, erranguratzekorik etzitaken; bainan etzuen deus onik ala ederrik agertzen bere ponet gorri eta larru zuria baizik. Denik ere, bertzea baino gehiago izan da, ez baitzen behar hanbat.

Heien ondotik jin diren biek, ama familiakoa eta mutxurdina elgarren aldean emanik, hetaz

zuten gudua: zoin zer bizi huntan hobekienik han behar trenkatu. Bainan etziren hanbat ari, ez bat, ez bertzea: neke baita ere, bereziki laborari batzuentzat, lañoki mintzatzea, elgar kitzikatuz nehoren beharriak laidostatu gabe, holako hedadura eta goratasuneko zer batzuez. Irissartar koblaria zauku azkenean iduritu gutienik ahule-na.

Ezarri dute gure gizona buruz buruan bakea oixtian kantatu zuenarekin, ikusteko nor izanen zen nausi: kantonieraren alde hura, hau kurrieraren.

Kurrierak erhautsi kantoniera: «oro egun guzietz aiduru ahal daude haren; esku lanak ez ahal du aphaltzen; noiz bustitzen ditu izerdiz kantonierak bere tresna giderrak? ez dea bertzalde ororen meneko, kurrierak aldiz letren heltzeko hatzemaiten dituelarik nahi duen guzietz lagunak?»

Kantonierak ez baitzezaken gehiago deusik erran, ez hatsik har ere, bertzeak leherturik taloa bezala —ah! zer irriak egin ditugun!— garai saria eman dakote kurrierari: 45 libera, naski.

Eiheralarreko gizon bat da, xamarduna, begi-tarte on hezur larriko batekin. Oixtian, bakearen alde ari zelarik koblan, etzuen iduri bazukela antze ala gemen handirik. Bainan kopeta egin zako, zalhoindu mihia, zintzurra ere ideki bere hein eta gurako neurthitz-bidea eman dakotenean. Azkar zen bere kurriergoan; ahora heldu zitzaizkon zirtoak; kantua bazeraman ozen, luze eta ikharan herrestatu gabe.

Bainan huna nun, bat-batean agerturik, oldartzen zakon itxura guzien arabera Ameriketan ibilia den gizon bat, bizar mail batekin gaineko ezpainean, lepoan ttattarra, jauntzia gurbil. Ortzaizeko dela diote. Hau arnoaren alde ezartzen dute, hura uraren. Oro beha, harrituak gudu berri hortaz; xamardunak jaunari amor eman beharko diola ikharan denak. Inguratzen dituzte oixtiko koblari gehienek, erdi gordeka berriz iganik tauletarat, behakotik ezagun baitute hasarre direla Amerikanoarentzat.

Zendako ordean ez dute xoririk ederrenek kanturik ederrena? Zendako itxurari ez darraiko bethi izana? Nola ditake, buru puska duelarik, gizon batek hutsa baitu dena? Hasteko, gure jau-

nak zirtoa bakhan du eta neke, arnoaz orhoitzeak berak erasian athera behar liokelarik; kantua ere araberan, kakol bezain ilhuna, ilhun bezain kakola. Xamardunak etzezaken ahulagorik hatzeman bere aitzi.

Halere, urrikaldurik bezala eta entzuleak kexatzen hasiak baitziren, jujeek, elgarrekin iharduki ondoan, eratxikitzen daizkote hamar libera

Amerikanoari: saririk xumeena. Ixilik sakelan sartzeko orde, bihurtzen du gaizoak emaileari, laidoarekin gorri-belztua, kantu mutiri eta kobla jasangaitz batean othoizten duelarik eman dezala handik sos hura herriko behar bati.

Aitzinera joanik orduan, *Rothschilek* adiarazten daizko lau bersu, ditazken maltzurrenak, dena keinu eta trufa.

Bainan Eiheralartarrak zakon emaitekoa azken uztarra, eta gaixtoena, kantuz, neurtuz hitzak:

Nik ez dituk ezpainak zimurturen emailerik deno,

Ez bainaiz, ene laguna bezala. Amerikano.

Jendearen oihu, irri karkail eta esku zartak!

Denak jujeer galdez: xamardunari eman zitzoten jaunak hain ituski esker gabez utzi hamar liberak.

* * *

Orai irrintzinarien aldi.

Bada orotarik. On baino txar gehiago. Gizon xahar batek baitezpada erakutsi nahi ukan derauku... erlastua zela eta ez gehiago irrintzina egiteko adinean. *Oihanburu* Itxassoukoa zen gehienen iduriko hobekienik ari, erditsutan haria luzesko zintzurretik emanikan ere; bainan, gelditzean, hiru *zinka* igortzen zituen izigarriak, ez baita basa ihizirik hain ozen eta saminik egotz dezakenik. Aldi andana batez egin du, eta bethi berdin, horrela erakusten zaungularik irrintziak baduela menderen mendetan iraun duen soinu bat, nehork orai bere nahitara alda ez dezakena. Harek du lehen saria ereman.

Bainan bertze batzuek hobeki zakiten irrintzina ondarrerat, hiru zinken aitzinttoan, daukan irrizko karrasia. Haletan hon, irrintzinari guzien

artean, ez baita agertu bat bakarrik, irrintzina bere osoan adiarazi daukunik.

Marruma bitxi lazgarria, nehork ez baitaki noiz eta zeren gatik athera zuen gizonak lehen aldikotz! Ohartzen bagira, egungo egunean artzainek dute egiten ardurenik, guziz ilhuntsentan, ardien biltzera helduak direlarik mendi gain batetarat. Handik ilhunak hartzera doan ordokiarri behatzen duenean, bera erne eta gazte, deuseren ez beldur, ospan, erho batek gaintitzen dako gizonari bihotza; orroaz, irri karrasiaz, zintzurra mehetik ethentzerainokoa, adiarazten du zeruari, mendier, zelhaiari, artzain lagunere, goren hartan dagola hura xutik, nausi, azkar, zainak beren baithako indarrak mozkortuak. Gizon basaren barneko zorionik erhoena, hainbertzeta-rainokoa non bertze gizonak berak ez baitzaizko orduan deus, erhauts bailitzazke gogotik bere aztaparren artean eta heien ondotik lurreko izaitte guziak, horra zer derraukun irrintzinak.

Horiek buruan derabiltzatarik, husten ari da plaza emeki, erle burrunba ezti batekin. Banoa ni ere etxerat, atseginetan Eskualdun multzo bat gaitza elgarrekin ikusirik, zaharrek utzi ohitzez

jarraikiki orhoit, beren zazpi eskualdetarik Baxenabarreko herri gozo hartara bilduak arraiik, bipilik, bihotzez agian bethierekotz eskualdun.

ESKUARA POXI BAT

Bazkari handi batean nintzan, dituela bortz-pasei hilabete. Mahain ederra, jende hanitz, eta ez edozointarik.

Ondarrerat horra nun, nik dakita nola? eskuarazko bi hitzen gatik nahasten diren denak. Hau irakurtuko dutenetan orhoit ditazke zenbeit, ordu bat osoa iraun zuen guduak; oro irriz, bainan tinki atxikitzen bakotxak bere hura.

Nola behar da erran: *aitzkatzea*, ala *haizatzea*? Hori zuten beren arteko eztabada.

—Ilhunarekin norbeit ikusten dutelarik erdi gordeka leiho batetarik hurbiltzen, zer egiten dakote mutiko gazteek? zuen galdegiten bazkaltiarretarik batek. *Haizea* bezala ez dutea handik igortzen: *Haizatzen*?

—Ez, zakon ihardesten aldeko lagunak. Ba ordean *harri* edo *aitzुकaldika* handik iraitzen *aizkatzen*.

Hitz hunen erroa bitxi iduritu zitzeien bizkitartean gehiener. Zioten etzela eskuara. Bizpahi-

ru ziren bakarrik, azkenerat, ama batek bere umea bezala zaintzen zutenak.

Gutiak izana gatik, hok ziren zuhurak. Ezen Eskualdun zahar zerbeit dakitenak alde dituzte, bai eta liburuak.

Aitz, haitz, harri, oro bat dituzu, haukien araberan. Harri handi, mendietako korrer, erraiten ohi zuten behiala *aitza*, Baigorriko eskualdean; berdin harri xeheer, Aldudan. Hortik *aitzkatzea*, erran nahi baita harri ukaldikatzea.

Jakintsunek baitiote, noizbeit, lehenago, burdinari ohartu aitzinean, gizonak *aitz* edo *haitz* zorrotz batzuekin urratzen zuela lurra, ageri da nola gure arbasoer mihirat jin zitzeien hitz hau: *aitzurra*, edo *haitzurra*. Hastapenean erraiten bide zute: *aitzlurra, haitzlurra*; bainan emeki emeki jan zakoketen hitz huni zer ere baitzukeen ahokotzat gogorrik eta hura, athera baitzen: *aitzurra, haitzurra*.

Gure oihanetako zuhamu orok dakigunari, aldiz, etzako erran behar *haitza*, bainan ba *hazitza*.

Aiphatu dut oixtian Baigorri. Lehenago, herri hau deitzen zuten *Ibaigorri*, neguko uharretan horko ur handi edo *ibaia* Bankako lurrak *gorri* ezartzen zuelakotz, arabez.

Hitz horri ere jendeen aho, mihiek, jan zakoten —ez direnez gaixtoak!— hastapeneko *ia*.

Xahar eta gazte zenbeit aditzen ohi dira bizkitartean oraino Baigorriin, diotenak, ezpainak ontsa idekiz: *Ibaigorri*. xuxen bezain pollit baita.

Halaber da Baionaren izen egiazkoa: *Ibaiona*.

* * *

Eskuara begitarte hobea zuken bainan larderia gutiagorekin seigarren manamenduak, ezarri izan balitz:

*Ñapur izaitetik berautzu
gogoz ala egintzaz, likiski.*

Badira xuri, beltz, gorri, urdin, hori, nabar, ubela; bainan zoin hitzek erran dezaguke belharren itxura?

Eskualdun gehienek diote belharra *pherde* dela, edo *ferde*, ohartu gabetarik hitz hori fran-

tsesari kendua diotela, hunek latinari beihala egin zion bezala.

Zenbeiti aldiz adituko deiezu eskuarak ez daukala, ez duela egundaino ukan, hitz berezi belharraren itxurari doakonik.

Gure iduriko —nahikundeak egiten othe daukenez?— bada hortako hitz bat, asko lekutan oraino derabilatena: hura da «muskerra».

Alabainan, suge-angela pherdeari erraiten ohi diote eskualde hetan: *muskerra*. *Muskerra* halaber, oraino irintzeko dagon edozoin udare pherderi, bildurik hortzen artean karruskatu aitzinetik, —urrunera agertzen den ber, girtainetik dilindan.

«Muskerra» eratxikitzen da beraz udare gordinak daukan *itxurari*.

Belharrarena berdin izanez, zendako ez ginuke hitz beraz adiarazi behar? Zendako ez othe dute hitz beraz adiarazten aiphatu leku hetan beretan?...

ZALDUBY ALDUDAN

Gutiak dira, orobat, dakitenak gure *Harpeko* urari eskerrik gehiena eman dakotenetarik bat izan dela Zalduby koblakaria.

Ahuskyn ibili ondoan zenbeit urtez, ohartua zen handik jaustearekin berarekin galtzen zuela, aldi bakoitz, hango ur hautek egina zakoten ongia. Mendi gora hartarik mando bizkarrez beheiti jiteak akiturik bazagon aste bat osoa, gerruntzeak minberaturik, gogor juntak, gogo hits.

Azkenekotz arrunt jarria zen aldudarat igaitari. Bizi izan den ondar bortz-pasei urtetarik bat ez du huts egin hunat bere ager aldiñoa egin gabe. Ur mota berak izanez geroztik han eta hemen —hala direla ithor dute zerbeit dakiten guziek— nolaz ez zuken gutartean laketago, harat-hunat ibiltzeko errextasun guziak bi eta egoitza goxoagoa eskupean emaiten ginaizkon ordutik?

Laster maitatu ere, harek, Alduda. Etzuen aspaldi bazabilala eskualde hotan, HARPEKO

uraz izkiriatu zuelarik orok ezagutua den liburu ttipi pollita, zointan ez bakarrik delako ithurria, bainan oraino hemengo azinda... beltzak berak hain amultsuki goresten baititu.

Guti dugu ikusi adin hartako xahar hain lirain xut gorarik, ile xuri nasai batzuek bere begitarte arrai xuhaila eztiagotzen zakotelarik oraino eta iduri gaztetzen. Jauntzitik hiritar emaiten zuen, edo bederen etxeko seme handi. Ibilgunean bauzen Eskualdun menditarrek bakarrik daukaten halako zalhu arinkeriarik gabeko zerbeit. Eskuak hain eder eta gurbil zauzkan non berehala ezagun baitzen zer tresna zerabilaten eta nola. Azken bizpahiru urtetarat bizkitartean adinak hurritua zakon urhatsa, burua lurrerat ukurtu gabe hargatik. Gaitz zerbeit zintzurari lothurik, erlastua ere zen, haren entzutea orozbat goxo eta bitxi baitzitzeien orori.

Udako goizetan bederatziak artino hozpil baitago oraino, gauaz bezala, gai hotako airea, *Harperat* bazoan bizpahiru adixkiderekin, plazako gazte andana bat ondotik jarraikitzen zitzaizkola. Ezagutzen zituen hok denak; denentzat! bazuen

elhe on edo behako ezti bat. Lañoa zelakotz eta xehea ezin gehiago, maite zuten orok.

Harpeko ur hotx mehe garbitik edan eta, jar-tzen ohi zen erregebidearen bazterrean dagon kotor ttipi baten gainean. Inguratzen ginuen. Orduan bazuten haren ezpainen zerbeit, zerbeit erraiteko! Batzuetan ezin athertua, xaharra bai-tzen eta xaharra baino gehiago... koblakaria. Zer nahi bazakien Eskual-herriaz, Eskual-herriko xokoetan aditzen diren hizkuntza bereziez. Ez dut uste nehork maitatu duen Eskual-herria bihotz kartsuago batekin eta ukan fede gehiago gure etorkizunean.

Arratsaldetan haren atseginik handiena Aldu-dako plazan batzu eta bertzeekin elheketa artzea. Hemengo jendea argitua zaukan, ikusia, idekia, ohartua izpirituko gauzer. Gogotik entzu-ten ere zuten orok, ez baita deus jakintsun batentzat goxoagorik.

Artetan bazoan plazatik urrunxago. Begiak behar zituen ase hemengo mendiek erakusten dituzten itxura pollitez, beharriak ibaiaren xurrungaz, bulharrak aire garbiz. Bazterraren ederrak osagarria emaiten zakon bai eta libu-

ruek hain ardura kentzen duten bihotzeko bakea.

Zer erranen dugu harek utzi koblez? *Eskualdunak* bat bertzearen ondotik ezartzera doatza, eskerrak baitiozkagu. Ja ezagun da zer ofiziale mina

zen, xuhurra, garbia. Orratza bezain xuxen lerrokatzen daukitzu behar diren hitzak, iraziz, izartuz. Badaki zer erran, zer ez. Gogoeta bako txari bere lekua eratxikitzen dako, lumatik erortzera utzi baino lehen. Labur aireño bat othe duenez bizkitartean? Haria mehetto? Idorxko ez othe duen orhatzen? Aithortu behar dugu beharria ez daukula hain gozoki hatzemaiten nola Elissamburuk edo Diharrartek.

Etzen norbeit kantuz adiaraztekoa itsasoaren urhuriak, zeruen eder handi izigarria, lur gainaren itxura aldakorak, gizonaren bihotzean ihalozkatzen diren azturen orroa Baditeke ere gure eskuara zaharrak hoinbertzeren erraitea ez dezaken jasan, ez duelakotz hortako aski hitz, aski itzulika. Baditeke eskualdun koblek ez dezaketan ukan, hurbilik ere, gauzek manatzen lioketen hedadura edo indarra; xume eta pollit baizik

ez diren izanen bethi, Eskual-herriko bazterra bezala...

Zenbeit miretsi dukete, bertzalde, Zalduby ixur zadien, izkiriaturen zuen aldi bakotx, erlisioneko gauzetarat. Bainan etzuden hortako behar apez. Edozoin aipha dezan, apeza bere hartarat laster lerratzen ohi da. Onets dezagun hargatik elizako zerez mintzatu denean dituela apaindu bere koblarik hoberenak, zoin nahi izan dadien erlisioneaz bezenbatean gutarik bakotxak bere barnean daukan sinestea. Irakurtzekoa da eta elizetan kantatzekoa, bertze hanitzen artean, aldareko ostia sakratuak athera dakon bersu andana.

Aldudan zabilaneko utzixea zuen bizkitartean hitz neurtzeak galdegiten duen eta doidoia aipatu dugun lan nekea. Jarraitzen zen bakarrik egunean eguneko ikusi edo aditu zituen larrien paperrean ezartzera. Berrogoi urtez holaxet izkiriatu ukan ditu arrats guziez, bat huts egin gabe, bere berriak, izkirio xehe doidoia ikus ditaken batez. Erraiteko baizik ez da, bainan gogoazkar bezain bixta xorrotx zuen oraino lauetan hogoi urtetan.

Eta bakhanago gertatzen dena, hauxe: bere bizi guziko gora-behera ttipienez orhoit baitzen, ordu berekoez bezala. *Crespoeneko* etxe ederrean, harat biltzen baitzen, badauzka hogoi ta bortz xoraturik hortaz, eta orobat harriturik!

Eskualdunek, guziz Aldudan, ez dezakete ahantz Zalduby.

EGIAREN HIRU ITXURAK

Abiatua nintzan mendiari behera, Eskualdun zuhurrenetarik bat lagun, biak elgarrekin iganak baikinen goizetik, jatekoa bizkarrean. Bai eta goren gorenean, aitz baten itzalean bazkaldurik, elgarren ondoan egonak, beha bazter zabalari, begiak alde orotan ikerka, bulharrak gain hetako aire meheaz ezin asez; artetan, halako eremuak gure oinetan ikusiz eta guhau hain ttipi, hain ezdeus, barnea hersten zaungularik bakotxak guretzat ginaukan laztura batek.

Orai jausten ari ginen etxerat, ixil eta zalhu, —zerbeit handiagok, gibeletik jarraikiz, izitu ukan baginintu bezala. Gizonaren neurri xuxenerat aphaldurik gure burua mendiak, gogoaz bildua ginoazin.

Iguzkia gora zagoen oraino; agorrileko iguzki bat, sua zariona. Beherago eta beroago, airea bakhanduz zoan; oro sapan eta geldi; laborariak bakarrik harat-hunat, ogi sartzen.

Mazelaren zolara gabe trikatzen gira, asti ausarkiz.

—Ori, zaut hasten besotik harturik ene laguna, zelhaia erhiaz erakusten zaundalarik: Egiak baditu hiru itxura, baldin beha egoiten bazaizkio aitzinetik, parrean, edo han harat joan eta, gibeletik. Hiru itxura berezi... Egia bera ezin ezagutzuz, hiruetarik bat hautatzen baitu gizonak eta bere barnean finkatzen, ordutik eratzikitzen daizkolarik bere egintza eta gogoeta guziak. Hoberenaren berextera behar baitu beraz ari, bere onetan.

Orai erradazut othe ditaken deus ederragorik hanxeko laborari hek baino, hemendik?

Urrun direlakotz, iduri du kantuz baderamata beren lana. Lanetan den gozoena ogi biltzea, bihotza gehienik bozten duena, bizkarra bustirik ere apur bat. Zer jende andana lerroan, gizon, emazte, haur, zahar eta gazte, batzu espaltzen, bertzeak zamatzan, bertze batzu ezpartzua bi buruetarik eskuan azaoaren tinkatzera abian, xeheago zenbeit handik haratxago josteta ari direlarik buruz-gainka kizkien artean! Iguzkia alde dute, aroa idor; soailuan, jarraikiko zeien saparekin are gehiago zohituren zaizkote ogi-buru horiak.

Goraxago beha zoin pollit emaiten duten herriko etxeek, xuri xuria, metan, elizañoak gain hartarik zaintzen dituela. Arrai iduri dute hil-herriek berek, egunaren argiak gaintitzen dituelakotz. Nork daki, guk ez ikusirik ere, ez direnez hil gaixoak beren egoitzetarik jalgiak —hotz eta ilhunak baitzeiezte— alhorretarat jausteko, beren haurren laguntzea gatik lehenago berek hain laket zute ogi sartzean?...

Zer atsegina gure begientzat, laborari hoik aitzinean! Etzeielarik bizkitartean gogorat heldu, gaizoer, zer gozo dukegun heien harat-hunatari beha. Uste gabetarik dira eder, ikusgarri; urhats bat bakarrik ez dutelarik egiten non ez den beharra. Iduriz zorion osoa badaukate, bihotza garbi eta laño atxikitzen ohi duelakotz egunean eguneko lur-lanak.

Hau da Egiaren lehenbiziko itxura, ikusi gabe guhauk amesten dakoguna, urrundarikakoa.

* * *

Hurbil giten: hemen egonez ez ginintazke etxerat hel behin.

Aditzen duzu?... Kantuz ari zirela iduritzen baitzitzaukun, zernahi erranka ba elgarri, ahorat jin guziak; irri zafla handi batzu haatik artetan, bainan gizon edo emazte batek elhe tzar bat airez aire igorri duelakotz edo, ttonttor bat baitute berekin, mutiko kankail harek lasterkatu baitu ostikoka gibel-aldean...

Urteak ditu holaxet beha nagola herri huntako laborarier. Aithortuko dautazu badela itxuraz bazterretan jende ederragorik: gizonak, goizetik arrats lurrarekin borroka ari direlakotz, bai bihoztza bai izpiritua arrunt hari emanak, gazterik kaskailtzen dira; emazteak ahokorik gabe, aztal beharri hantu batzuekin, erditzeek pitrailduak, zoldaz legun, ez litazke on ez zure ez enetako; haurrek, ttipi direlarik ohakoan ahanzten baitituzte eta behar gabe zer nahitaz asetzen, zango makilak kakol derabiltzate, zorroa ja biribil, buru zabal gaitza lepo meheak nekez bezala jasaiten deielarik.

Bainan axalez hala-hulakoak badire, barnez ez dira zilarrago. Uste duzu hor, landa hortan, amodioz direla elgarretaratuak? Esker gaixtoan ba, bihurrian, ordainkari, ogiek bakotxarena

bere aldian behar baitute sarthu aro deno, sarthu ondoko egunetan bizi nahi bada. Egiaz derratzat batek bertzea ez dezaketela ikus. Berexten direnean hoi en gozorik handiena hau da: elgarraren jorratzea, aphaltzea, belzte, ausikiaren ondotik batzutan aztapar ukaldia ixilik eginez.

Beharrik huni edo hari noiztenka zerbeit makur gertatzen baitzako! Orduan, barneko janiza kexua axalerat barreatzen zeie; zainak ematurik jartzen eta begitarte arrai: bakea dugu herrian zenbeit egunez.

Sehi direno, azpiz beren nausien jaten; nausi sarthu direa bada, zikoitz ala idorrez hitz dautzut beren ohiko nausier ez dutela deus zorrik.

Gomazu lanean erakutsi behar deiezula abiatzetik! Beren ohiko urhatsetik ez zauzkitzu aldaratuko tuntik, —hura delakoan bakarrik xuxena, eta ona, ustez.

Ez zeiezula aipha holako mendi xoragarrien artean biziaren eremaitea atsegin bat dela, aski gorets ez ditakena. Ihardetsiko dautzute, nakaizturik:

—Ederrak gure mendiak, jauna, ederrak?!
Itsusiz, izaitekotz! Ezagun da etzirela gure

Domingo bezala egun guzietan han ibiltzen, hiru oron behar baititu bordarat heltzeko, ardiak biltzea bertaldea!»

Deus ez da ederrik hoientzat, urrea baizik eta ase ondoan etzanik egoitea.

Bizkitartean, Gobernamentuko mutilik xumeenaren aitzinean burua ukurtzen dute; legeko gizonak urrun ikusi nahiago dituzte ezen ez hurbil; heriotzeko orenean, ifernuko suaren beldurrak apezaren oinetan xuritzen ditu, bokeak oihal zikin bat egiten duen bezala.

Horra Egiaren bigarren itxura, gure begietakoa, hain hitsa non barnea ilhantzen baitaiku eta, lurrer ala etxeer behatu ere gabe, manatzen laster urrunt giten hemendik.

* * *

Berriz so egoiten bagitzeie, gaua heldu zaurkularik gainerat epel eta ixil, gogoetaturik nago, jadanik urriki dut oixtian hala mintzaturik; zurenekin batean ene begiak bertze zerbeiti oharitzen dira, —doidoia, hubilegi izanez, argi sobe-
rak gordetzen baitzaungun. ahal eta higuigarri

zitzauzkigun heien beren maitatzera goazi elgarrekin.

Zer da gure adimendua, hartaz baigande guziz hantuak? Gauza guti. Badakiguia deus ororen buruan? Badea errotik ezagutzen dugun zerik? Hoinbertze menderen ondotik, belhar ostobat bakarra ez du egin ahal ukan oraino gizonak, ez eta ere zilatu bera nundik heldu den, norat doan, zer den zeru gain hortan, noradino doatzin horko eremuak, nola gauden zenbeit urtez baizirik gero itzaltzeko, heriotzeak ea hiltzen gitueñez osoki, ala bertze norapeit bertze itxura batekin apaindurik alharat eremaiten? Lur huntako itzulikez berez, ez daudea gure argiak bethi heintsu bat, hitzak baizik edo izenak ez direlarik aldatzen?

Gure haragiaren alderat zendako gira ixuria-go? Orai niz egiazki ahalgetzen laborari gaizoer beha. Hoik bederen beren izerdiaz, beren nigarrrez, batzuetan beren odolaz bustirik ontzen dute lurra! Ez bakarrik jendeak, bainan kabalak ere, eta landareak hazten dituztelarik beren esku-lanaz.

Gure eginbide ala jakitateetan lehena ez gindukea behar, egiazki, geure hazkurriaren lurretik atheratzea, nekearekin zebatz gure burua, zoin leku guti daukagun eta indar noiztenka bederen bermatz ikusten dugularik?

Ez dezagun uste ukan bertzela laborari hoik bihotza ala izpiritua arrunt hutsa dutela. Hanitzetan laborari iduriz gaizoenetik eta jakintsunik bipilenera ez da arte izpi bat baizik, harrigarri baita zoin ttipia: eta hil baten oinetan, haur baten aitzinean, emazte baten ondoan laboraririk goibelenak berdin nigar, berdin irri egin dezake, berdin maita nola jakintsunik argituenak. ala batek ala bertzeak ez dute bertzerik erakusten baizik gizonaren izaitea daukatela, bizi huntako gertakari handietarik batekin bekoz-beko aurkitzen direnean.

Hobeak othe gira hoik baino? Aithor dezagun ezetz. Buruaren alhatzeak baldin gizona apur bat axalez leguntzen badu, idekitzen dakolarik, argitzen, hedatzen bere baitharik zukeen antzea, bihotza berdin latz eta jauzkor eta berekoi uzten diola daukat. Hobeak girelako iduria dugu, ez bertzerik.

Eta egia balitz hobeak girela bihotzez, eta adimenduz hanitzez gehiagokoak, ez gindukea gure soberakinetik izpi bat zor hola lurrarekin borroka higaturik hazkurria bilhatzen daukute-nei?

Orhoitzen othe gira behar bezenbat langile gaixoek gure gainean dituzten zuzenez?

Gau on, adixkidea. Ilhun beltza dugu. Erakutsi dautzut Egiaren hirugarren itxura, gizonak zuhurtzian dagoeno eratxikitzen dakona, hobere-rena eta azkena.

TRATUAK ORDU BATEZ

Egon zirea behinere merkatuetan gure laborarier beha, kabala buru bat saltzeko dutenean?

Goitzetik helduak dira, argiko jaikirik mendi xokoan. Bide guai oinez iragana dute, beren hura sokatik; akituak, kexu, ahulduak, haskari xume bat egiten dautzute hanxe, aberearen aitzinean xutik.

Eta bethi xutik badaude eguerdi artio, han berean, erostuna noiz agertuko zeien. Bazkaria tokiaren gainean, haskariaren iduriko, ez balin badute lagunik nehor; orduan, aberea haren eskuko utzirik, ostaturat baitoatzi, eta jan baino gehixago edanik (maiz dena ere ahal bezalakoa) bazkaldu direlako ustearekin baitire atheratzen.

Bi orenetarik goiti haste, zinez, merkatua. Arte hartan ikuskari, usainka, haztaka baizik ez ibilki erostunak.

Heldu zako bada azkenean gure gizonari hotarik bat, kitzikatzera. Solas alfer andana bat erabili ondoan, orok sortzetik gogoz dazkiten batzu, badoatzi biak, erran eta erran, ostaturat,

hemen trenkatuko dutela beren gora-behera. Arnoa edan, gero kafe, gero aguardient zirrista bat, eta tratua bethi hein berean. Zintzurra larrutua, barnea sutan, beharriak tutaturik ezin elgar adi gehiago, bai eta iduri samur, bizkarra itzultzen dute, jalgitzearekin, batek bertzeari.

Gure laboraria bere aberearen ganat. Harat orduko, bertze erostun bat kitzikan. Elhe hanitz, itzulika, harat-hunat, estakuru, ikertze, zimardika. Lapurtarraren mihia, nork erran lio? Baxenabartarrarena baino zalhuago, Ziberotarrarenari gaihentzera. Alo, goazin berriz ere ostaturat, antolatuko girenetz!

Atheratzen dira laster, deusik ezin eginez, pint'arnea hargatik zanka zanka husturik, basoak elgarri joz.

Gure gizonak bere behia ezin sal. Lotsatzen hasia da. Berantzen ari du. Egarrria bertzalde gaixtoago baizik ez. Lagun batzuek baderamate xamarretik berriz ere barnerat. Han erasten dituztenak, xuxen edo makur, egun hartako kabalen, merkatuaren, hunen eta haren gainean!!...

Bainan, handik athera deneko huna nun aitzinera duen oixtiko erostun hura bera, lehenbizikoa. Hasten dira berriz gataskan. Eta berriz ere, hamar liberako baten ez-baia nolazpeit gertatuz, sartzen biak ostatuan. Edariak barnean erakitzearekin mihia zabaltzen baitu, etzazula uste ukan berehala aditzen dutela elgar. Egiten dira bizkitartean noizbeit. Saltzen da behia.

Etixerat abiatzean, hor agertzen zako gure laborariari auzo herriko ezagun bat. Nola utz hura, harekin hustu gabe baso ttipi bat karrikako ondar etxean?

Heltzen da azkenean, ilhun beltzeko, bere mendirat. Behaztoparik gabe, xuxen, bertze egunetan baino hargatik apur bat airosago.

Bizkitartean merkatu egun hura guzia galdua ukanen du bere lanendako. Bere buruari edatearekin eta kalapitan eman dako akit aldi bat. Biharamunean egon beharko da gemenik gabe eta hits. Horra bi egun galduak.

* * *

Bertzelako arak dituzte Nortamerikako laborariek, lekutan bederen.

Han sal-erospenak, hamabortz, hemezortzi urtetako mutiko gazteen gain doatzi. Aita familiakoari doako etxean egoitea, bere lanetik ez dadien aldara, bere bizipide eta irabazia begira ditzan osorik. Semea zako joaiten merkaturat kabalekin, haur izana gatik behar den guzia badelakotz.

Goizarekin egiten dira tratuak, odol hotzean baitu gizonak kaskoa bere, nihoiz ukaitekotz. Atherbe handi batzuetan dira kokatzen oro, abere eta jende, iguzki ala euritik maldan.

Sartzean kabalak pizatzen dituzte, denak. Gero baderamatzate zoin tokitarat iduritzen ere baitzeie, eta harat: baitira lau barrio, abereen oneziarena araberan eginak. Hoberenak lehenbizikoan kokatzen dira, lerroan, xarrenak azkenean. Mutikoek laster ikasten dute, begira, zointarat behar dituzten batzu ala bertzeak berezi.

Erosleak, saltzaleen adin berekoak hek ere, erran dutan bezala, badabiltza ikertzen. Hotz eta motz, arras elhe gutirekin. Merkatura hasi gabe ezarria da athean, auzo hirietarik jin galdeen

arabera, orok irakurtzeko menean, zenbat egin dezaken egun hartan kiloak: hoberenak, onak, bierartekoak, hala-hulakoak, baitira lau mota, aipatu dugun bezala.

Hamarrak irian joiten da xilintxa bat. Haste tratua! Ez dute mutikoek buruaren den gutiena akitzerik. Bakotxak badauka eskuan liburu ttipi bat, hartan kondu guziak eginak baitire aitzinetik asti edo jakitaterik ez dutenendako. Hunenbertze kilo dea behi hunen hazta? Ederki: egungo saltzapenaren neurrian, aberea hauta delarik, heldu da hunenbertze urre. Gutixago, arinago balin bada edo haragi arruntagokoa. Hitz batez, zer ere emaiten ahal baitzako eta izari hartara dute dirutzen. Hameketan, bertze xilintxa ukaldi bat. Hanbat gaixtoago, hura jo eta, aitzina jarraitzen denari. Ez dute haizu utziko gizon batzuek, eta bertzalde haren sakelak jakinen du zimiko baten berri.

Merkatua husten dute orok. Kalapitarik gabe, jan edan eta elhe alferretarik begiratur, denen onetan xuxen egin izan da, *ordu* batez, hanitz mila liberakoren tratua.

...Ez dautzut erraiten. Manex, ez dautzut erraiten hola behar gindukela egin guk, egin dezakegula ere hoinbertzetarainokorik Eskualherrian.

Derratzut bakarrik Nortamerikan nola den.

ESKUARAREN IKASTEKO

Eskualdunek egiten dugu gizalde bat bertze-tarik berezia, ez bakarrik bizi giren tokiaz, itsas bazterrean bortuen bi aldetarik egoitzatzat hautatu ginduen xoko guziz maitagarriaz; ez bakarrik gure ohitzez, artzaingo eta laborantzako aztura, herriaren amodio, urrungo leihorren eza-gutzeko tirria, pilota, dantza-jauzi, makila, mus, irrintzina, ezei, phesta-berri, tobera-mustra, bizi-tegi nasai eta garbi, xuhurtzia, zuzentasun, geure buruaren jabego, arrotzetarik begiratze, familiako atxikimendu; ez bakarrik gure haindirateko sinesteez, hok odolean bezala, aitatik semera, baiterakarzagu; ez bakarrik, hitz batez erran dezadan, gure baitharikako olde hoitaz; baina oraino gure hizkuntza zahar, guhauk baino gehiago orobat auzoek miresten duten eskuara ederraz.

Ez dakit nehork behinere argitarat aski eman dituen gure mintzaiak, edozeren erraiteko, dauzkan bide, itzuli, antze, inguruak. Edozoin hitz nahi duen aldetarat xuxen erabil detzozkon

gure mehiak, etzako eskuarari gaitzitzen; moztan, luzatzen, xederratzen, bat bertzeari josten ahal diozka; zume batzu bezala malgu dezazkegu, gogoaren harat-hunat guzier uztartuz; ez baita bertze hizkuntza bat lurraren gainean, ez, gozogune berak dituenik.

Zendako aiher ginitzozke, erasian diogularik ez dela jarraiki mendeari; gibel egon dela, xuhur, mutu, hau bethi eta aitzinago zoalarik, hunek galdegiten ziozkan apaindura berriak etzituelakotz hartzen; amaso emaiten duela oraiko mintzai gazte, burrustan elhea dariotenen artean?

Hitz guti derabila, ba, gure amasok, eta bertzela ixila da. Kasik herrian beihala ikusten zituen gauzen baizik ez daki izendatzen. Etzen berrikaria. Aitzinekoer atxikia zen. Bazterretarik begien azpirat edo bere esku ederren arterat emaiten zakotenean arrotz zerbeit, urruntzen zitzakon, edo zuen aurdikitzen behatu orduko. Etzuen oraiko neskato gazteen eiterik...

Erakutsiaren ariaz, balakuz, lausenguz, indarrez batzuetan, har arazten zioten azkenean; bainan ez gogotik. Bertze bat jarria zela iduriturik, zaurturik zaukan bihotza hanitz urtez. Gerta-

tzen ere zitzakon, lehengoaz orhoituz, aldatzea baitezpadako ez kausituz, ez eta pollit, eman zakoten apainduraz higuindurik, uzten baitzuen hau, zaharraren jaunzteko berriz. Mendeak eta mendeak behar zituen bere hartarik den gutiena zeharkatzeko.

Hain aspalditik, erakusterat emaiten zuen bazakiela ja egietan handiena, hauxe baita: gure funtsa, gogo mina, bihotz barnea berdin dagozila bethi, larruaren edo larru gaineko apainduren itxurak edo zer izan diten; hok ez direla begieta-ko baizik, eta jostagailu.

Hartakotz lehenago zen hura orai ere bada-
go, alde orotarik etsaiek zenbat hertsaturik ere baitaukate. Bere haurrer, bere umeer berer inda-
rrekin diharduka; hok, auzo mintzaiek lilluratu-
rik, hizkuntza joritu nahi dakotenean. Adiarazten
deie, irri ezti batekin:

«—Etzaiztela ahalge nitaz. Ez kexa. Xahartua izana gatik, begi onak dauzkat oraino, eta burua azkar. Gauzak, bederazka hartuz edo batek bertzeari datxikitela, dituela berrogoi ta hamar mende bezala diraute. Ginharriz berdin, azalez bakarrik izpi bat aldatuak. Entzun nahi banuzue

ontsa, erakutsiko daukitzuet nola diren beren izaite egiazkoan, hartarik ez baitira kantitu, ez bahinere eginen. Nahi duten bezain urrun eta barna hel ditela ikerzaleen behakoak, nik erranen deiet ikertu edo hatzeman uste duketen guzien *erroa*.»

Elhe gutiz, holaxet, gure eskuara xaharrak baderatsa gizonak dazkitzaten eta jakin ditzazketenak oro. Eskual-herrian, guziz jende xehearen mintzaia balin bada, jakintsunek ez dute hoberik beharrenaren elgarrekin ihardukitzeko: gauzen zolaraino hel dezakelakotz, eta laburzki, bere hizkuntzaren argia.

Hanitzak eta hanitzak badira, bizkitartean, ohartzen ez zaizkonak, oroz gainerik gure herriar eskola apur bat hartu dutenen artean. Beren mintzai ederra bazterrerat utzirik, bertzetarat lerratzen ohi dira, ardura batere beharrik gabe, handiarena egin nahiz. Zoroak hek, beren amaren esnea ukatzen baitute!

Bertze batzuek ahulkeriaz, alferrez, beren mihiaren jabe ezin egonez, nun nahi, noiz nahi, nola nahi, erdaratik emaiten dakote, nahas-

mahas itsusi ezin jasanezko bat egiten dutelarik; ezin baititeke adi ere, okaztagarriz.

Badira eskuararen irakurtzea bera halako bat zeienak; hok, burutik badutelakotz, urrikalgarri baizik ez baitira.

Bainan makur mintzatzea baino goihengarriagorik baduzu. Zer erran izkiriatu nahi ez dute-
nentzat izkiriutzen ez dakitenentzat! Hok ukatzen baino gehiago dute: egiten diote laido.

Ordu litake eskuarari gei den amodioa eman baginezo, jarraik baginitzozko mihiz, lumaz, bihotzez.

Hemengo gure oihuek, bizkitartean, ez dakarkete holakoetan gibelondo handirik. Lana du galdegiten, mintzai bati zor zaion atxikimendua erakutsi nahi zakonean, haren gogoan, ahoan, eskuan erabiltzeak.

Haur danikako lana, egun guzietakoa.

Behazu alabainan nola diren buruan sartzen bertze mintzai guziak, dela frantses, dela espagnol, dela angles, dela aleman. Lehen hitzak, amaren belhaunen gainean, amaren besoetan entzunaren ariaz ditu beharriak hartzen. Hitz goxo amultsuak, bere bizian, eta hiltzeko teno-

rean ere, hek bezain oso ala garbirik ez baitu atxikiko bere baithan gizonak!

Etxean aditu elhe, othoitz, kantuek laster emendatzen dute andanaño hura. Bainan xuhur lagoke, bizitzeko harat-hunatarendako eskas, haurrak ez lioke handitzearekin eskerrik, baldin neurri hartan balauka.

Bere lagunekin egunetik egunera finka ez baleza ere eta usu, hor heldu zaizko ordean eskolako urteak, zointan aitamen lekuko batek xuxenduko baitako mihia, trebatuko hatzean ezarriko bethierekotz, ephe berean hizkuntzaren bai irakurtzen bai izkiriitzen erakutsiko diolarik. Liburuetarik buruan hartuko ditu jakintsunen amets eta erran xoragarriak. Luma eskuan, hek bezala egitera lehiatuko da.

Zorigaitzez Eskualdunek ez dezakegu holakorik. Hemen, adimendurat heldu orduko, erdarari behar du jarri haurrak, eskuara ez dezakelakotz eskola-emaileak onets: egin ahal baleza ere, ez bailezake eskuarak, bere zaharrean, haurraren izpiritua idek oraiko mendetako gauzen itxurer. Etxekoak eta apeza ez balitu, hastapeneko min-

tzaiaren ahanztea luke haurrak, edo alderatuztea.

Iduritzen zauku hargatik eskola-emaileak, eskualduna delarik, aitamena ordaingoa errexki bethe ahal lezakela, bere nausien manuer berdin jauspen ekarriz. Zendako ez, erakusten ari delarik, frantses edo espagnolari, hauien hobeki argitan ezartzeko, eskuara poxi bat jarraikaraz? Batetik bertzera jauzika, haurra ohar litake. Bi hizkuntzak elgarren ondotik ezpainetan erabiliz, adi lezake bat bederaren soinu berezia. Bere etxekoetarik dauzkan elheen izkiriartzeko tirria jin lako, eman lezokete behar orduan; ikusiz, gogoan har bailezake zer begitarte duten erdarazkoek eta hek, zertan berdina, zertan ez.

Ez gabilta bizkitartean ametsetarik. Gure herri ttipietako eskola-emaile guziak eskualdunak balira ere, eta eskuararen aldekoak, heiekin labilkeno guti lezake maita haurrak eskuara: hurregi litakelakotz alde batetik, eta bertzetik izpirituari nekez lotzen ohi baitzako zerbeit, ez bazako egun guziaz emaiten hartaz alhapide. Hortarik adiarazi nahi baitugu ez derabiltzagula

—ezin bertzez, maizenik— aski ardura gure haurrak eskolan.

Etzetik jalgitzen denean nunbait geldi geldia izpirituaren alhatzeko, hala nola herri-nausi gehienetan ditugun eskoletxe tarroetarat, hemen egiteko; orduan, aipatu dugun sailean bermatzeak uste dugu eman lezaken ondorio zinezkorik. Hanbatenaz ere non hango buruzagiak bere jabe baitira, beren gain ari. Urte guziez hogoi egun, zer diot! aste bat bera bakarrik eman balezote eskuararen irakasteari, dela ahoz, dela lumaz, zer haziak ez litzazkete gero-kotzat eragin!

Irakaspen garbia emaithekotan haatik, bakuna, edo zoinek errexki buruan sar eta koka lezaken bat; guziz izkiriatzeaz bezenbatean, huntan berriki danik hartua duen itxura baldin ez balakio begira eskuarari, pollit bezain garbia baitauka eta ezin gehiago garbia, laster bazterrerat utzia bailitake eta galdua.

Zendako ere, delako eskoletan, ez litake *artetik* hitz bat aipatu gure lurra jasanik dauzkan gertakariez, sorthu dituen gizonez, erabili dituen itzulikez, bederen azken mende hotan? Zendako

ez izenda Eskualdunek bururatu esku-lan miragarriak, ikertu leihorak, neurtu kantuak, piztu ala pairatu gerlak, agertu liburuak, beren artean jenden ala ontasunen alderateko finkatu lege zuhurrak?

Horrela, jende xehea balago ere, bethi beza-la, bere sor-herriaren omenaz jakin gabe deus, bere lurraren maitatzeko ez ukanki harekin egun guziez borrokatzea baizik, apur bat eskolatzeko ahala luketenetan bederen baginintuzke nun nahi Eskual-herriaren zaintzale, Eskual-herriaren gizon ager litazkenak, ahoz, lumaz, buruz, biho-tzez.

Noiz goitituko othe gira, gurez gure, bertze gizaldeen neurrirat?

ERIAREN GELA

Eriaren gela —zendako nahiago othe dute batzuek erran, erdi frantsesez, *gambera?*— behar litake etxeko hoberena: ohean denak, senda dadien edo hil, jakin dezan gatik guk bederen, haren ahaideek, zenbat urrikari ginduen eta maite. Orok onesten dugu hori; aiphatzea bera halako bat zauku.

Dezagun orai ikus nolakoa behar litaken gela hura, etxeko hoberena izaiteko, etxetiar edo maizter etxe batean; eta bertzalde, eriarentzat nola ditaken hoberenik.

* * *

Iguzki alderat nahi luke leiho nasai batekin: argia, airea, berogia jabe ahal zaizkion ausarkian. Ilhunbeari maiz darraiko zikina. Gizona, kabala eta zuhaitzak bezala, airetik bizi da, hunek sar athera bat birietan, ostoetan, egiten deielarik; bereaz berritu behar du aireak ardura, eta izan kutsurik gabea. Zenbat aldiz ez dugu zorigaitzez

ikusten ongarri metako bafada, leihotik eriaren gainerat heldu ithoka, gelaren barnea urrin likits batez bethea daukalarik!...

Eriari, zoin nahi izan dadin, laketago zako bertzalde, iguzkiko berogiaren pereka goxoa, ezen ez ipar haizearen xixtua; gehiago dena, aire bustia, hala nola baita toki uspeletan, kalte du.

Harrabotsak ere gaizten du ontza ez dena: haren etzantza ez dadiela beraz izan ez sukalde, ez barroki gainean.

* * *

Eriaren gelak behar du bier-arte handi eta, etxeko hoberena izan dadien lehia dugunaz geroztik, zurez zolatua, bai gainean, bai azpian, etxetiar etxe bat balin bada ere. Gela taulaz tronatu bakar bat ez litzaguke sobera bizitegi bako-txean, jende batzu huntan egoiten diren ordutik, —den beharrrena ere jendea baita, eta erikor.

Zola dena lurra, eta zilokatua itsuski; gaina, hainbertzetaraino joana non arto-buruak soailu-tik dilindan baitzagoden: horra nolako «ganbe-

ran» hil izana den berriki, erhauts pean, mainarik gabe —nausia aberatsa zuelarik bizkitartean eta bera bere lanaz hanitz urtez emeki emeki joritua— gizon laborari nekazale bat... Gaztena, haritza, lizarra, pagoa ez ginintuzke bada hain xuhur gure oihanetan!

Gelaren sahetsak beude xuri xuria, arinago baita hola, eta gisuak hanitz ihizi xehe ala onddo gaitz-emaile erretzen ohi baititu. Laborariak ez luke harrastien apaintzeko onetsi behar paperrik: hunek galdegiten dituen arthak, garbi, oso, tinki egoiteko, nehola ere ez baitezozke eman.

Itze batzuetarik dilindan ontsa daude gure herri girixtinoetan ur benedikatu untzi eta kuru-tzefika bat, eskuaren menea: urruntxago, ohe-tik agerian hek ere, ez balitz begien atseginarendako baizik, miraila bat eta bizpahiru «kadre» — ez gehiago— ahalaz ederrak, bainan osparik gabe.

Zer dugu orai kokatuko, gaina, sahetsak beren edergailuekin, azpia emanak daizkogun gela hortan?

Lehenik ohea. Ohe ona. Zurezkoa baino hobe burdinazkoa. Hertsu izan bedi, baten doian, aski litaken baino luzexago. Ez ezar zokoan, hemen zikin litakelakotz, ilhun, higitzeko neke, arthazaleen xifrigarri, eriazen ehaile. Harrasietarik baten erdiari doala buruz, garaitikoaz ez duelarik huntitzen deus. Horrela inguruan errexiago ibiltzen ahal zako edozoin, laket baitzaio zaintzaleari eria goititu behar duelarik, garbitu, lothu, untzian ezarri, jausten lagundu; bai eta medikuari, zer ari den argitara ikusteko.

Oheak bertzalde aski gora luke nahi. Hanitz behar orduetan, haur ukaitetarik haste, errexiago baitira halakoarekin laguntzak.

Daukala «sommier» bat, bai eta, hunen gainean, «matelas» guria, ilez. Bihotza joan nahi dauku batzuetan ikusteak nola eri gaixo batzuek badauden, sahetz-hezurak minberatuak, gibel-aldea zaurtua, lastai idor baten barnean, ziloan, bizirik ahantziak... Mediku bat hurbiltzera heldu zeielarik, zer lanak ez ditu han, ezin ikusiz, ezin ikertuz, ezin lothuz!

Tronaduratik eskuen menera jauts bekio soka bat azkarra, ziri bat datxikola beherean trebes: huntan bermatuz eria, hein batean daduzkano indarrak, goiti ahal bailiteke, itzul, jar, gozatzen duelarik etzanik egonarekin hainbertze minbertua eta maiz egosia duen bizkarra.

Othoi, othoi ez ezar «erridauik»: erhautsaren biltzeko eta, higitzen direnean, harrotzeko bai-zen ez direlakotz; airearen harat-hunatari, bertzalde, bidea hesten diotelarik. Hetan igortzen ohi den dirua zuhurrago gindaukake «sommier» batean xahu baledi.

* * *

Etzantzaz garaitikoak errexki ezar ditzazkegu orai beren tokietan.

Ohe aitzineko «tapizaren» orde, kalainka edo mihise zahar bat doblaturik hobe baizik ez litake, haatik maiz aldatzekotan.

Buruaren aldean xutik dagoela gauazko untziaren teia. Lau taula puska, mihietan, ontsa ondoratzen den athe batekin, aski bailitazke.

Urrunxago mahain bat, garbitzeko ala xukatzeko behar diren zer guziekin. Ez ahantz ororen artetik «savon» zati bat, boketako den hartarik, hoberena hura baita.

Gelditzen da oraino gure gelan leku ausarki «armairuarentzat», huntan koka ditezen mihise, atorra, mokanes, hitz batez oihal xuri mota guziak; bai eta bi lastozko alkirentzat.

BASA

Amen-omenek beharrietarat ekarri daukute eskual hirixka batean egun hotan gertatu bitxi-keria hau.

Merkatua zen. Karrika, ostatu, botiga, oro alhan. Betbetan ikusten dute komisarioa bazoala, urhatsa bipilik, etxe batetara. Igaiten da, sartzeko aldiaren goait zaudenak besoez baztertuz, legearen izen garratza oihu egiten du, idekitzen dakote: berehala, barne hartan lanean ari zen basa dentistak bere tresnak kukutzen ditu, barkamendu eskatzen gezur zenbeiten ondotik, amandaren pagatzea hitzemaiten, eta hagineko minarekin ihakinka zaudenak handik badoatzi hortzez karraskan.

Ephe berean, ja berria adixkide batzuek heldua baitzakoten basa hezur-xuxentzaleari, hunek bizpahiru gizon kanporat, haren eskuareari zaudenak hautsiak zituzketenen xuxentzeko: medikuaren ganat laster egin zezaten.

Basa emaginak berak ikharan zauden, nahiz ba omen den hetarik emazte bezenbat.

Urrunxago bizi den aztiak, etxea hetsi berriz harek, erasian ziolarik oraiko Gobernamentu tzar hunek gizonik baitezpadakoenak ez dituela bizitzera uzten.

Ez dugu ofiziale ohoragarri hoitarik bihirik ezagutzen; badakikete bertzela, engoitik, nola iharduk etsaiari; bainan ez gaudezke, hemen, heien alde gure mintzo xumea zuzen den bezala adiarazi gabe.

Gure indar guzietz badatxikigu heien alderdia, komisarioaren kontra. Huts egin du komisarioak. Hunen egitateak ez duke uste zuen ondoriorik. Ez dezokegu onets, ez barka.

Ba, egia da, orok ikusten dugu, oro gure gostuz ohartzen gitarraizko: *ez da nehor ikasiz baizik ofizio baten jakitera heltzen, ikasiz norbeiteganik*. Har dezagun xumeena: artzaingoa. Artzain guti, artzainik bat ere ez, bere baitharik artzain on bilhakatu denik: ardien alhatzea, batzea, moztea, deiztea, gasna egitea, horra lan andana bat, erakutsi gabe nehor ohartzen ez zaizkotenak. Galdegiozute xuberotar artzainer. Alta ez dira tontoak! Bainan sorginik ez, halere,

heien artean. Orok ikasi behar beren ofizioa, eta ttipi danik.

Behazu laborariari. Hainbertze lan mota baitauka lurrak, begi ala eskuak hain xuxen jarraikitzea galdatzen dutenak, nor da hek ikasi gabe dazkienik? Nahi duzun bezenbat jeinu eta eskuaire ukana gatik, bizpalau urte bederen behar dituzu laborari onjartzeko, *norbeitek bidatzen zituelarik*. Zoin zautzu lanean jakinago: menditar laborari bethi bere gain ibili den bat, ala zelhaiko laborari-etxe handi batean mutil egonik dagona? Hau?... Niri ere ba.

Nun da zurgina, bere antzez etxe baten zure-ria ontsa ezarriko duena?

Nor da, eskolarik gabe, liburu bat eginen duenik?

Ezartzu laborari edozoin, apezaren jaunzturaz apaindurik, ea meza xuxen emanen duenetz? Ikusi duke bi aldiz, bizkitartean! Bainan, berauk othoi!

Gogoeta horiek guziak erabili dituzke aiphatu dugun hirixkako komisarioak. Barneak eman bide dio basa dentista harek etzakiela hortzen

antolatzen, guti edo aski atheratzen balin bazazkiken ere, hau ez baita neke.

Jazarri zako, uste ukanez laborari zozo batzuer erhautsa begietarat emaiten zuela bere tresnekin, jokotriaz zerameiela dirua sakelatik.

Gogoeta berak bazerabilzken basa hezur-xuxentzalearen, emaginen eta aztiaren alderat. Ez balin bazeie oldartu, ahamen handiegia ez baitu nahi ukan ereman egun berean, horra zendako...

Egin duke oraino bere baithan komisario gaizo harek:

«—Dentista hunek etzakik dentistgoan, haragin batek notantzan baino gehiago. Karrikaren haindiko buruan, hara berriz biga, hogoi ta lau urte artio eskoletan egonik etorriak direnak. Zenbat nahi guti bermatu balin badira ere, ba ahal zakie zerbeit. Orai artean sakela behartu ere bide zeiek, eta ez guti. Deus ez dakienak zerbeit dakienari eta, zerbeit haren ikasteko, hanitz urte ala diru xahutu duenari bizipidearen kentzea, ez dea hori ohointza!»

Erabili duke oraino bertzerik gogoan, nork daki, komisario dohakabeak. Hau, behar bada:

«—Bitxi duk nola hanitz eta hanitz urteren eskola galdegiten duten ofizioetan *bakarrik* diren agertzen, beren baitharik, herri xoko batzuetan, hitz baten erraiteko ez izkiriatzeko ez direlarik on, ofizio hek errotik badazkitela orroaz dioten batzu. Laborari sorginik ez, eta dentista sorgina izanki; zurgin ala harotz sorginik ez, eta hezur-xuxentzale sorginak nun nahi; dendari sorginik ez, eta emagin sorginak ihaurri; mediku sorginik ez, eta aztiak bazter guzietan: xoko ala gezurtien erresuman bizi othe gira?»

Nahi duzun bezenbat, jaun komisarioa, nahi duzun bezenbat, bainan makur zabilta. Utz nezazu emekiño emekiño xuxent zitzadan.

Ageri da ez dakizula zer den basaren ikusi nahia. Izenak berak jende xehea harrotzen du. Guziz ofizio bat badakiela, eta bere baitharik, basak oihu egiten duenean;... hanitz nekatuz baizik bertze edozonek ikasten ahal ez duen ofizio zerbeit. Hartakotz duzu hainbertze basa ofiziale Pariseren beraren erdian, burutzirik ez baitezakete egin lanarekin.

Ni huntaz nago harritua, ori: basak izanez, zendako beren buruaren *jauntzera* diren atxi-

kiak. Jaunturaz berexak balire, eta bitxiak; eskuaraz mintzatzeko orde, murduka balezate frantsesa edo anglesa; eskazalak ez balituzte hoin garbi: derabiltzaten tresnak ez balituzte ofiziale egiazkoen hek berak: arimaz derratzut baluketela miletan gehiago behari, eta jandarmekin berekin ez zinintazkela hurbil heien ganat, zenbat ere baitzira, jaun komisarioa.

Bainan, badute bertze zaintzalerik: Jainko ala debru, ez nakike. Batere berek ez dakitelarik, batzuetan eskua laguntzen deie hunek: ikusi ditut, aldi bat baino gehiagotan, basa dentistak lothu hortzak irauten, aztiaren edari itxura gabe-koek hilak pizten kasik, hezur-xuxentzaleak zain behartu batzu tanpez sendatzen, haur ederrak sortzen basa emaginen perekarekin. Beren bait- harik, gizona, gauzak heien alde jartzen.

Hanbatenaz ardurago non —utz nezazu erran dezazudan beharrirat— hortzetaiaik, ala hezurretarik, ala sabeletik, ala burutik erranguratzen zeieztenek ez baitute erdietan *deusik*, edo bederen zinkurinaz dauden mina ttipienetarik baita.

Basek *ikasiak* direnei kalte dakartela, kalte zuzen kontra, kalte ogiaren ahotik kentzeraino-

koan, ezin ukhatua da, jaun komisarioa. Bainan zer egin? jendea alde dute, guziz jende xehea, hunen oldarrari bihurtzeko ez baititeke poliza aski azkarrik.

Utzi behar dira, irriz.

Basa dentistek, basa hezur-xuxenzaleek, basa emaginek, aztiak iraunen dute menderen mende.

VILLENEUVETTE

Herri ttipi bat da *hérault* deitzen den departemenduan, *Montpellieretik* hurbil, 600 hektara lur, edo gehixago, 95 familia, 350 jende buru. Jabe bakar batena, dena. Hau lenazko oihal fabrika baten buruzagi, han berean: herriaren erdia ari baita harentzat ile berexten, joiten harrotzeko, lertzoaz gabetzen, xuritzen (ehunarendako hamalau zikinkeria badauka, bana bertze, ileak), thindatzen, ondarra garbitzen dauzkeen porroskerietarik, leguntzen olioaz, kardatzzen, zerrangatzen, hailgatzen, *kolastatzen*, ehaiten, oihalaren izartzen, ikertzen, tinkatzen, garbitzen berriz, berdintzen bi alderdietarik, dir-dirarazten; bertze erdia, aldiz, laborantzana.

Villeneuve hastapena 1666^{ean} izan zen, Colbert zelarik minixtro; dirudun multzo batek, elgarretaturik, zuten finkatu.

Ipar aldetik maldatzen dute dena bazka-leku diren munho batzuek, handik erregebidez itzainek jausten baitakote ardien ilea. Iguzki alde badu, bere oihalen urrun heltzeko, *Cette* derizana

portua, huni esker heda baitezake bere sal-erospena Algerialat, Australiarat, eta guziz Amerika beherarat. Burdin-bidea 4 kilometretan gelditzen zako, 150.000 bergaren oihala atheratzen du, urtekal.

Herri hartan, familia bakotxari darraio bizitegi berezi bat, baratze puxka datxikola. Eliza bat ere badute bere apezarekin. Etxe hek guziak, eliza eta fabrika, hamar hektara eremu inguratzen dituen harrasi gora baten barneko aldean dira. Ilhuna jin denean, burdinazko athe batek du hesten harrasia, ordutik nehoi ez baitzaio ala sartzea ala jalgitzea zilegi athezainaren baime-nik gabe.

Herriko-etxea bakarrik, eta bi eskolak, bat mutikoena, bertzea nexkatoena, bazter daude, arras hurbil, laborantzak beretzat daukan lurrean. Hau oihan eta larre, gehienik; mahastiek hartzen daizkotelarik bizkitartean 60 hektara, — landa, alhorrek, 40. Urtetik urtera lur alferrak ari dituzte haatik ttipitzen, labakitz, fabrikako ur zikinez ontuz: arthaldeak ezarriko dituztela gero han, bai ilearen bai haragiaren eskupean ukaitea gatik.

Auzo herri batetako bi medikuen eta potikarioaren eskuetan dute beren osagarria ezarria orok: hunenbertzeko batean urte bakoitz, nor bizi, nor hil.

Ura lurpez heldu zeie, berek egin ondoan bidea, handik oren batean den mazela batetarik. Herrian iragaiten zeien ibaiak emaiten deie ehun eta hiruetan hogoi zaldiren indarra, elektrikaz alharaz ditzaten beren lantegiak eta argi beren etxeak. Hok, ikusirik baizik ez daiteke sinets zoin garbiki diren atxikiak, airea ala argia ithoka sartzen zeieztelarik.

Jana, orok elgar aditurik, halakoa dute hango langileek non departemendu guzian ez baita bertze herri bat, hain eri guti duenik eta haur hainbertze: heriotze bakarra estaltzen dute lau sortzek, ehunka jendeak ezarriz! Badakizua, arau hortara, gure Eskual-herri maitean, sorthu berri bakoitzari badaudela bizpahiru hil!...

Horiek guziak baino gehiago dena, hauxe: aberats guti izana gatik, ez baita ikusten herritto hartan errumes bihirik. —Nolaz bada hori?— Ikus errex da: zeren duten, elgar lagunduz, orok *bat* egiten.

Langileari, aste bakotx zenbeit sos bakar berexiz, —batere ez dakielarik, erran behar bada,— ezintzen deneko sakela joritua gertatzen zaio: *caisse de retraite pour la vieillesse* deitzen den eltzitsu batean lagunenaekin metatu izan baitzako, umeak eginez, bere dirua.

Ara beretan *caisse de secours mutuels* deitzen den aldara-leku batek, baldin lana gelditzer heldu balitzaio eritasunez edo ezin bertzez, begiratzen dio, ixtripuak dirauno, egunean eguneko ogia. Alhargunts ala umezurtzek badukete orobat hartarik laguntza, behar orduan. Hari esker aita familiakoak, geroari behatu nahi badu, beretzat bil dezake, hunenbertze urteren buruko, uztaño bat gorria; utz, hil ondoko, zerbeit bere haurrentzat.

Hirugarren batek, *caisse d'assurances mutuelles contre les accidents* derizanak, minhartze batek bere eta familiaren bizipidearentzat dakarkiokeen ondorio hitsetik du gerizatzen.

Hortakotz da herri hura azkar, eta haren ikustea bihotz gozagarri. Badira bertzela ja hura iduriko hanitz, bai Frantzian bai auzo erresumetan, iragan mendearen ondarrean harek bezala piru

andana batez egin dutenak soka ezin hautsiz-koa.

Eskual-herrian, aldiz, lagungo hoitaz bezenbategan gibel gaude oraino. Eta, itxura guziena arabera, gibel egoitekotan.

Daukagu, herri gehienetan laborari ttipirik baizik ez baita, ez dezaketela han nehola egin errorik. Laborari xumeak badakia bere eta auzoen ona holako lokarri batzuetarik lukela? Jakinik ere, balukea gizontasunik aski, bere lagunari esku eman ondoan, harekin luzaz bat egoiteko? Ez duia, bertzalde, irabazpidea hain neke, hain xuhur, hain aldakor, hain huts egin errex, non lagungoari ez bailezoke eman ahal harek eskatzen lioken laguntza izpia? lagun izaiteko orde, ez bailitake ardurenik ager eskale baizen, pauser azkar eta jarraiki bakarren bizkarkin, jasangaitz, lotsagarri?

Gure uste da menderen mende ikusiko dela herrixketako laboraria bere etxeñoan ahal duen bezala bizi, bere idurikoetarik berex eta urrun, ororekin adarka, enthoil, uzkur, zurtz.

Harriturik gaude, aithor dugu, nola finkatu ahal izan diren zenbeit herritan kabaler buruz

dauden lagungoak, eta guziz, nola dirauten... Laborarien elgarretaratze hori handi zauku egiazki, beren itzalak berak hain ardura izitzen baititu gizagaizoak!

Aldiz uste dugu, nahikundea baginuke, hiri ala hirixketan, herri tarro zenbeitetan ere ba, hala nola Maulen, Hazparnen, Donibane Garazin, langileak geroago gehiago ohartuko diren eta jarriko elgarren laguntzeari. *Villeneuve* derizan herriñoak erakusten deien aran. Herri gotoretan, bana bertze, bizitzea errexago da bazterretan baino; esku-lanak badakar diru, bederen alha delarik; ofizialeak ofizialearentzat badu atxikimendu kutsua; egun guziez ikusten duela-kotz, elhatzen, haztatzen, bat bederak ezagut dezake bere laguna basherrietan egin ez dezaken bezala. Argituxago da bertzalde ofizialea, eta erneago. Biziaz gozatzera ekarriago ere ba, ordutik begia baitauka hobeki batek bertzeari eman eskukaldiak ororentzat dakarran gibelon-doari.

Errexkiago hatzeman ere dezake langile saldo batek norbeit, buruzagitako gei dukenik, arthalde bat bezala gizon bilku hura zaint deza-

kenik eta mana. Ez da, herri tarroetan, beren idurikoen bidatzale edo buru jarri nahi diren hoi-tarik eskas, ez balitz ere politikan bazterren nahasteko baizik: Langileari baitago hurbil danik behatzea halako artzainen egintzer, ez dadien geldi, elhe ederrez ase ondoan,... bere irabazi poxiez bipildurik.

Daukagu eite zerbeit duten ofizio guzietako langileek, xuxenak diren ber, beren onari jarraikiak —sustatzale makurrer ihardukitzeko aski bekokiarekin,— indar handia egin lezaketen beren alderat, baldin eskuz esku jar balite aneia batzu bezala. Nausien eta delako bilkuen ararteko balitakelarik, erran gabe doa, Gobernamentu zuzen azkar bat, eztabadak sor arau onez onean hauts letzazkena.

Edozoin hirik baluke horrela bilku andana, mota guzietarik, eta bilku bezenbat lagungo; zoin hobeki, bakotxa bere zedarrietan egonez, beren urhatsetan labilzkenak.

Deusetan ez litzaguke baitezpadakoago langilentzat elgar laguntze hori, nola bizitzeko beharren beharrenik diren pusken erosteko, dela jateko, jauntzi, oinetako, dela edari, argi eta su

gei. Xede hortarat elgarretartzeko lukete gehienik ordu; hortan da hastapena eta erroa.

Agian mende berri hunek emeki emeki eta geroago barnago gogoeta hoitan sarthuko ditu Eskualdunen buruak!

URRUNGO LEIHORRETAN

Bere sor-leku xumean ororentzat bizipiderik ez, sortzeek hiltzeak tokitan nahitzez gainditzen dituztelakotz; bazter ikusi nahia: horra zerk utzarazten dakon herria Eskualdunari, ardurenik itsasoaz haindirat baitoa onaren ala berriaren keta.

Lurrak dituzken zoko gehienak engoitik iker-tuak dauzke. Ba othe da ere bihirik, Eskualdun bat edo bertze ez daukanik? Amerika behereak hartu bide zituen lehenbizikoak, bakar zenbeit bizkitartean iparrari buruz kokatzera zoazilarik, Ternoako alderat. Geroztik, bi toki hoitan, baina guziz iguzkiari dagonaren eremuetan baitzitzen egin beren errorik azkarrenak. Argentina, Chile, Perou, Uruguay, horra bederen lau gune, Eskualdunehz ihaurri daudenak.

Zuketen hoberena jastatu zeietenean, Nortamerikari ziren oldartu, Californiako eskualde bero gizenak burrunban bethetzen zituztelarik, Mexicoan zenbeit urtez trikatu ondoan. Californiako buru soberakinak emeki emeki orai inguruetarat barreatuz doazi: hanitzak sarthu dira

Nevadan, sor-herrian bezala gehienak artzaingolari jarraikiz; Arizona, Montana, Utah, Texas, New-Mexico haztatu dituzte zenbeitek; izan behar da hogoi ta hamar bat Wyoming deitzen den tokian, hamabortzen heina Coloradon; Bizkaitar eta Gipuzkoar andana bat Washingtoneko mendietan abere hazkuntzatik ontsa heltzen omen dira; botzpasei bederen baditugu bermatzen zauzkigunak New-Yorken.

Azken urte hotan Canadako zelhai hotzetarat lehia badute bakar batzuek, ez baitakigu zer gibelondo eginen duten; hobea uste dugularik hargatik Afrikan egin zuketena baino, hemen lothu nahi izan diren Eskualdunek ezin iharduki ahal ukan baitute lurraren eta hango bereko umeen idorrari.

Eskuaraz mintzo direnak hatzeman litazke oraino, guti edo aski, uharte handietan, hala nola Cuban, Madagascarren, Caledonian, bai eta, kutsua, Australian.

Bakarka, nun nahi: itsas-hirietan, untzietan, Europako herri tarro gehienetan, Asian ere; gizalde hori, beltz, xuri, gorrien artean; gutienik uste zinduken lekuan, ardura. Hala nola berriki-

tan entzuna baitut, ez edozoinen ganik, badela Chinako hiri-nausi *Pekineko* karrika baten muturrean oski egile bat, lanari burutziarik ez dezokena; bai eta bertze bat, hau Nafarroa, Klondykako urre mietan ari, —udako beroa zer den, eta iguzkiaren argia, eta alhorren itxurak, eta kabalen laguntza gozoa, ahantzirik arabez...

Bainan, bakarka eta multzo ttipitan daudenak bazterrerat utziz, erran dezakegu Ameriketako leihorak deramala arrotzerat doan Eskualdun keta guzia. Amerikako gain beherek.

Hor harat airatzen direnek orok ez balin badute hatzemaiten zorion ez diru, bakar zenbeiti bederen gertatzen zeie goritzea, ordutik ez baitagozke itzuli gabe beren sor-herrirat, hemen ahaide eta adixkideen artean beren azken egunen gozoki iragaiteko.

Eskual-herria ohakotzat; Eskual-herria hobi-tzat: Eskualdunari bihotzak ez derroko bertzerik.

Hanbatenaz ere non, zerbeit, zerbeit ikusi eta pairaturik heldu baitira guziz gehienak gibelerat. Etxetik urrun du egiazki ikasten gizonak, nehon egitekotz, zer den gosea, zer egarria, zer bizkar hezuraren, oinen, gerruntzearen bermatzea,

kopetako izerdi arau nola den ahultzen gemena; zenbat duen, luzara, gogoia uzurtzen eta higitzen gorputza nausien azpiko egoiteak...

Eta, bertalde, nehon ezin hatzeman Eskualherriko zero gain ezta, hemengo aro bierartekoa, jendetasuna, ordokietako apaindurak, mendien arina, bizitegien bildua elizaren eta eskolentxearen inguruan, arbasoen orhoitzapenak, aita-men amodioa, aneia arriben begitartea; kabala, zuhaitz, harriek berek eman atxikimendu mina!

Urrungo leihorretarat ontasun keta doazinek, zenbat ere gutiak baitira itzultzen, beren soherriari ospe eta gauza dakartenaz geroztik; leku arrotz delakoetan hainbertze jasaiteko balin badute; halako lanak, halako nekeak garaitzeko bizia bera ezin begiratur: nago nola gu, hemen aisian gaudenak, ez gitzeien (egiten ohi giren baino gehiago) urrikaltzen, harat joaitea erreten ahal ginezoketelarik, han egoitea ezti, hunat bihurtzeko lehia bero.

Behazu mutiko gazte haur hotz Ameriketarat abian den horri, bizkarrean makilatik dilingo soineko puxka batzu deramatzarik. Ez da behinere etxetik jalgia. Ez daki zer erran, ez norat joan,

ez nun geldi. Bideko dirua doidoi bildua dakote etxekeok, bizpalau bortz-liberakok baitaukate soberakin guzia. Lagun andana batekin doalakat, hok, oro bera idurikoak ukana gatik, zer egin erakutsiko diotela du ustea; hetarik bako txak aldiz, hunek argituko duela, bere heinean.

M utikoa baino urrikgarriago baizik ez nes kato gaztea: ez-jakinaz bertzalde, bihotzminak, herabeak, beldurrak laguntza gehiagoren beharretan baitaukate.

Balitz Eskual-herrian ahur bat gizon, arrotzerat doazin haurrak bil litzazkena, diruz guti edo aski dunt, elhe onez susta, jan edan ala etzantzaz garbiki ostata, etxetik untziraino artzain zuhur baten menean hel, hau aitzineko: etzautzu iduri egintza ederrenetarik bat litakela, haur batzuer esku emaite hori?

Badakit, ez niz jakin gabe, Bordaleraino helduz geroz, badituztela han bidatzale hautak, hirian sarthu orduko; bainan, arte hartan? Bainan, Bordalen iragaiterik ez dutenek? Bainan Espainiako gure anaiek?

Nor ausartatuko zaut erraitera: diren bezala doazila gauzak hobekienik, estakurutzat emanez

mainak guritzen duela gaztea eta nagitzen; bere gain utziz baizik ez zaizkola egiten kopeta ala mihia; orai artio nunbaitik oso athera dela hor gaindi? Egiaren aithortzeko, etxetik itsasorako bide labur hortan gutiak balin badira orai artio galdu direnak, hanitzak badakigu ibili direla nekez, gogoetatuak, sakela goizegi beharturik, zerbeit onik nehon hatzeman zezaketelako lotsarekin. Zorionez zuten alde beren gaztetasunaren iguzkiko sua: hunek, agertu arau, hedoiak barreatzen baitzeiezen!

Bainan horra nun diren helduak amestu lekurat; urrea ausarki daukala aditua duten leihorrak ja beretuak ditu. Untzitik jautsi orduko, bazituzten gehienek laneko galdegileak, bainan nor? nundik jinak? zer aztura eta xedetako gizonak? Etzakiten. Begira etzezaketen asma. Itsura jarraiki zeiezte, jakin gabe norat ez zerendako. Ah! emaztekiarentzat tenore hitsa!...

Zenbeiti bizkitartean agertu zeiezte eskualdun nausiak, ahaide, adixkide, lehenago herrian ezagutuak zituztenak. Heien ongi-etorri arraiak gozatu deie bihotza; lañoki badoatzi heiekin, zenbeit egun lehenago etxeko alhorrerat multzo-

an zoazin bezala. Bigarren familia baten arterat erori dira Ameriketara.

Hirugarren gazte saldo bat, aldiz, gelditu ditake karrikaren gainean, lanaren aiduru, lanik ez gertatuz, ezin ausartatuz galdegitera, ezin lehiatuz, hiriko amarruek ja orobat erdi bilduak. Arrotz, ez-jakin, herabe, edo buru arin, laster dituzten poxiak janik zer bilhakatuko diren ageri da. Hastapeneko erortze xarrak maiz aikatze nekea.

Sor-herritik abiatzeko bidatzaleak behar zituzketela erran baduguk, nolaz ez lituzkete hemen baitezpadakoago? galbidearen erdian aurkitzen baitira, lanik ez bazeie berehala emaiten.

Aithor dugu zenbeit Eskualdun zuhurrek arak hartuak dituztela beren herritarren horrela bakartasunean ez uzteko. Badazkigu, bizpahiru Argentinan, biga bederen Californian, biderat joaiten baitzeiezte, handik zenbeiten beren etxerat sehi eremaiteko, ahal dituztenen bertzalde ezagunen artean kokatzeko, garaitikoer hirian atherbe ona nun duketen erakusteko. Damurik dabilta bakotxa bere alde. Elgarretarat bil bali-

te eta elgar adituz berma, batek bertzearen berri jakinez, zer gibelondoa ez liote egin eskualdun gazteriari!

Lana eskaini edo bilhatu ondoan, aitamen lekuko bezala begia atxik lezokete, nahigabetan lagunduz, makurretik xuxenera bidatuz, esku emanez erortzera doazilarik, sor-herrirat helduz hangotzat ez-on jar litazkenak.

Ez da gizalderik, urrungo leihorretan, horrela bere buruzagiak ez dituenik. Italianoek badituzte beren artzainak. Alemanek bat egiten dute, joan zaharrak jin berrier bidearen zilatzeke han dagozilarik erne, sare handi batez bezala hartzen ari baitituzte zoko guziak eta, beren umeez bezala, beren gauzez estaltzen. Frantses, Español, Ruso, oro eskualdeka badagode, zoin-gehiago izigarri batean.

Anglesak dener nausitzen zeieztelarik. Ikustekoa da heien aneiatasuna, hala nola Canadian. Ez du zeren harat doan anglesak buruari eman nola iraganen dituen lehen egunak, gaizki eroriko den ala ez, laketuko denez berehala, ala sorherriaz orhoituz zizpilduko.

Ostatu handi batzu idekirik badauzkote, su, ohe on, jateko garbi, soinekorik beharrenak han ediren baititzazke merkeenik. Atherbean bada-goke zenbeit egun, laneko galdearen beha. Egon saririk ez balin badu, urririk uzten diote, lehen irabazitik errexki bil dezoketelakoan, hala baitira etxe heien jabeak langile nausiekin hitzhartuak.

Bada gehiago: laborantzari lothu gogo balin bada berehala jin berria eta bere gain, nola lurrak errexki ukan baititzazke hortako, emaiten daizkote (gero hunkitzekotan hauien saria) kabela buru zenbeit eta tresnarik baitezpadakoenak. Laguntza hek badituzke intres xume, ikustate izpi bat baduela erakusteko doi batean truk.

Agian emeki emeki holako zerbeit laguntzabide ikusiko dugu, urte laburrik barnean, Argentinan bederen, Eskual-herriaren alde!

Atseginekin jakinik gaude badirela abiadura handiak. gogoan dut hemen *Eskual-etxea*.

Gehienek badakizue engoitik zer bururatu zeien Buenos-Ayresetako Eskualdun eta Biarnes seme aberatser (aberastasunez, artetik erran dezadan, nausi omen baitira bertze tokietarik jin eta han finkatu aberatsener). Hiritik oren batez

burdinbidean hel ditaken gune batean egin gogo dute, beren herritarrentzat bakarrik, etxe andana gaitza, eliza bati inguruan datxikitela. Eritegi eta eskoletxe, gehienik, guziz jende zurtz eta beharrentzat. Ja bortzpasei eraikirik dagozi.

Erlisioea, jakitatea, osasunari doazkon laguntzak han bilduak izan ditezen ontsa zauku, bortuen bi aldetako umeentzat. Batasun ederragorik ez daiteke. Ordu zen osa zadien. Lehenxago egin izan balitz, grina, nakaizgo, goihendura, pairamen, atsegabe gutiago zuketen jasan, Argentinan, hemendik harat joanek.

Bainan ez dugu uste gure herrialdeaz bezenbatean ozka hortan baratuko diren aiphatu bilkurako buruzagiak. Agian, erlisionearen atxikimenduari, jakitatearentzat duketen ixuriari, osagarriak galdegiten duen arthari laguntzat emanen deiete, gogorgailutzat, eskuararen amodioa, eskualdun ohitzak gei diren ospea. iBuenos-Ayresetako lur gorian izan bedi gure gizaldea-
rentzat *Eskual-etxea* bigarren ohantze bat, zointan amaren menetik urrundu gazteek haren mintzoa baitute entzunen, harek irakatsi urhatser beren aneia arrebak ikusiko jarraikiak...

Izan bedi guziz hau: gure odolekoen erro, auzoen eta etsaien janizak ahulduko ez duena. Harat bil hemendik joanak; han galda zoin eskualdetan duketen lan, irabazi, zorion; handik har, behar orduan, laguntza; hangoekin *bat* egin eskuz, bihotzez eta buruz: ez dezoketegu, gure haurrer, etxetik abiatzean, bide hoberik eman. Horrela baizik ez dezake Eskualdunak iraun ber-tze gizaldeen artean.

Argentinaren ondotik xede beretarat hel bedi California, hainbertze eta hainbertze hemengo umetarik baitauka, elgarren artean lokarririk gabe, bere zoko guzietan barreatuak.

Californiaren ondotik Canadaren aldi, multzo-an eta tinki egon ditezen han ere Eskualdunak. Eta horrela bethi elgarretara ditezela, lurraren bazter guzietan, hotan andana kokatu izanen den bezain sarri.

Urrungo bilku horiek baluketelarik bizkitar-tean hemen, sor-herrian, ahalaz sor-herriaren erdian, bilku nausi bat, beren ama eta buruzagi-tzat ezagut lezaketena, itsasoaz haindirateko ur xirripa guzien ithurria.

Zendako ez litake halako bat jar Espainia eta Frantziaren artean, hala nola Irunen edo Ondarriabiako hiri zaharrear, Eskual-herri *guzia* hari bailagoke?